

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

157
OCAK
2007

2007
TAKVİMİ
HEDİYELİ

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİHİ YAKI PARADİGMASI VEYİLEKİSİ | Fiyatı: 5,00 YTL (KDV Dahil) | ISSN: 1302-7025

Tarih Üzerine
**Paradigmayı
Aşmak**
Ayda Arel

I. Dünya Savaşı Ertesinde
**Endonezya
Müslümanları ve
Halife Sorunu**
Martin van Bruinessen

*Develerte Hasta ve
Yaralı Taşıma*
**Osmanlı Ordusu
Kakule Sıhhiye
Bölükleri**
Nuran Yıldırım

Nâzım Hikmet kaçışını anlatıyor

RGASPI arşivinden günışığına çıkan bir belge.

Plehanov gemisiyle Rusya'ya kaçışını anlatıyor. Nâzım Hikmet'in sunuşuyla 18. sayfa.

157. SAYIMIZLA MERHABA...

Kapak yazımız, Nâzım'ın kendi kaleminden, kaçış öyküsü. Bu yazının anlamı nedir, niye yazılmış sorularına cevap aradığımda, anladım ki bu şekilde yurtdışına çıkanlar, böyle ifade verir gibi bir anlatımda bulunmak durumunda. Nâzım yazıyor Rusça kaleme almış; herhalde gençlik yıllarında gittiği Sovyetler'de bu dille epey ilerleme kaydetmiş ki, on kusura yıl hapisten ve öylesi bir kaçıştan sonra aklını toplayıp Rusça yazabilmiş. Bu yazıya vesile olan belgeleri ve fotoğrafları tarafımıza ulaştıran Erden Akbulut'a ve TUSTAV'a ve tabii Mete Tunçay'a teşekkür ederiz.

Bu ayki en sevindirici gelişme, geçen ay "Keşke Toplumsal Tarihte 'Tarih nedir?' sorusuna cevap arayan birkaç yazı yayımlayabilsek" diye biten editör yazısına adeta yanıt verir gibi, Ayda Arel'in "Paradigmayı Aşmak" isimli yazısının yayımlanmış olması. Arel'in tarih felsefesiyle haşır neşir olan derinlikli yazısı, tarihçilere temiz bir soluk alma fırsatı veriyor, başka vesilelerle tekrarına dedirtiyor.

İki sayıdır Martin van Bruinessen'in yazılarını çevirip yayıyoruz. Bu sayıda van Bruinessen, Endonezya Müslümanlarının sömürgeci Hollanda hükümetine karşı İslama yaslanarak bir direniş örgütlemeye çabalarını, o arada halife sorunuyla ilgilendirmelerini, takmadalarda solun yükselişinin vb. tarihini anlatıyor. Van Bruinessen'in tabii ki bir dünya görüşü var ve bu, yazılarından seziyor, fakat bunu belgelere ve kaynaklara yedirecek öylesine ustalıkla aktarıyor ki, okuyucunun da düşünmesi ve kendi değerlendirmesini yapması için bir alan kalıyor. Yazarın esas amacı kendi ülkesini eleştirmek olmasa da, yazıyı okumayı bitirdiğinizde sömürgeci Hollanda hükümeti hakkında hayırhah bir intiba edinmişsiniz, buna karşılık bilginmiş ve eskisinden daha düşünceli olarak sayfayı çeviriyorsunuz.

Toplumsal Tarih'e olumlu eleştirilerde bulunanların çoğunun şöyle bir görüşü var: "Bu dergi beni bilgilendiriyor, evvelce okumadığım, duymadığım şeyleri bu dergide buluyorum." Bunun bir doğruluğu varsa, en büyük pay sahiplerinden biri Nuran Yıldırım'dır. Çalıştığı arşivlere hâkimiyeti ve titizliğiyle ortaya koyduğu bilgiler ve kaleme aldığı makaleler araştırmacılar için kaynak niteliğinde; "Kakule Sihhiye Bölükleri" de böyle bir makale. Şubat'ta görmek üzere.

Ahmet Akşit

Kapak fotoğrafı,
Nâzım Hikmet
Kültür ve Sanat
Vakfı'ndan
alınmıştır.

**04 OSMANLI BASININDA
YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 GÜNCEL

**12 26 KASIM 1910
ŞARK GÖRÜNTÜLERİ-3**
Edhem Eldem

**16 SABÂH GAZETESİNİN
"MÜNÂSEBETSİZ"
BİR TEŞEKKÜR
YAZISI (1892)**
Yavuz Selim Karakışla

**18 PLEHANOV GEMİSİYLE
BOĞAZ'DAN KÖSTENCE'YE
NÂZİM HİKMET
KAÇIŞINI ANLATIYOR**
Mete Tunçay

**22 I. DÜNYA SAVAŞI
ERTESİNDE
ENDONEZYA
MÜSLÜMANLARI VE
HALİFE SORUNU**
Martin Van Bruinessen

**32 OSMANLI ORDUSU
KAKULE SİHHİYE
BÖLÜKLERİ**
Nuran Yıldırım

**38 "GENÇ SUBAYLAR"
FENOMENİ
İTTİHATÇILIK VE
BİR PORTE:
AZİZ ALİ-EL MİSRİ**
Sait Kutlu

**46 HALIKARNAS BALIKÇISI
CEVAT ŞAKİR'DEN
BİLİNMEYEN
BİR MEKTUP**
Rifat N. Bali

**53 TARİH ÜZERİNE
PARADİGMAYI
AŞMAK**
Ayda Arel

**59 TARİHİN EN ESKİ
TAPINAKLARI
(MÖ 11.500-8600)**
Alev Erarslan

**64 68 YIL ÖNCEKİ ÇEKİŞME
ANITKABİR İÇİN
RASATTEPE
DOĞRU YER Mİ?**
Tunç Boran

**70 TARİHTE
BİR DÖNÜM NOKTASI
MOHAÇ MEYDAN
SAVAŞI**
Gökhan Dilbaş

**78 II. DÜNYA SAVAŞI'NDA,
İSTİHBARAT SAVAŞLARI
"İSTANBUL'DAKİ
ADAMIMIZ"**
Esra Danacıoğlu Tamur

**82 MART 1990'DA STANFORD
SHAW İLE YAPILAN SÖYLEŞİ
OSMANLI VE
CUMHURİYET
ARŞİVLERİ**
Zafer Toprak

**88 ULUDAĞ
ÜNİVERSİTESİ'NCE
YAYIMLANAN
BİR SİKKE
TEŞHİR KATALOGU
ÜZERİNE NOTLAR**
Oğuz Tekin

**92 İKİ KAPSAMLI ÇALIŞMA
YAHUDİ TARİHİ VE
BATI AVRUPA SARAY
KÜLTÜRÜ ÜZERİNE**
Bedri Gencer

**94 WEB'DE BİR YÖRE,
BİR KENT: MARDİN**
Gürel Tüzün

96 ANAKRONİK
Aydan Çelik

Tarih Vakfı'na bağlı kurumsal Tarih Dostları tarafından desteklenmekte, İstanbul ve Toplumsal Tarih dergileri Myra'dan tasarımı ve tasarımı danışmanlığı, Marjinal'den basın ve halkla ilişkiler hizmeti ve danışmanlığı, Girisim'den bilgisayar donanımı servis hizmeti, Bileşim'den baskı desteği alarak yayımlanmaktadır.

**KURUMSAL
TARİH
DOSTU**

Aktif Dağıtım A.Ş.
Ay-kim Kimya Ltd. Şti.
Barut Hotels
Bileşim Matbaacılık
Datagate A.Ş.
Despec A.Ş.

Ekin Furcuları Ltd.
Evrım Bilgisayar
Index A.Ş.
Netex A.Ş.
Odeon Tours
Royal Garden Hotel

Transtee Turizm
TÜYAP
Vasco Turizm A.Ş.
Visitur Seyahat
Acentası

38 İTTİHATÇILIK VE BİR PORTRE: AZİZ ALİ-EL MISRÎ
 Sacit Kutlu, Türkiye ve Türkiye'nin Ortadoğu ve Balkanlar'daki komşularında "genç subaylar" fenomenini ele alıyor.

59 TARİHİN EN ESKİ TAPINAKLARI (MÖ 11.500-8600)
 Alev Erarslan inanç sistemindeki gelişmeleri Anadolu'daki ilk örnekleri üzerinden inceliyor.

64 ANITKABİR İÇİN RASATTEPE DOĞRU YER Mİ?
 Tunç Boran Anıtkabir'in inşası sırasında ve öncesinde yaşanan siyasi gerginlikleri anlatıyor.

70 MOHAÇ MEYDAN SAVAŞI
 Gökhan Dilbaş, Macarlar için ülkelerinin bölünmesi anlamına gelen Mohaç Savaşı'nı ele alıyor.

82 OSMANLI VE CUMHURİYET ARŞİVLERİ
 Geçenlerde kaybettiğimiz tarihçi Prof. Stanford Shaw'un anısına, Zafer Toprak'ın Mart 1990'da kendisiyle yaptığı bir söyleşi sunuyoruz.

TOPLUMSAL TARİH
 Aylık Tarih Dergisi
 Sayı: 157 Ocak 2007
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI
 ADINA SAHİBİ
 Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
 34349 Beşiktaş/İstanbul
 0 212 227 37 33-227 37 34

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
 Murat Belge, Fatmagül Berktaş, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Murat Güvenç, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Mutlu Öztürk, Necdet Sakaoglu, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Gürel Tüzün, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
 Rauf Kösemen
S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
 Ahmet Akış
YAYIN YÖNETMENİ
 Ahmet Akış
YAYIN YÖNETMENİ
 Yardımcısı
 Esin Kumral
REDAKSİYON/DÜZELTİ
 Belgin Sunal

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
 Rauf Kösemen
KAPAK UYGULAMA
 Harun Yılmaz (Myra)
SAYFA UYGULAMA
 Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
 (0212) 2432670 (Dahili 1611)
 (0212) 2432671 (Faks)
aaksitarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI
 Bileşim Yayıncılık, Fuarçılık ve Tanıtım Hizmetleri A.Ş.
 Barbaros Caddesi No:11
 4. Levent / İstanbul
 Tel: (0212) 324 44 43
BASKI TARİHİ
 27. 12. 2006
DAĞITIM
 YAYSAT
 (0 212) 622 2222
www.yaysat.com.tr
YAYIN TÜRÜ
 Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
 (0312) 426 16 54
REKLAM
 Nazan Özcan
nozcanatarihvakfi.org.tr
 (0212) 513 50 82
 (0212) 522 25 46 (fax)
ABONELİK
 Tarih Vakfı
 (0212) 22737 33 (Dahili 31)
 (0212) 22737 32 (fax)
BİR YILLIK
ABONE BEDELİ
 50,00 YTL

Beyaz Kale Bahçesi

4 OCAK 1907
SABAH

Selanik'te Beyaz Kale Bahçesi'nin büyük binası inşaatı ikmâl olunmuştur. Yazlık tiyatronun ve bahçenin tanzimi ile işgal olunuyor. Mart'a kadar gazino, bahçe, yazlık tiyatro, bahçenin şark cihetinde kenarda plaj usulünde tesis olunan deniz hamamları ikmâl ve istihzâr olunarak bahçe müstecirlerle teslim olunacaktır. Bütün bina dahilinde yirmi locasıyla latif ve müzeyyen bir tiyatro, vâsi' bir gazino, mükemmel bir patiseri, muntazam bir lokanta salonu tesis olunmuştur. Lokanta salonunun önünde gayet vâsi' bir de taraça bulunacaktır.

Memnu Piyango Biletleri Derdesti

8 OCAK 1907
SABAH

Marpuçtarlar'da kâğıtçı esnafından Halicioğlu sakinlerinden İsak'ın dükkânında Dersaadet ve memâlik-i mahrûsa-i şahaneye dühul ve fûrûhtu memnu olan bir takım ecnebi piyango biletleri fûrûht olunmakta olduğu tarassut komiserlerinden Nuri Efendi tarafından haber alınması üzerine derhal Cisir-i Cedid merkezine beyan-ı malûmât edilmiş ve hemen merkez-i mezkûr sermüfettişi izizetli Mazhar Beyefendi ile serkomiser izizetli Emrah Efendi mezkûr dükkana gidip icra eylediği taharriyyâtta filhakika dükkânın

dolabında memâlik-i mahrûsa-i şahaneye dühûlü memnu olan Macar ve Hamburg biletlerinden 123 adet bulunarak cümlesi zapt ve müsaderâ ile Zaptiye Nezaret-i celilesine gönderilmiştir.

Kanada'da İslâmlar

10 OCAK 1907
SABAH

18 Kanunvevvel-i efrenci tarihiyle Kanada'nın merkez-i idaresi olan Montreal Şehri'nden yazılan bir mektupta kıta-i mezkûrede ticaret ve sanayinin terakkiyât-ı fevkalâdesinden bahsedildikten sonra bir fıkrasında deniliyor ki : "Burada bir miktar Ehl-i İslâm bulunduğunu kemâl-i memnuniyetle gördüm. Müslümanlardan bazıları ile görüştüm. Bunlar arasında bir kaç dakika bulunanlar kendilerini Memâlik-i Osmaniye toprağında zannederler. Orada olduğu gibi buradaki Türkler dahi âli-cenâp, mültefit ve hâtir-nevâzdir.

Kanada'daki Müslümanların tahsil ve terbiyeleri Amerikalıların tahsil ve terbiyesinden hiç aşağı değildir. Kâffesi kendilerince en muazzez bir lisan olan Türkçeden mâadâ Fransızca ve İngilizceye, bazıları bunlardan fazla olarak İspanyolcaya vâkıftır. Cümlesi hiç olmasa tahsil-i ibtidaiyi görmüştür.

Buradaki Müslümanların Ramazan-ı Şerif'te kâffe-i ehl-i İslâm gibi ferâiz-i diniyeyi ifâ etmişler ve şehri siyâmın (Ramazan'ın) on beşinci günü halife-i güzide-i islamiyân şevketli Sultan Abdülhamit Han-ı

sânî efendimiz hazretlerinin tezâyüd-i ömür ve afiyet ve tevâfûr-i şan ve şevket- hümayûnları da vât-i hayriyesini yad ve tekrar eylemişlerdir.

Elektrik Tramvayları

13 OCAK 1907
SABAH

Selanik'te kariben inşââtına başlanacak olan elektrik tramvayları hakkında teşebbüsât ve tetkikat-ı mukteziye icra eylemek ve rayları değiştirilecek eski hatları inşââtına başlatılmak üzere kumpanya mühendisi Mösyo Rozantal'ın Selanik'e geldiğini yazmıştık. Mösyo Rozantal yeni inşâ edilecek vagonların ihtiyacat-ı mahalliyyeye muvafık olması için dahi tetkikatta ve icap edenlerle müzakeratta bulunmuş, tanzim kılınan plan ve resimler üzerine intihap edilen vagonların hemen sipariş olunması için kumpanyaya iş'âr-ı keyfiyet etmiştir.

Yeni vagonlar on iki metre tûlünde olacakları ki şimdiki kişilik vagonların iki misli uzun demektir. Her vagonun nısıfı birinci mevki yolcularına mahsus ve gayet mükellef surette tefriş ve tezyin edilecek ve muhadderât-ı İslâmiye (örtülü kadınlar) için her vagonunda altı kişilik bir mevki-i mahsus bulunacak, vagonları elektrikle tenvir edilecektir. Yeni vagonlar rahat rahat kırk altı kişi istibâ edeceği ve sabah ve öğlen ve akşam vakitleri beher beş dakikada bir vagon çıkarılarak âmed şüdon (geliş gidişin) daha

Salamandra Dünyanın en mükemmel sobası

2 OCAK 1907
SABAH

Paris encümeni etibbasi tarafından bu sistemin sihihi olduğu bî'takdir tasdik olunmuştur. Bütün kış mevsiminde bir defa yakılmakla asla sönmeyerek gece gündüz yanar yalnız her 24 ya 48 saatte antrasit namındaki maden kömürüyle ımlâ etmek kâfidir.

Yirmi dört saatte mahrukâtın masrafı birden iki kuruşa kadar tehâlûf eder. Kazandığı rağbete mebni taklitleri vardır. "Şabaşı" imzasına dikkat etmeli. Taklitleri istimalâ sâlih değildir ve tehlikelidir. Salamandra namındaki soba sıhhatâ müteallik kâffe-i hâssaları şâmil ve arzuya göre harareti istihsal ile muhafazaya kabul ve şimdide karar malûm-ül-usûl sobalara müreccah olduğunu bî'takdir tasdik ederiz. 8 Teşrinsani 132. Doktor Kambur Oğlu Paşa Doktor Zambako Paşa Fiyatı: Beş buçuk Osmanlı Lirasından başlar Deposu : Galata'da Eski Voyvoda karşısında 92 numaralı Hristidis Matbaası üstündedir.

SAKIP SABANCI MÜZESİ'NDE YENİ BİR SERGİ

CENGİZ HAN VE MİRASÇILARI/BÜYÜK MOĞOL İMPARATORLUĞU

Moğol İmparatorluğu'nun Cengiz Han tarafından kuruluşunun 800. yıldönümü nedeniyle Emirgan'daki Sakıp Sabancı Müzesi'nde açılan sergi.

7 Aralık 2006-8 Nisan 2007 tarihleri arasında, dört ay süreyle açık kalacak.

Sergi süresince, Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu'na ilişkin bir dizi konferans da, her ay dönüştümlü olarak gerçekleştirilecek.

Guanyin
heykeliği.
Çin Yuan
Hanedanı,
1290-1310 civarı.
Yingking sirlı
porselen.
Yükseklik
56 cm.

Asya Sanatları Ulusal
Müzesi, Guimet, Paris.

Başlangıcından bu yana tarihin kaydettiği en büyük, en güçlü ve toprakları en geniş alana yayılan imparatorluklardan biri. Göçebe bir toplumun içinden doğan ve yüz yıl gibi kısa bir sürede sınırları Pasifik Okyanusu kıyılarından Macaristan ovalarına, İran'dan Rusya steplerine yayılan uçsuz bucaksız bir dünya İmparatorluğu... Pax Mongolica (Moğol Barışı) adı verilen yaklaşık iki yüzyıllık bir ekonomik canlılık ve kültürel değişim dönemini yaratan bu coğrafyanın kültür tanhinde silinmez izler bırakan, siyasal/toplumsal bir proje...

Bu yıl kuruluşunun 800. yılını yaşadığımız Büyük Moğol İmparatorluğu, bütün bu niteliklerini yalnızca bir kişiye, kurucusu Cengiz Han'a borçlu değildi elbette. Ancak 13. yy başlarında Orta Asya bozkırlarında alevlenen ve yarım yüzyıl içinde Doğu'dan Batı'ya dünyanın büyük bir bölümünü tutuşturan bu ateşin ilk kıvılcıklarını yaratan o olmuş, gerisini de art arda yerine geçen ve ana çizgileriyle belirlediği devlet projesini geliştirip hayata geçiren, sonra da dünyanın dört bir yanına yaymış oğulları ve torunları olmuştur.

Büyük Moğol İmparatorluğu, 13 ve 14. yüzyıllardaki altın çağında Pasifik Okyanusu'ndan Orta Avrupa'ya kadar yayılırken, ilişkisi geçtiği her kültür ve topluluk üstünde der kalıcı izler bıraktı. Moğollar yalnızca çok iyi askerler değildi; ele geçirdikleri toprakları ve egemenlikleri altındaki insanları da son derece iyi yönetiyorlardı. Yetkin bir yönetim modeli, ticaretin teşvik edilmesi, ileri haberleşme ağı ve ulaşım sistemiyle yaygın bir kültürel ve dinsel hoşgörü, "Moğol Barışı" olgusunun önemli yapıtaşlarıydı. Bütün bunların sonucunda Asya ile Avrupa arasında başlayan ticari ürün, düşünce ve kültür ürünleri değişimi 16. yüzyıla kadar sürüp gidecekti.

Cengiz Han ve Mirasçıları sergisi, işte bu büyük projenin ve bu dünya imparatorluğun öyküsünü, en yeni arkeolojik keşifler, altın ve gümüş hazine parçaları, muhteşem silah ve zırhlar, minyatürlü el yazmaları, eski haritalar, tekstil ve seramik eserler ve Moğol Budizminin renge renk dünyasını tanıtan nadir dinsel objelerle anlatıyor.

Bu sergi için Moğolistan'ın en önemli müzeleriyle Doğu Asya, Avrupa ve Türkiye'nin başlıca koleksiyonlarından derlenen olağanüstü sanat eserleri göçebe kavimler kadar yerleşik halkların da birbiriyle olan karmaşık kültür ilişkilerine işık tutarken, daha sonra İslamiyeti benimseyecek olan İran'daki İlhanlı ve Rusya'daki Altın Ordu devletleriyle Kubilay Han'ın Çin'de kurduğu Yuan Hanedanı döneminden sanat ve kültür tarihine katkılarını çarpıcı örneklerle gözler önüne seriyor. Kunst und Ausstellungshalle der

Bundesrepublik Deutschland-Bonn, Staatliches Museum für Völkerkunde-Münch, Kunsthistorisches Museum-Viyana, Aşağı Avusturya Eyaleti Eğitim, Bilim ve Sanat Federal Bakanlığı ve Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi işbirliği ve Garanti Bankası sponsorluğuyla düzenlenen sergide, bazıları ilk kez sergilenen 600 eser yer alıyor.

CENGİZ HAN VE DÖNEMİ

13. yy ortalarında kaleme alınan Moğolların Gizli Tarihi (Çev. Ahmet Temir, TTK, 1995) adlı ünlü yapıt, "Cengiz Han'ın atası, yüksek Tanrı'nın

Moğol ulusu on binlik örgütsel birimlere bölmüştü. Birimlerin önderleri değer ve saygınlıklarına göre seçiliyordu. Bu yeni düzen, dünyayı ele geçirmeye çalışan imparatorluğa katılan başka kabilelerin de yapıya uyum sağlamasını kolaylaştırıyordu. Moğolların bugüne dek gelen inanışlarına göre, Cengiz Han sadece Tanrı'nın gönderdiği bir hükümdar değildi. O aynı zamanda bir yasa koyucuydu; kültürlerinin temelini atıp onlara bilgeliliği öğreten kişiydi. Moğol ulusuna Yeka Casagı (Yüce Yasa) getirerek Moğol hukukunun temellerini atmıştı. Yönetici ailenin kurucusu olarak Cengiz hanedanın

Eyer vurulmuş çingiraklı at.
Asya Sanatları Ulusal Müzesi, Gülmét, Paris.

Eski kabilelerde, toplum hiyerarşisi babadan oğula izlenen ataerkil soy bağlarına dayanıyordu. İlerleyen yıllarda Cengiz, eski toplumsal düzene yeni bir biçim verdi: Kan bağlarının belirleyiciliği yerine, klan ve kabile aidiyetine bağlı olmayan yeni birimlerle bunlara ilişkin mevki, görev ve hizmetlerin belirleyiciliğini öne çıkardı.

takdiriyle yaratılmış bir boz kurttu" sözleriyle başlar. 12. yüzyılın ortalarında bir tarihte doğan ve Temuçin adını alan Cengiz Han, çeşitli Moğol kabilelerini buyruğu altında birleştirerek Moğol İmparatorluğu'nu kurmuştur (1206). Cengiz Han adını da bu birleşmeden sonra almıştır. Cengiz Han, yaptığı seferlerle topraklarını genişletti. Moğol geleneklerine uygun olarak, hayatıyken ülkesinin yönetimini oğulları arasında pay etti. Bir sefer sırasında hastalanarak 18 Ağustos 1227'de hayata gözlerini kapadı; mezarının yeri bilinmiyor. Yerine geçen oğlu Ögeday zamanında Moğol İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaşmıştı. İran ve Çin onun zamanında bütünüyle ele geçirilmiştir.

Eski kabilelerde, toplum hiyerarşisi babadan oğula izlenen ataerkil soy bağlarına dayanıyordu. İlerleyen yıllarda Cengiz, eski toplumsal düzene yeni bir biçim verdi: Kan bağlarının belirleyiciliği yerine, klan ve kabile aidiyetine bağlı olmayan yeni birimlerle bunlara ilişkin mevki, görev ve hizmetlerin belirleyiciliğini öne çıkardı.

meşruluğunu sağlayor, Cengiz'den sonra gelenlerin eylemleri de onunla karşılaştırılarak değeriendiriliyordu. Bir

kültür yaratıcısı olarak, hayvan besiciliği gibi bazı alanlarda bugün bile önem taşıyan kimi uygulamaları onun başlatığına inanılmaktadır.

Zamanında Uygur yazısı Moğol İmparatorluğu'nda da kullanılmaya başlandı.

Bu yazı ve resimler sergi kitapçığından alınan yapıları aktarmaları Özgür Tekin tarafından derlenmiştir.

Geyik heykelciği.
Moğol Tarih Müzesi.

Dans eden Orta Asyalı.
Topkapı Sarayı Müzesi.

BİR SÖYLEŞİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ...

KARACAAHMET MEZARLIĞI YOK OLUYOR!

Tarihçi, yazar Necdet İşli, Karacaahmet Mezarlığı'ndaki tahribe ilişkin, mezarlığın geçmişini ve bugününü kapsayan bir söyleşi düzenledi: "Mezar taşları müzelik ve sergilik objeler değildir. Mezarlardan mezar taşı toplamak mezar yerini kaybettirmektedir. Tarihimizde mezar taşları toplanmışsa da taşlar için açılmış bir müze binası görülmemiştir. Kaldı ki böyle bir işlem hukuken de suçtur."

Necdet İşli,
Osmanlı
sadrzamlarından
Çorlulu Ali Paşa
hazinesinde
etkik yapıyor.

BURAK ÇETİNTAŞ

Bilinen bir anekdottur; bir sohbet esnasında meşhur şairimiz Yahya Kemal'e İstanbul'un nüfusunun ne kadar olduğu sorulduğunda, "25 milyondur..." cevabı alınır. 1940'ların dünyasında bu cevabı duyunca şaşırın muhabatı, "Aman efendim nasıl olur? Hesapta bir hatanız olmasın..." diye karşılık verdiğinde ise, "Beyefendi, biz ölülerimizle birlikte yaşıyoruz..." der.

O tarihlerde İstanbul'un her tarafı mezarlık ve Türklere gerçekten de ölüleriyle birlikte yaşıyorlardı; günlük hayatta mezarlığın yeri vardı ve büyüktü. Osmanlı, İstanbul'un fethinden sonra gerek şehir surlarının dışında ve Anadolu yakası ile Galata'da büyük mezarlıklara büyük alanlar tahsis ve vakfetmiş; gerekse şehir merkezinde cami, mescit ve benzeri vakif eserlerinin etrafında ve mahalle

aralarında pek çok irili ufaklı hazinele oluşturmuştu. Sadece eski İstanbul'un suriçi bölgesinde 496 adet mezarın, birkaç yüz mezara kadar değişik büyüklükte hazine yer alıyordu. Bu mezarlıklar gündelik hayatın içinde, mahallelerin her an içinden, önünden, yanından geçtiği, geçenler belki bir fatiha okuduğu, belki hüznünlendiği, fakat korkup çekinmediği, bazı hallerde bakımlı üstlendiği ve saygı duyduğu yerlerdi.

Bizde ölüler, dolayısıyla mezar ve mezarlıklar hayatın bu kadar içinde olunca, mezarlıklar ve mezar taşları edebi ve siyasi tarih, sanat tarihi, biyografi ve sayısız kolaylıkla daha da atırılabilircek pek çok alanda birer belge niteliği kazandı. 19. yüzyıldan itibaren pek çok araştırmacı gerek İstanbul ve gerekse imparatorluğun önemli diğer merkezlerindeki mezarlıkları inceledi, bunlar hakkında not tuttu, hatta

yayınlar yaptı ve bu yayınlar -mesela Mehmed Süreyyâ Bey'in dört ciltlik Sicill-i Osmanî'si örneğinde gördüğümüz gibi- kısa süre içinde Osmanlı tarihinin vazgeçilmez kaynak eserleri haline geldi. Son bir yüzyıldır umarsızca tahrip edilen; çoğu imar planları doğrultusunda yapılan istismlarla, bazıları ise keyfî uygulamalarla ortadan kaldırılan mezarlıklardaki tahrip bugün yine gündemde, zira sayısı gün günden azalan tarihi mezar taşlarının tahribi maalesef bugün de devam ediyor.

600 küsur senelik bir imparatorluğa başkentlik etmiş olan İstanbul'un en eski ve en büyük mezarlığı Karacaahmet'ti. Üsküdar'ın fakirlerinin sığındığı, dar ve birbirinden destek alırcasına yaşanmış küçüklü büyüklü evlerinin sıralandığı bazı sokaklar en nihayet geniş bir alana yayılan bu mezarlığa kavuşarak son bulurdu.

Uzaktan şehrin silüetini belirleyen, günbatımında simsiyah kesilen kesif ve koyu yeşil bir servistân olan Karacaahmet'te milyonlar yatıyordu. Bugün geniş mezarlık alanlarını kuşatarak büyüyen şehir, bu eski gömü bölgelerinde yeni alanların açılmasını olanaksız hale getirdi. Dolayısıyla eski ve sahipsiz, kimi kimsesi, arayıp soranı kalmamış mezarlar birer ikiye ortadan kaldırılmaya başlandı.

Tarihçi, yazar Necdet İşli, 16 Aralık 2006 Cumartesi günü Yıldız Sarayı'ndaki İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nde işte tam da bu konuya dair; Karacaahmet Mezarlığı'nın geçmişi ve bugünü ile ilgili hayli kapsamlı bir söyleşi düzenledi. Yaklaşık iki buçuk saat süren söyleşi yoğun ilgi gördü.

Tarihçi ve yazar İşli sunumuna, Osmanlı geleneklerinde ölümün, mezarın, mezar ziyaretinin yeri ve önemini vurgulayan kısa bir açış konuşmasıyla başladı. Ardından bugün çeşitli yöntemlerle tahrip edildiğinden bahsettiği tarihi mezar taşlarının vaktiyle neden yapıldığını vurguladı. İşli, mezar taşlarının ölen kişinin defnedildiği yeri işaret etmek için dikilen taşlar olduğunu, ziyaretçilerin ve mezarlık civarından gelip geçenlerin görebilmesi için dikildiklerini ve bu taşların kültür tarihinin yanı sıra siyasi ve edebi tarihimiz açısından da birer belge niteliği taşıdığını vurguladı.

Taşların sayısının giderek azaldığını ve geçmişteki yoğunlukta olmasa da bugün de tahribattan söz edilebileceğini söyleyen İşli,

bir an önce bunun önünün alınmasının şart olduğunu da sözlerine ekledi. Artık elde, açmıştı gibi on binlerce mezar taşının var olmadığını belirten konuşmacı, yakın gelecekte bugün ayakta kalabilmiş olan taşların da yok edileceğini ve bunun tarih açısından büyük bir kayıp olacağını ifade etti. Tahribin, taş hırsızlığı ve kıyımının, bütün şehir mezarlıklarının etrafına mezarların görünmeyeceği sistemde yüksek duvarların yapılmasıyla daha da kolay bir hale geldiğini belirten İslî, bu uygulamadan bir an evvel vazgeçilmesi gerektiğini ve bunun hem estetik olmadığını hem de sakıncalı olduğunu ısrarla vurguladı. İslî'nin üzerinde durduğu bir ikinci önemli husus da tahribi önlemek amacıyla düşünülen, mezar taşlarının nakli ve topluca teşhirine yönelik uygulamanın mahsurları idi. Konuşmacı bu konunun mahsurlu taraflarından bahsettikten sonra sözlerini, "Mezar taşları müzeliğe ve sergiliğe objeler değildir. Mezarlardan mezar taşı toplamak, mezar yerini kaybettirir. Tarihimizde mezar taşları toplanmışsa da taşlar için açılmış bir müze binası görülmemiştir. Kaldı ki böyle bir işlem hukukun dışıdır," cümleleriyle tamamladı. Söyleşi öncesinde konuşmacı tarafından hazırlanan ve bastırılan Karacaahmet'in dünyevi ve bugünü ile ilgili bir de broşür dağıtıldı. Broşürde kullanılan etkileyici görsel malzemeler tahribin hangi boyutlara vardığını birer kanıt olarak ilk elde hafızalara kazındı. İstanbul kent tarihi ile ilgili olarak düzenlenmiş olan ve eski eser kategorisine giren tarihi mezar taşlarının kurtarılması noktasında 35 menden bu yana hayli çalışmaya imza atmış olan Neçdet İslî'nin, toplantı anısında dağıtılan broşürde yer alan şu satırları durumu en iyi irdeleyen ifadeler olacaktır: "Karacaahmet Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük mezarlığıdır. Mezar taşlarıyla adeta mahşerdeki Osmanlı'yı hatırlatır. Servileri ve gravürleri yansıtmış pitoresk topografyası insanı büyüler. Ne var ki bugün Karacaahmet'te Osmanlı mezar taşları ve mezarlık kültürü yok edilmeye başlanıyor. Görülmek için yapılmış mezar taşları

1880'lerin Karacaahmet Kabristanı... Kesif servistânın gölgelediği geniş mezarlık on binlerce tarihi mezar taşını o tarihte hâlâ barındırıyordu.

Seyyid Ahmed Deresi'nde Osmanlı'dan kalan yüzlerce yıllık son taşlar da yok ediliyor.

"Bugün Karacaahmet'te Osmanlı mezar taşları ve mezarlık kültürü yok edilmeye çalışılıyor. Karacaahmet'in klasik Osmanlı mimarisi örneği tarihi köfeki mezarlık duvarları, aile sofa ve hazire duvarları yıkılıyor. Bu bir mezarlık katliamıdır."

görmesin diye bütün mezarlık iki metre boyunda taş duvarlarla çevrildi. Hem de Karacaahmet'in klasik Osmanlı mimarisi örneği tarihi köfeki mezarlık duvarları, aile sofa ve hazire duvarları yok edilerek. Bu bir mezarlık katliamıdır. Osmanlı mezar taşları ise gün be gün yok ediliyor. Beş-on sene ara ile yapılmış tespitler vahameti izah ediyor. Fotoğraflı envanteri bulunmayan, katalogu yapılmamış, ilmi parselasyonu dahi olmayan şu hektardan fazla engebeli araziye sahip mezarlığın ilk etapta duvarlarla kapatılması, sonra da dahilinde fotoğraf çekilmesinin yasaklanması ilme ve akla, hele şeffaflığa hiç uymaz. (...) Çünkü burası yeni kurulmuş bir mezarlık değil, altı asırlık bir mezarlıktır."

BURAK ÇETİNAŞ
BOĞAZICI ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

Bugünkü tahribata bir örnek.

TOPRAKLARINDA GÜNEŞ BATMAYAN MÜZE BRITISH MUSEUM, TARİHTE YOLCULUK

*British Museum'da Nemrut'tan getirilen kanatlı, insan başlı dev heykelin önünden geçip, dünyanın 7 harikasındaki biri kabul edilen **Karia satrabı Maussollos'un Halikarnassos'taki (Bodrum) mezar anıtını** İncelerken nasıl bir dünya görüşünün 250 küsur yıldır onca emek, kararlılık ve maliyetle bunca eserin binlerce kilometre öteye taşınmasına yol açtığını merak etmeden edemiyorsunuz.*

Kanatlı insan başlı dev aslan heykeli.

Dünyanın 7 harikasındaki biri kabul edilen Karia satrabı Maussollos'un Halikarnassos'taki (Bodrum) mezar anıtı.

DERLEYEN: ESİN KUMRAL

2003'te kuruluşunun 250. yılını kutlayan British Museum, hekim ve doğabilimci Sir Hans Sloane'un topladığı kitap, elyazması ve doğa tarihi nesnelerinden oluşan 79 bin 575 parçalık koleksiyonunun Britanya hükümeti tarafından satın alınmasıyla kuruldu. Bugün 4 milyondan fazla esere sahip olan müze, kataloğunda yazdığına göre, bu büyük koleksiyona, keşiflerin başlamasıyla dünyanın çeşitli bölgelerinden taşınan eserlerle, satın alma yoluyla (Charles Towney'in meşhur heykel koleksiyonu) ve savaşlar sayesinde ulaştı. Örneğin Mısır hiyerogliflerinin çözülmesinde anahtar rol oynayan ve British Museum'un "greatest treasures"ında yer alan Rosetta Taşı ve birçok başka eser Fransız ordusunun Mısır'da yenilmesinden sonra müzeye taşınıp. İngiliz büyükelçi ve konsolosların da bu koleksiyonun oluşmasında büyük katkısı olmuş. Tüm bu birikim için artık fazlasıyla küçük kalan Montagu House'dan yeni binaya 1840'larda taşınılmış. Müzenin doğal tarih koleksiyonu, 1880'de Güney Kensington'a taşınarak Doğa Tarihi Müzesi (Natural History Museum) adını almış. British Museum'daki elyazması ve basılı kitap koleksiyonlarının bir araya getirilmesiyle oluşan British Library ise 1973 yılında kurulmuş.

British Museum'un şimdiki hali "Antik Yakındoğu", "İslam Dünyası", "Afrika", "Mısır", "Çin", "Güney-Güneydoğu Asya", "Japonya", "Köçe",

"Pasifik&Avustralya", "Mesoamerika, Orta & Güney Amerika", "Kuzey Amerika", "Tarih öncesi Avrupa", "Yunan Dünyası", "Roma İmparatorluğu", "Roma Britanyası", "Ortaçağ Avrupası", "Rönesans ve Eski Avrupa", "Modern Avrupa & Amerika", "Aydınlanma Çağı Galerisi", "Eski Yakındoğu", "Yunanistan ve Roma", "Dünya Kültürleri", "Asya" ve "Geçici Sergiler" gibi ana bölümlerden oluşuyor, ancak her ana bölümden farklı farklı bölümler var. Örneğin Roma İmparatorluğu'na dair tarihsel bir yolculuk yapmak isterseniz Yunan Bronz çağından başlayıp, Eski

Yunan'a geçebilirsiniz, Bassai heykellerine ve Atina Akropolü'ne, oradan "Eski Yunan dünyasına" uzanabilirsiniz. Ama yolculuğunuz bununla da bitmiyor. "Günlük hayat", "Roma: Şehir ve İmparatorluk", "Roma İmparatorluğu öncesinde İtalya", "Eski Kıbrıs" ve daha pek çok bölüm ve döneme dair keşfedilecek binlerce detay sizi kendine çekmeye devam ediyor. 55 dönüm arazi üzerine kurulmuş, 5 katlı, 97 bölümden oluşan müzede "Avrupa ve İngiltere" ile "Roma İmparatorluğu" bölümündeki kimi eserler hariç İngiltere kaynaklı pek fazla tarihsel esere rastlamak

mümkün değil. Türkiye'den götürülen eserleri gezerken, örneğin, Nemrut'tan getirilen kanatlı, insan başlı aslan heykelinin önünden geçip, Lykia'dan taşınan Nereidler Anıtı'na bakabiliyor, dünyanın 7 harikasındaki biri kabul edilen Karia satrabı Maussollos'un Halikarnassos'taki (Bodrum) mezar anıtını inceleyebilirsiniz. Bu durum insanı düşündürüyor tabii, ancak insan bir yandan da nasıl bir dünya görüşünün 250 küsur yıldır onca emek, kararlılık ve maliyetle bunca eserin binlerce kilometre öteye taşınmasına yol açtığını merak etmeden edemiyor.

**METE TUNÇAY'IN
70. YAŞI KUTLANDI!**

Türkiye tarihçiliğinin önemli ve en özgün ismi olan Mete Tunçay'ın 70. yaşı, 1 Aralık Cuma günü, Tarih Vakfı ve Bilgi Üniversitesi'nin birlikte düzenlediği bir etkinlikte kutlandı. Tunçay'ın zengin ve renkli yaşantısının -Türkiye'nin yakın tarihiyle de çaışan- önemli dönemlerine tanıklıkların dile getirildiği birinci oturumun konuşmacıları Taner Timur, Fahri Aral, Murat Belge ve Levent Yılmaz oldu. Tunçay'ın sosyal bilimlerin çeşitli alanlarına yaptığı katkılar ise Levent Köker, Cemil Koçak, Uygur Kocabaşoğlu ve Ahmet Demirel'in katıldığı ikinci bir oturumda değerlendirildi. Konuşmacıların niteliği ve bütün konuşmaların "Mete Hoca" ile ilgili olması, hem katılımcılar hem de konuklar açısından keyifli bir zaman diliminin paylaşılmasına vesile oldu.

"BU FOTOĞRAFLAR BENİ CEZAEVİNDEN DIŞARI ÇIKARMALI" TUTSAK KADINLARIN PORTRERLERİ

Goethe Institut-İstanbul ve Anadolu Kültür A.Ş. 'nin desteğiyle hazırlanan, Eva Haule-"Tutsak Kadınların Portreleri" adlı fotoğraf sergisi 8-27 Ocak 2007 tarihleri arasında Karşı Sanat Çalışmaları'nda açık olacak.

Eva Haule bir RAF üyesi. 1986 yılında beri cezaevinde. İlk üç yıl tek kişilik bir hücrede tecritte kaldı. 1989 yılında başlattıkları açlık grevinin sonunda başka bir cezaevine gönderildi ve koşulları bir ölçüde "normalleşti". Burada dışardan gelen iki gönüllü fotoğrafçıyla tanıştı ve düzenledikleri kurslara katıldı. İlk fotoğraf denemelerini cezaevindeki bazı tutuklularla yaptı. Bu çalışmaların başansı üzerine bir proje oluşturmak üzere tutuklularla tek tek görüştü. "Görünmez kılınış, dışlanmış ve yalıtılmış kadınların fotoğraflarını sergileme düşüncesi herkesin hoşuna gitti." Böylece 1998-2003 yılları arasında Almanya-Preungesheim cezaevinde "Tutsak Kadınların Portreleri" sergisi oluştu. Eva Haule projesi oluşturan tutuklularla ilgili şunları söylüyor. "Fotoğrafını çektiğim 21 kadından 14'ü uyuşturucu bağıntısı nedeniyle buradaydı. Kadınlardan 8'i başka ülke kökenliydi: ABD, Trinidad, Kolombiya, İsveç, Bosna, Makedonya, Türkiye. (...) Onlarda beni çeken şey, belki de böylelikle

genelleştirilebilecek olan: Zor yaşamı onur ve güzellik içinde taşıyorlardı; yaşadıkları her şeye karşı -sokakta yaşamak, şiddete maruz kalmak, hastalık, yoksulluk, çocuklarından ayrı kalmak- yıkılmamışlar, sinmemişler. Bunu yansıtıyorlar, yüzlerinde de gördüğüm bu. Kadınlara onlara saygıyla baktığını biliyorlar, fotoğraflarını da öylece çektiğini; onları güzel bulduğunu..." Eva Haule'ün cezaevindekilerle ilgili yorumu şöyle: "Özgeçmişlerimiz tümüyle farklı da olsa bizi birbirimize bağlayan şu oldu: Herkesin 'normal bir vatandaş yaşamı' diye adlandırdığı şeyle bizim hiçbir şekilde uyum sağlayama-

mamız ve bunu istememiz. Egemen olan bu ilişki biçimlerine ve toplumsal ölçülere -buna bağlı olan kadın yaşamına da- uymuyor olmamız bizim sorunumuz değil." Haule, bir tutuklu olarak yaklaşımını, "Çşel özgürlüğü ve canlılığı cezaevinde de olsa koruyabilmek için üretici olmak mutlak bir zorunluluktur" diyerek açıklıyor. Yaşanan fotoğraf deneyi için ise şunları söylüyor: "Kadınlardan hiçbirini, kendini öngörülen bir izleyici kitlesi için ortaya koymadı. Her şeyden önce, kendileri, aileleri ve dostları için istiyorlardı fotoğrafları. Ve ben de bir sergi yapayım diye. Her zaman dile getirdim: Burada yaptığım şey, beni buradan dışarı çıkarmalı."

**Kadın mahkûm
Joanne ve
Çiğdem'in
fotoğrafları.**

BURSA İPEK YOLU FİLM FESTİVALI'NE BÜYÜK İLGİ

13-17 Aralık 2006 tarihleri arasında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından birincisi gerçekleştirilen Uluslararası Bursa İpek Yolu Film Festivali, Tayyare Kültür Merkezi'nde yapılan kapanış töreninin ardından sona erdi.

Festivalin film programı oluşturulurken, İpek Yolu rotasındaki ülkelerin ulusal sinemalarından son dönem örneklerinin derlenmesine özen gösterildi. Festivale Bursalılar yoğun ilgi gösterdi ve

neredeyse tüm seanslar doldu. Festivalin en ilgi gören bölümünü ise "Galalar" oluşturdu. Derviş Zaim'in "Cenneti Beklerken" filminin galası, yönetmenin katılımı ile gerçekleştirildi. Ömer Uğur'un çektiği "Eve Dönüş" filmi, oyuncusu Mehmet Ali Alabora ve yönetmeni Ömer Uğur'un katılımı ile gerçekleştirildi.

Türk sinemasının geleceğine verdiği önemin ifadesi olma özelliğini taşıyan ilk Muhsin Ertuğrul Umud Ödülü, Çağan Irmak'a verildi. Çağan Irmak'ın, 16 korku hikâyesinden oluşan "Kabuslar Evi" serisinin "Hayal-i Cihan"

isimli filmi Uluslararası İpek Yolu Film Festivali'nin Kabuslar Evi Bölümü'ne konuk oldu. Çekimleri Bursa'nın ilçe ve köylerinde gerçekleştirilen Kabuslar Evi için bir başka özel gösterim de, filme

yardımcı oyuncu olarak destek sağlayan Bursa'nın tarihi Cumalıkızık Köyü sakinleri için düzenlendi. Köy kahvesinde yapılan "Takip" filminin gösterimine Cumalıkızık köylüleri büyük ilgi gösterdi.

**Cumalıkızık
köyünde
film gösterimi.**

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEN

L'Illustration'dan Seçmeler

26 KASIM 1910

ŞARK GÖRÜNTÜLERİ-3

L'illustration
dergisinin
26 Kasım
1910 tarihli
ve 3535
numaralı
sayısının
kapağı.

L'illustration dergisinin 26 Kasım 1910 tarihli ve 3535 numaralı sayısında "Şark Görüntüleri" başlığı altında yer alan, Jules Gervais-Courtellemont adlı fotoğrafçının kaleminden çıkmış ve görüntüleriyle resimlendirilmiş olan özel bölümün ilk iki kısmını geçen iki sayımızda vermiştik. Uzunluğundan dolayı birkaç sayıya yaymak zorunda kalacağımızı söylediğimiz bu metnin sonunu bu sayıda veriyoruz. Bu bölümde yazar, ağırlıklı olarak Şam'dan ve Hicaz demiryolundan bahsetmektedir.

Şam'ın çatıları. Boyacılar bu teraslarda mavi pamuklularını güneşte kurutuyorlar.

Kör çarşıaflara bürünmüş kapkara hortlaklar gibi kadınlar sessizce sevdiklerinin mezarlarına doğru süzülüyorlar. Bu anneler, bu kızlar, bu dullar onlara bir dereceye kadar özgürlük sağlayan ölülerin arasında kendi evlerinde gibiler. Parlak bir ışık saçan gökkubbenin altında sakin bir şekilde gezinme özgürlüğü; arkadaşlarıyla buluşma özgürlüğü; bu dünyadan ayrılanlar hakkında sohbet etme özgürlüğü...

Şam'ın üç tren istasyonu bulunuyor, zira üç demiryolu bu şehre ulaşmaktadır. Bunların biri dişli olup, yolcularını Beyrut'tan aldıktan ve Cebel Lübnan'ın tepelerine kadar çıkardıktan sonra Barada Nehri kıyılarını takip ederek halifelerin eski kentine kadar götürür; diğeri Havran'ın tahıllarla kaplı uçsuz bucaksız ovalarına uzanır; sonuncusu ise Hicaz Demiryolu adıyla bilinen ve Mekke ile Medine'ye kadar giden yolun başlangıç noktasıdır.

Ancak Şam'da modernliğin birçok başka işaretini de görmek mümkün. Her şeyden önce, bu üç tren istasyonunu birbirine bağlayan bir elektrikli tramvay hattı bulunuyor; bir de çarşıyla yeni restore edilen meşhur İmami Camii dahil olmak üzere bütün kenti aydınlatan elektrikli ışıklar.

İslamın meşhur mabetleri arasında yer alan Emevi Camii 1893'teki bir yangında tamamen yok olmuştu. Ancak Anka kuşu gibi bu cami küllerinden yeniden doğmuş, Müslüman-

ların imanıyla tamamen ve aslına sadık olarak pembe mermerden sütnün sıraları, sedir ağacından yapılmış, vernikle boyanmış ve tezhip edilmiş tavanları, güzelim halılarıyla tekrar inşa edilmişti.

Ah! İslamın kutsal camilerinin yerlerini kaplayan o halılar! Renkli

camların içinden süzülen Şark güneşinin sıcak ışınlarında parlamalarını nasıl anlatsam? Çiniler, halılar, mermer mozaikler, ahşap oymalar... İşte Binbir Gecelerin Şark'ını gerçekten hatırlatan bir bunlar kaldı. Şam'ın muhteşem konaklarında, İstanbul'un, Bursa'nın, Şam'ın Halep'in ve Kudüs'ün mabetlerinde, özellikle de Hz. Ömer'in o güzel caminde, ziyaretçi kendini gerçekten de Şehrazad'ın ülkesinde gibi hissedebiliyor.

Bütün bunlar, develeri korkutup İbrahim zamanından beri değişmemiş insanları, Taşlık Arabistan'ın ıssızlıklarının Bedevilerini hayrete düşüren lokomotiflerin getirdiği modernlikle ne kadar garip bir tezat oluşturuyor!

Her şeyi dümdüz eden terakkinin önüne geçilmez kanunu bu... Tek dileğim, terakkinin gene de uzun bir süre daha yerel renklerin hoşluğuna, eski Arap mezarlıklarının sükkunetine acısın ve Şam'ın güzel sonba-

Şam'da gün batımı:
Mor saat.

Kenaan ülkesinde bir demiryolu makası.

har akşamlarının batan güneşinin ışığında parıltıdan o güzelim ve zarif minarelerini yüksek fabrika baccalarından korusun!

Yeter ki her öğleden sonra yüzlerce kadının ölenlere eşlik etmek için aralarında gezindikleri parlak renklere boyalı taşlarla süslü beyaz ve

sevdiklerinin mezarlarına doğru süzülüyor, yanlarında getirdikleri çiçek ve güzel dallarla süslüyorlar. Her yerde rastlanan dindarca ve dokunaklı hareketler...

Bu anneler, bu kızlar, bu dullar onlara bir dereceye kadar özgürlük sağlayan ölümlerin arasında kendi

tirahat yerlerine yayılmış hem hüznü hem neşeli yumuşaklığa uyan hisler...

Şam'ın Hristiyan kadınları Müslümanlarla aynı çarşafı giyerler. Onlar gibi bu geniş siyah örtüyü belde sıklıkla bir şekilde bütün vücutlarını örtecek şekilde giyerler; an-

Bir cami vagonu! Akla bu kadar uyumsuz gelen iki kelimenin garip bir şekilde bir araya gelmesinden oluşan ama şaşırtıcı bir gerçeği tanımlayan bir tabir! Ancak bu gerçek de gayet düşündürücü, zira modern bilimsel ilerlemenin kutsal kentlere hac gibi İslamın en geleneksel ve en kutsal şekilleriyle nasıl bağdaşabildiğini göstermektedir.

Şam'da bir Arap evi: Pembe ve siyah mermerle kaplı iç avlu.

Cami vagonu.

pembe mezarların bulunduğu geniş kabristanlarda bile hayat neşesi veren ve renkleri titretiren Şam'ın o berrak havasını bir müddet daha kuruyabilsin!

Kör çarşafıya bürünmüş kapkara hortlaklar gibi bu kadının sessizce

evlerinde gibiler. Parlak bir ışık saçan gökkubbenin altında sakin bir şekilde gezinme özgürlüğü; arkadaşlarıyla buluşma özgürlüğü; bu dünyadan ayrılanlar hakkında sohbet etme özgürlüğü. Kederli özlere, sade, küçük ve gerçek sevinçlerin birbirine karıştığı, bu ebedi is-

hak dinleri onları yüzlerini ve saçlarını örtmeye zorlamadığından, çarşaflarını sadece omuzdan aşağı giyerler. Moda dergileri vasıtasıyla uzaktan da olsa bir Paris etkisi hissedilen saçlarına ise, henüz şapkanın yerinden edemediği gayet zarif ve rengârenk motiflerle işlenmiş beyaz bir örtü örtüyorlar.

Şam'ın ötesinde, Hicaz Demiryolu 1.300 kilometre boyunca Güney-Batı istikametinde Peygamber'in mezarının yükseldiği Müslümanların kutsal kenti Medine'ye kadar uzanıyor. Artık günümüzde yeni duygulardan oluşan seraplar ülkesinde kaybolmak isteyen yolcular birkaç saatte ve konfor içinde oraya ulaşabilecekler.

Başlıca istasyonlardan biri olan ve Hristiyan yolcuların ötesine geçemedikleri Maan'da, Petra harabelerine bir gezi düzenlemek mümkün. Bir zamanlar önce Nebatiler, sonra Romalılar döneminde Taşlık Arabistan'ın bu başkentine yapılan gezi ilginç olduğu kadar etkileyicidir. Palmyra (Tadmür) gibi terk edilmiş bu harabeler tek kelimeyle muhteşemdir. Rengârenk kumtaşından kayalıklara oyulmuş abideler, derin ve ürkütücü geçitler, en güngörmüş gezginin gözünde bile garip ve yeni şeylerdir.

Mekke hattında
bir buluşma.

Kap kara
hortaklar gibi
Şam'ın
kadınları
sessizce
sevdiklerinin
mezarlarına
doğru süzülüyor,
çiçek ve
güzel dallarla
süsüyorlar.

Şam'da
elektrikli
tramvaylar.

Artık hacıların sonsuz çöllerde ardi
arkası kesilmeyen menzillerin kâbu-
su yerine demiryolunu tercih ettik-
leri bir dönemde, hac mevsimi gel-
diğinde resmi trenlere bir de cami
vagonu ekleniyor.

Bir cami vagonu! Akla bu kadar
uyumsuz gelen iki kelimenin garip
bir şekilde bir araya gelmesinden
oluşan ama şaşırtıcı bir gerçeği ta-
nımlayan bir tabir!

Ancak bu gerçek de gayet düşündü-
rücü, zira modern bilimsel ilerleme-
nin kutsal kentlere hac gibi İslamın
en geleneksel ve en kutsal şekille-
riyle nasıl bağdaşabildiğini göster-
mektedir.

Avrupa'da genellikle sanıların aksi-
ne, bilim ile dinin, modern ilerleme-

lerin geçmişin gelenekleriyle verim-
li birlikteliği İslam ülkelerinin günü-
müzdeki hızlı ve ümit dolu yenilen-
mesini beraberinde getiriyor. Bu
güneşli ve hoş iklimlerden Avrupalı

gezinlerin getirdikleri "Şark Gö-
rüntüleri" arasında, İslamın yeni-
den doğuşunun bu görüntüleri en
dikkat çekicilerinden bazılarını
oluşturmaktadır.

SABÂH GAZETESİNİN "MÜNÂSEBETSİZ" BİR TEŞEKKÜR YAZISI (1892)

Arşivden Bir Belge dizimizde bu ay, Sabâh gazetesinin kapatılmasına sebep olan "münâsebetsiz bir teşekkür" yazısı yer alıyor. Belgemize göre, Sabâh gazetesinin 1071 numaralı ve 14 Ağustos 1892 tarihinde yayınlanmış olan "Sûret-i Teşekkürnâme" yazısında "münâsebetsiz bir fıkra" yer almıştır. Bu yazıyı kaleme alanların Sultan II. Abdülhamid'e övgüler düzmek isterken lafı biraz fazla uzattıkları ve yazının sonlarına doğru da giderek anlamsızlaşan terkiplerle iyice saçmaladıkları görülmektedir.

Aydan Çelik'in
çizimiyle
Abdülhamid.

Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki sayısında, Sultan II. Abdülhamid'in "istibâd" döneminde yaşanmış ilginç bir sansür hikâyesine ilişkin belgeler okuyacaksınız. Sultan II. Abdülhamid'in 30 yıl süren "istibâd" dönemi (1878-1908) boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nda gazete kurmak da, kurulmuş gazeteleri çıkarmayı sürdürürebilmek de, dönemin ağır sansür koşullarına gazeteci kimliğinden ödün vermesizin dayanabilmek de çok güçleşmişti. Sultan II. Abdülhamid dönemi basın sansürü üzerine yazan Cevdet Kudret Solok, padişahın iri burnuna atfı yapılabileceği için coğrafya kitaplarından "burun" kelimesinin bile çıkarılması olduğunu yazmaktadır. "İn-

tilâl," "suikast," "hükümet darbesi," "Kanûn-ı Esâsi" ve benzeri siyasi kelimelerden de sözlüklerden bile çıkarılmış olduğu bilinmektedir.¹ Örneğin Mete Tunçay, Sultan II. Abdülhamid döneminde yayınlanan *Resimli Kamûs-ı Osmânî* sözlüğüne alınmamış olan kelimelerden oluşan uzun bir liste yayınlamıştır.² Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı basınına çok ağır sansür uygulamaları getirilmiş,³ birbiri ardınca çıkarılan irâde-i seniyeler sansür yasaklarını giderek içinden çıkılmaz bir hale sokmuştu.⁴

Ünlü yazar Hüseyin Cahid Yalçın *Edebiyat Hatıraları*'nda, Sabâh gazetesinde "şevketlü gazi Abdülhamid hân-ı sâni" nitelemesindeki "şevketlü" sözcüğünün "lam" harfinin bir müretteb hatası sonucunda düşmesinden sonra "şu kötü Abdülhamid hân-ı sâni" olarak okuyanların Yıldız Sarayı'nda kopardığı kıyama ve gazetesinin sansür tarafından kapatılışının komik hikâyesini ayrıntılarıyla anlatmaktadır.⁵

Sabâh gazetesinin 1071 numaralı ve 14 Ağustos 1892 tarihli sayısının birinci sayfa dördüncü sütununda yayınlanmış olan "Sûret-i Teşekkürnâme"

me" yazısında "münâsebetsiz bir fıkra" yer almıştır. Sultan II. Abdülhamid tarafından şahsen dikte ettirilmiş olduğu anlaşılan 16 Ağustos 1892 tarihli bu "irâde-i seniyeye-i husûsiye" metninden, gazetesinin bu sayısını incelediği ve bu "münâsebetsiz bir teşekkür" yazısının yayınlanmasına izin vermiş olan sansür memurlarının uyarılması istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, bir daha böyle bir "münâsebetsizlik" yapılmaması için "Sabâh gazetesinin münâsib bir müddetle ta'til edilmesi" de "bâ irâde-i seniyeye" emredilmiştir.⁶

Sultan II. Abdülhamid dönemi sansür politikaları açısından bakılınca, buraya kadar alışılmadık bir şey yok. Ancak, Sultan II. Abdülhamid'in gazete kapatırmak için vermiş olduğu bu irâde-i seniyeye sebep olan "Sûret-i Teşekkürnâme" başlıklı makale okununca olay açıklığa kavuşmaktadır. Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla, İmroz Adası'nda bulunan bir caminin minaresi, müezzin mahfeli ve şadırvanının yapılması ve caminin dış sivalarındaki eksiklerin giderilmesi için Sultan II. Abdülhamid "onyedi bin küsur kuruş" yardım göndermiş, caminin eksikleri bu bağış sayesinde tamamlanabilmiştir. Bunun üzerine,

oluşturulan bir komisyon hem inşaat işleri ile ilgili olarak bilgi vermek, hem de gazete sütunlarında Sultan II. Abdülhamid'e övgüler düzmek fırsatından yararlanmak için ağdalı bir "teşekkürnâme" kaleme alıp *Sabâh* gazetesine göndermişlerdir. *Sabâh* gazetesinde padişaha yaranamak için bu yazının başına küçük bir giriş yazısı ekleyerek, yazıyı aynen yayımlamıştır. Ancak, riyakârlık kokan bu yazıda övgüler son derece ağdalı bir

dille ve sarmal terkiplerle düzül-müştür. Yazı, özellikle sonlara doğru, ne dendiği bile anlaşılmayan bir saçmalıklık yumağı haline dönmüş-tür.⁷ İşte gazetenin dördüncü sütununa denk gelen bu "münâse-betsiz bir fıkra" bölümü, "kaş yap-mak isterken göz çıkaran" *Sabâh* ga-zetesinin geçici olarak kapatılması-na yol açmıştır...

YARD. DOÇ. DR. YAVUZ SELİM KARAKİSLA
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

DİPNOT

- 1 Cevdet Kudret, Abdülhamid Deprinde Sansür, (İstanbul: Miliyet Yayınları, 1977), s. 43-45.
- 2 Mele Tunçay, *Olupum*, sayı: 42-43, Ekim-Kasım 1977.
- 3 Orhan Koloğlu, "II. Abdülhamit Sansürü," *Tarih ve Toplum*, Cilt. VII, No. 38, Şubat 1979, s. 14-18.
- 4 Alpay Kabalcı, *Bağlangından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 1990), s. 48-82.
- 5 Hüseyin Cihat, *Edebiyat Hatıraları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1979), s. 103-106.
- 6 BÖA, İradeler Tasnifi, İrade-i Hususîye, Genel No. 924 (157), Hususî No: 157, 20 Muharrem 1310, 24 Eylül 1897.
- 7 "Süre-i Teşekkürnâme," *Sabâh*, No. 1071, 20 Muharrem 1310/2 Ağustos 1892, cumartesi, s. 1, sütun 3-4.

Dâhiye

Hayrât-ı seniyeyi-i hilâfet-penâhilerine hadd ü pâyân olmayan veli-i ni'met-i bi-minnetimiz padişâr-ı keşîrül-âşâr efendimiz hazretlerinin nâm-ı

nâm-i şehîrşâhilerine mensûb olarak mukaddemâ İmroz ceziyesinde binâ ve inşâ olunan câmi-i şerîfin tetimâtından bulunan minâre ve levâzım-ı sâiresinin komisyon-ı mahsûs ma'rifetiyle inşâsına mübâşeret olunduğunu ve bu vesile ile de

da'vât-ı hayriyyet-âyet-i hazret-i tâcîdîrînin tekrâr edildiğini mutatazamm olarak komisyon heyeti tarafından tanzim olunan teşekkürnâmenin bir sûreti teyemmünen zirde derc olundu.

Sûret-i Teşekkürnâme

Neyyir-â zam- burc-ı hilâfet, hürsîd-i tâbnâk-ı fülûk-ı saltanat pâdişâr-ı din-penâh ve şehîrşân-ı takvâ-iktinâh emîrül-mü'minin, halife-i resûl-i rabbül-âlemin, veli-i ni'met-i bi-îmtinân halledallahu hilâfetihi ilâ-âhîrîd-ü devrân efendimiz hazretlerinin cülûs-ı me'sâdet-bürüz-i umrân-perverlerinden bu ana kadar manzûr-ı nazar-ı şûkrân olan binlerce âşâr-ı hayriyye-i diyanet-güsterânelerine bir zamîne-i cemile olmak üzere İmroz ceziyesinde mukaddemâ nâm-ı nâmî-i hazret-i giti-sitâniye mensûben binâ ve inşâ olunmuş olan câmi-i şerîfin tetimâtından bulunan minâre ve müezzin mahfeli ile sadrvân ve dış sıvaları nevâkısmın keşfi mücibince onyedî bin kûsûr kurşun sarfıyla inşâ ve ikmâl ihusûsuna irâde-i müberrât-âde-i hazret-i zıllullahî şeref-îz-i sunûh ve sudûr buyurlarak tebliğ buyurulmuş ve bunun için teşkil kılınan komisyon-ı âcâzînemiz dahi şu hizmet-i mukadesseyi kemâl-i şevk ü sürûr ile ifyâa bîl-mûsaraa bir aydan beru tertibât ve levâzımâtın istihzâr ve istikmâli ile iştigâl etmekte bulunmuş idi. Geçen

Cuma günü İmroz'da me'mûren bulunan sancağımız Limnî mutasarrıfı ile sair bîl-cümle me'mûrin câmi-i nûr sât-ı mezkûra muvâlat ve ba'de's-salât zebh-i kurbân ile minâre-i mezkûrenin temeli atılmış ve bu aralık câmi-i şerîfin imâmı mekremetül Hafız Abdî Efendi tarafından halife-i takvâ-şîar ve şehriyâr-ı cellül-âşâr veli-i ni'met-i bi-minnetimiz efendimiz hazretlerinin temâd-i ömr ü ahiyet ve teâlî-i şevket ü saltanat-ı şâhânelerile daha bu gibi nice niçe âşâr-ı hayriyyeye muvaffak olmaları hakkında müessir bir duâ kırâ'at olunmuş ve bunu müteâkib mutasarrıf câmbinden de sâye-i ma'delet ve merhametinde refâh-ı hâl ve ferâğ-ı bâl ile yaşamakda olduğumuz şehriyâr-ı kerimü's-siâr ve tâcîdâr-ı âzimül-âşâr efendimiz hazretlerinin zamân-ı bedây'î-iktirân-ı hümayûnlarında her ne türlü müessesât-ı hayriyyeye teşadûf olunmuş ve olunmakda bulunmuş ise cümlesi icâd-gerde-i füyûzât-perverde-i hazret-i cihândârî bulunduğu cihetle bir veli-i ni'met-i âli-himmetin ni'met-i tâbiyyet ve ubûdiyyetine (sütun 4) mazhariyyet ve a'sâr selâtin-i salîfeye gıta-bâhş olan asr-ı memdûh ve mes'ûdiyyetine yetişmek şerefine nâiliyyetimiz âzimü's-şânın şükûr ödenilmez ihşân-ı cellûl ve en bahtiyâr kulları olduğumuzun burhan ve delili

olduğunu mübeyyin bir nutk-ı belîğ irâd ve kalfaya bahşîşler îtâsıyla mesrûr ve dîlşâd buyurulmuş ve şu vesile-i hayriyye ile cümle tarafından dahi dâimâ vird-i zebân-ı sadâkat ve ubûdiyyetimiz olan pâdişâhîm çok yaşa' duâ-i mefrûzül-edâs bâ-kemâl-i ihlâs tekrâr ve edâ ile İmroz'da bulunan bedengân ve asdika ez ser-i nev hâiz-i mübahât-ı lâ-tuhsa olmuş ve inşâ'at ve ta'mîrât-ı lâzmenin bir müddet-i kalile zarfında ikmal ve itmâmı için komisyon-ı âcâzînemize sa'y ü gayretinden geru durulmamakda olmasıyla bi-mennihîl-kerîm ona da muvaffakiyetle başkaca arz-ı mefharet ve ubûdiyyet olunacağı derkâr bulunmuşdur. Hemân cenâb-ı hâlikü'l-arz ve'l-e'flâk, pâdişâh-ı kişver-levak sultân ihbû's-sultân ihbû's-sultân el-gâzi Abdülhamid Hân-ı Sâni efendimiz hazretlerini bu misillü hayrât-ı diyanât-âyatın te'sîsi emsâl-i lâ-tuhsasıyla dîhim-ârâ-yı saltanat u şân-ı ve sâye-i semâ-pâye-i şehriyârlarını ilâ-yevmî't-tenâd âşâyîş-bâhş-ı halkı cihân buyurmuş duâsıyla südde-i seniyeye-i hazret-i cihândârîye olarak arz-ı mahmîdet ve şûkrânîyyete cûret-i kılınır.

"Sûret-i Teşekkürnâme," Sabâh, No. 1071, 20 Muharrem 1310/2 Ağustos 1308/14 Ağustos 1892, cumartesi, s. 1.

Bir sansür kararı

Yıldız Saray-ı Hümayûn
Başkâtâbet Dairesi
numero
889

Sabâh gazetesinin bin yetmiş bir numuru ve 12 şu Muharrem sene 1310 tarihli nüshasında münderic teşekkürnâme sûretinin dördüncü sütuna tesadûf eden kısımda münâsebetbetsiz bir fıkra münderic bulunmuş olduğundan sansür me'mûrlarına tenbihât-i ekiye-i

muktezeyinin icrâsıyla gazetesinin ba'demâ emsâlî vecihle ta'birât kullandınlarak bu yolda münâsebetbetsizlikler vukû'una meydan verilmemesi ve şu hâlden dolayı *Sabâh* gazetesinin münâsib bir müddetle ta'til edilmesi muktezâ-yı irâde-i seniyeye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîden bulunmasıyla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyül-emrindir. fi 23 Muharrem sene 1310 ve 4 Ağustos sene 1308 (6 Ağustos 1892)

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Sûreyyâ

BOA, İradeler, İrade-i Hususîye,
Genel No: 924 (157), Hususî No: 157,
23 Muharrem 1310.

PLEHANOV GEMİSİYLE BOĞAZ'DAN KÖSTENCE'YE

NÂZİM HİKMET KAÇIŞINI ANLATIYOR

PROF. DR. METE TUNÇAY

Rusya Devlet Sosyal Siyasal Tarih Arşivi'nden sağlanarak ilk kez burada açıklanan bir belgeyle, Nâzım Hikmet'in hapisten çıkışıyla kaçıışı arasında yaşadıklarını öğreniyoruz: "Sık sık taksi değiştirerek Boğaz'a vardım. Eniştem motorla kimselerin olmadığı o yere geldi ve ben tekneye saklandıktan sonra motoru sürdü. Boğaz'dan çıktığımızda Plehanov gemisiyle karşılaştık. Nereye kaçacağım fark etmeyeceği için Bulgaristan'a gitmek yerine gemiyi durdurup adımı söylemeye ve eğer beni gemiye alırlarsa, Romanya'ya gitmeye karar verdim."

Nâzım Hikmet'in Saalburg yakınlarında, Saale Irmağı üzerinde oluşturulan bir gölette çekilmiş fotoğraflarından.

Tüm görsel malden TÜSTAV arşivinden alınmıştır.

Nâzım Hikmet'in babası Hikmet Bey, annesi Celile Hanım'dan ayrıldıktan sonra Cavide Hanım adlı biriyle evlenmiş ve ondan Metin ve Melda adlı ikizleri olmuştu. Melda (1926-2004. Sonraki eşinin soyadıyla Kalayoncu) ilk evliliğini Refik Erduran'la yapmıştır. Nâzım'ın öz kız kardeşi, kendisinden beş yaş küçük olan Samiye Hanım'dır (1907-94: Yaltırım). Metin ve Melda ise baba bir, anne

ayrı kardeşleridir. 1951 yılının haziran ayında Melda ile Refik Erduran henüz nişanlıydılar. Refik Erduran son yıllarda Nâzım'ı kaçırma öyküsünü açıklamıştır: Malik Yola'ca ait Christcraft marka hızlı bir motoryatı deneme bahanesiyle ödünç alıp, Nâzım'ı Karadeniz'de Romen Plehanov gemisine çıkarmış.

Rusya Devlet Sosyal Siyasal Tarih Arşivi'nden sağlanarak ilk kez burada açıklanan belgede, Nâzım Hikmet (isim vermeden) bu anlatıyı doğruluyor ama daha önemlisi, hapisten çıkışıyla kaçıışı arasında yaşadıklarını da anlatıyor: Dünya Barış Komitesi'nin büyük ödülünün (gıyabında) kendisine verilmesi; pasaport çıkarma girişimi; askere sevk edilme hazırlıkları... Nâzım Hikmet yurtdışına asıl çıkış nedenini, TKP'nin önemli sorunlarını çözmek ve Dünya Barış Komitesi'nde etkin çalışmak istemesi şeklinde açıklamaktadır.

Nâzım Hikmet'in 1921'de, daha 19 yaşındayken girdiği TKP ile ilişkileri çok inişli çıkışlı olmuştur. 1929'dan itibaren partiçi muhalefet mensubu, hatta önderi sayılan şair, 1934'te "TroçkistPolis muhalefeti"nde ısrar

ettiği gerekçesiyle partiden ihraç edilmişti. (Bkz: Erden Akbulut, *Komünist Enternasyonal Belgelerinde Nâzım Hikmet*. TÜSTAV, 2002). Ancak hapislik yaşamının sonlarına doğru yeniden partiye alınan Nâzım Hikmet, öldüğünde fiilen merkez komitesi durumunda olan beş kişilik Dış Büro'nun üyesiydi.

Nâzım'ın "iyi bir komünist" olup olmadığını yargılamak bana düşmez. Kuramsal bilgisi basmakalıp görünmekle birlikte, toplumsal duyarlılığı ve sevgileri çok güçlüdür. Ancak, yeraltı koşullarında çalışan disiplinli bir parti elemanı olmak için gerek alımı dış görünüşünün, gerekse başkaldırıcı mizacının uygun olmadığı açıktır. Şu var ki, Nâzım Hikmet şiirleri ve tiyatro oyunları, halk kitleleri arasında sosyal fikirler uyandırmak bakımından bütün gizli TKP faaliyetlerinden çok daha etkili olmuştur. Dünyada Türk edebiyatı uzun yıllar hep onun adıyla anılmıştır. Onun öneiminin, doğumunun 105. yıldönümünde hâlâ devam ettiğini söylemek, hakbilirlik gereğidir.

METE TUNÇAY

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

Boğaz'dan çıktığımızda Plehanov gemisiyle karşılaştık...

MALUMAT

Romanya Komünist Partisi MK Uluslararası İlişkiler Şubesi Başkanı Yardımcısıyla Nâzım Hikmet hakkında yaptığım bir konuşma sırasında, Nâzım Hikmet'in Romanya'ya varışının kimi koşullarını öğrenmiş oldum. Bir Romen gemisi Türk karasularındayken gemiye bir tekne yanaşmış ve teknedekiler birinin gemiye alınmasını rica etmişler. Bunun üzerine Nâzım Hikmet adını söylemiş ve Romen gemicilerin adını bilmesini sevinmiş. Gemiyle Köstence'ye varılmış ve orada olay devlet ve parti organlarına bildirilmiş. 19 Haziran günü Nâzım Bükreş'e nakledilmiş. N. Puhlov /İmza/ 22 Haziran 1951

NÂZİM'İN ANLATIMI

Hapisten çıktıktan kısa bir süre sonra avukatımın adresine Paris'ten, Dünya Barış Komitesi'nden bir telgraf aldım. Sanırım, Joliot Curie imzalıydı ve o beni İngiltere'de yapılacak Dünya Barış Kongresi'ne davet ediyordu. Telgrafta, İngiliz makamlarının vize vermemesi durumunda bunu Dünya Barış Komitesi'ne bildirmem isteniyor ve vize konusunda Komite'nin gayret göstereceği söyleniyordu. Aradan bir süre geçtikten sonra, yine Dünya Barış Komitesi'nden kongrenin Varşova'da yapılacağını ve mutlaka gitmem gerektiğini bildiren

Hapiste 10 yıl geçiren Nâzım, DP'nin çıkardığı af yasasıyla cezaevinden çıktı.

"Türk basınında askerliğimi yapmadığım için pasaport verilemeyeceği yazıldı. Bunun üzerine Parisli yoldaşlar bir kampanya başlattı. Bana pasaport verilmeyeceğinden emin olduğum için ve ev hapsinde bulunduğumdan Parti benim Türkiye'den kaçak çıkmamı kararlaştırdı. Kaçışımı örgütlemek için para gerekliydi. Londra üzerinden, durumdan haberdar edilen Sabiha Zekeriya vasıtasıyla bunu hallettim."

başka bir telgraf aldım. Türk makamları bana pasaport vermeyeceği için gidemeyeceğimi biliyordum. Paris'te Türkiye Komünist Partisi üyesi bir kadın yoldaş vardı ki, zamanında pasaportla gitmiş ve ben onun vasıtasıyla Türkiye'den legal yoldan çıkmak için pasaport istersem hükümetin bana pasaport vermeyi reddedeceğini bildirmiştim. Türkiye'de zamanın polis şefi, Türk burjuva gazetelerine bana pasaport verildiğini ve benim bu pasaportla çıkıp gittiğimi söylemiş. Oysa polis şefi bunları söylerken ben İstanbul'daydım ve

henüz pasaport talebinde bulunmamıştım. Aldığı bu malumatlar üzerine bir gazeteci İstanbul sokaklarında bana rastladığını söyleyerek, verdiği haberi yayınlamanın gerekip gerekmediğini polis şefine sormuş. Polis şefi, bu malumat basında çıkmalı cevabını vermiş ve bu sahte malumat bütün Türk gazetelerinde yayınlanmıştır.¹ Aradan bir süre geçmişti ki, gerici Türk gazetelerinde bana karşı bir kampanya başladı ve bu kampanya dahilinde benim Varşova'da Dünya Barış Komitesi Başkanı Yardımcısı seçildiğim, ücretli bir Rus ajanı olduğum, bütün şiir defterlerimin Ruslar

tarafından basıldığı söylenmekteydi. Bütün bunlar Türk gazetelerinin birinci sayfalarında çıkıyordu. O dönem polis takbini artırdı ve evim sabah saat 8'den gece saat 12'ye kadar 45 polis tarafından çevriliydi. Bu sebepten dolayı ben tedbir aldım ve sakin bir hayat sürdüğüme ve kimseyle temasım olmadığına polisi inandırmak için hep aynı saatte çıkıyor, aynı yoldan gidiyordum. Bu arada Paris'ten bir haber aldım. Pasaport talebinde bulunmamı ve eğer Türk makamları bana pasaport vermeyi reddederse, yeni bir kampanya başlatılacağını bildiriliyorlardı.

zengin çocukları ya da Amerikalılar kullandığı için, sahil koruma kuvvetleri onlardan daha az şüphelenmekteydi. Anadolu yakasında, Boğaz'ın Karadeniz sahilinde bir plaj var ve zenginler yazın burada motorlarla geziniyor. Bu durumda eniştemle birlikte ben ve kız kardeşim plaja gittik ve böyle bir motorla kolayca ve tehlikesizce gidilebileceğini tespit ettik. Ama yine de tehlike büyüktü ve Fransız Komünist Partisi'yle temas kurup, onlar vasıtasıyla, bana yardım etmesi için Bulgaristan Komünist Partisi'yle ilişkiye geçmek üzere pasaport alabilecek bir yoldaşı göndermeyi kararlaştırdık. Ama, bu arada beni yeniden askerlik şubesine çağırıldılar ve orada bana askerlikten af evrakının bulunmadığını ve bu yüzden askere gitmem gerektiği söylendi. Beni 24 saat için serbest bıraktılar ve bu süreden sonraki gün askerlik şubesine geleceğime dair kefil olacak bir kişi bildirmemi istediler. Avukatımı aradım.

O benim askere alınmadan önce muayeneden geçmem gerektiğini ve askerliğe elverişli olup olmadığımı ondan sonra belli olacağına vurgulayan bir dilekçe yazdı. 24 saat sonra askerlik şubesine gittim ve beni askeri hastaneye gönderdiler. Orada iki doktor bana sağlam olduğumu ve askere gidilebileceğimi söyledi. Ben bunu protesto ettim ve sağlık durumumun bir doktor heyetince belgelanmasını istedim, böylece zaman kazanmış oldum. Öyle bir durum oluşmuştu ki, hemen bir şey yapmak zorundaydım.

Bu durumda, 17 Haziran günü kaçmayı kararlaştırdım. Sık sık taksi değiştirerek Boğaz'a vardım. Eniştem motorla kimselerin olmadığını o yere geldi ve ben tekneye saklandıktan sonra motoru sürdü. Deniz sakindi. Boğaz'dan çıktığımızda Plehanov gemisiyle karşılaştık ve o zaman nereye kaçacağımı fark etmeyeceğimi, ben Bulgaristan'a gitmek yerine gemiyi denizde durdurup adımı söylemeye ve eğer beni gemiyi alırlarsa, Romanya'ya gitmeye karar verdim. Beni gemiyi almazlarsa, Bulgaristan'a gidecektim. Bunun üzerine bordadaki denizcilere yüksek sesle adımı söyledim. Denizcilerden adımı bilen bazıları kaptana kim olduğumu söyledim. O Köstence'ye telgraf çekmiş ve muhtemelen oradan da Bükreş'e telgraf çekilmiş olacak ki, yaklaşık bir buçuk saat sonra beni gemiyi aldılar, eniştem ise geri döndü. Gemide yolcu yoktu, çünkü yük gemiydi. Gemi parti teşkilatı sekreteri toplantı düzenledi ve ben orada denizcilerin benim gemide olduğumu ailelerine söylememeleri için uyarılmalarnı rica ettim.

18 Haziran günü Köstence'ye vardım. Bir doktor geldi, ama saklandığım için beni görmedi. Ardından, emniyetten olduklarını sandığım birileri gelip beni limandaki binalardan birine götürdü ve nasıl geldiğimi sordu. Sonra Köstence parti teşkilatıyla bağlantı kurdular ve ardından partiden bir yoldaş gelip beni o komitesine götürdü. Burada, galiba adı Lyuba Kişinyovskaya idi, bir yoldaşla karşılaştım ve beni parti evine götürdüler ki, Bükreş'e geldiğim 19 Haziran'a kadar orada kaldım. Ben Türkiye'den partinin bağlantılarını düzenlemek, partimiz için önemli sorunları halletmek ve Dünya Barış Komitesi'nde aktif çalışmak için yurtdışına çıktım. Bu sorunları çözmek için Moskova'ya gitmek istiyordum. Eğer bu sorunları burada çözebilsem, Bükreş'te kalırdım. Kardeş partilerin ve Dünya Barış Komitesi'nin hizmetinde olacağım. Haziran 1951

(Ruşçadan çeviren, Rüstem Aziz)

Bahriye mektebinden mezun oldugu, güverte subaylığı yaptığı, hastalanarak çürüğe çıktığı halde Nâzım Hikmet'in askere gitmesi için karar alındı. Nâzım, hazırlıklarını yapmak için şubeden istediği 1 haftalık süre içinde kaçtı.

(RGASPI Rusya Devlet Sosyal Siyasal Tarih Arşivi, f. 495, op.47, d. 266, s. 2732 ve 35)

* Bu cümlede orjinal metne ve çeviriyi özellikle müdahale edilmemiştir.

Nâzım Hikmet ve 1958'den 1970'e kadar TKP'nin Leipzig bürosunda çalışan Anjel Açıkgöz.

DİPNOTLAR

- 1 Ankara, 6 Eylül 1950 (TASS). Kudret gazetesinin bildirdiğine göre, Ankara polis şefi Ankara Ajansı muhabirine ünlü Türk şairi Nâzım Hikmet, İleri gazetesiler Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Aziz Nesin ve

"solcu olarak bilinen" diğer bazı kişilerin gerçekten de yurtdışı pasaportu talebiyle ilgili makamlara başvurduğunu söylemiştir. Bundan başka, polis şefi "bu şahısların yurtdışına gitesinin ülkede toplumun yararına" olduğunu kaydetmiştir.

Bu açıklamadan, Kudret gazetesinin "Nâzım Hikmet ile Aziz Nesin'in artık yurtdışına çıktıkları" haberinin doğru olduğunu anlaşılmıştır. (RGASPI Rusya Devlet Sosyal Siyasal Tarih Arşivi, f. 495, op.47, d. 266, s. 50)

I. DÜNYA SAVAŞI ERTESİNDE

ENDONEZYA MÜSLÜMANLARI VE HALİFE SORUNU

DR. MARTIN VAN BRUINESSEN

Muhammediye, halife-sultanın mağlup edilmesi ve Britanya tarafından barış koşullarının Türkiye'ye dayatılmasıyla ilgilenmişti. Mustafa Kemal'in direniş hareketi Endonezya Müslümanları tarafından sempatiyle karşılanmış, bu harekete karşı savaş ilan eden Vahdettin ise, birçok Endonezyalının gözünde kendini halife olarak yetkisizleştirmişti. İlk Tüm İslam Kongresi, Hacı Agus Salim'in teklifiyle Mustafa Kemal'e zaferlerini kutlayan bir mesaj gönderdi. Son sultan ülkeden kaçtığında ve Büyük Millet Meclisi Abdülmecid'i dünyevi gücü olmayan "ruhsal" bir halife olarak atadığında, Kemalistlere duyulan coşku azalmadı.

İlk Tüm İslam Kongresi, Hacı Agus Salim'in teklifiyle Mustafa Kemal'e zaferlerini kutlayan bir mesaj gönderdi.

id.wikipedia.org

ÇEVİRİ: AHMET AKŞİT

3 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Abdülmecid'in halifeliğini lağvetmesi ve El Ezher'in ertesi yıl yeni bir halife seçimi için ulemayı uluslararası bir kongreye çağırması, kâfir boyunduruğu altındaki Hollanda Hint Adaları Müslümanlarının içinde bulundukları yaşam koşullarından daha fazla haberdar olmalarını sağlamıştı. Bu olaylar ve aynı yıl Hicaz'ın İbn Su'ud tarafından işgali Hint Adaları'nda açık ve ateşli bir hareketliliğe yol açtı. Hatta Hollanda Hint Adaları hükümetinin geçici içişleri danışmanı R.A. Kern, "Bunun ülkedeki İslam hareketi için dönüm noktası olduğundan bahseder."¹ Müslüman liderler bu olaylarla birkaç yıl boyunca uğraştılar ve saflarda bölünmeler oldu; sonra birden, halifelik meselesi bir daha hatırlanmamak üzere gündemden düştü.

ENDONEZYA MÜSLÜMANLARI VE 1920 ÖNCESİNDE HALİFE

Gerçekte, halife Endonezya Müslümanları için hiçbir zaman fazla bir şey ifade etmemiştir. 19. yy sonları-

na kadar halife, her cuma hutbesinde ismi ve Müslümanların hükümdarı olarak işlevi zikredilen ama varlığı günlük, gerçek hayatta yalnızca nadiren anılan uzak ve neredeyse mitolojik bir otorite olarak kalmıştır.² 17. yüzyılda birçok Endonezyalı, halifeyle fiilen Mekke hâkimisi olan Büyük Şerif'i (Şerif Hüseyin) açıkça karıştıyordu. O asrın ortalarına doğru Banten, Mataram (sırasıyla batı ve orta Java'da) ve Makassar'ın (güney Selebes) hükümdarları kendi egemenliklerinin ve sultanın Müslüman unvanının tanınması talebiyle Mekke'ye, Halife-Şerif'e elçiler yolladılar. Büyük Şerif onları pek

fazla aydınlatmadı ama istenen unvanları ve yeni soylu isimleri de verdi (Djajadiningrat, 1913: 49-52, 66-7, 174-7).

İstanbul'daki halife, Endonezyalılar tarafından öncelikle Osmanlı sultanı olarak, yani Rum Sultanı veya Malay literatürü ve halk dilinde Rum Racası olarak biliniyordu.

Takımadaların en batısındaki krallık olan Aceh, 16. yy başlarında Osmanlı Devleti'yle diplomatik bağlar kurmuş ve hatta Osmanlı sultanına şekilsel bir itaatle Portekiz'e karşı giriştikleri savaşlarda destek istemişti (Reid, 1969). Doğu Hint Adaları'na asla ulaşamayan bir Osmanlı filosu bir yana, bu temaslardan bir sonuç çıkmamıştı. Yine de yaygın olarak, özellikle Sumatra'da, yardımsever ve kudretli bir hükümdar olan Rum sultanının er geç Hint Adaları'ndaki dindaşlarını kurtarmaya geleceğine inanılıyordu. Nitekim, 19. yüzyılda Hollanda resmi makamları, sultanın bir filo gönderip Hollanda'yı kovacağı ve Hint Adaları'nı tekrar İslamın egemenliğine sokacağına dair yerli halk arasında zaman zaman söylenti çıktığından bahsederlerdi. (Gobée, 1924: 517).

1870'lerde Hollanda ile uzun ve kanlı bir savaşta tutuşan Açelliler, Osmanlı Hanedanı'na olan kişisel bağlılıklarını hatırlatarak Osmanlı Sultanı Abdülaziz'e askeri yardım için başvurmuşlardı. İstanbul'da Açe'nin münevver elçisi Hadrami Arab Abdurrahman al-Zahir'e kibar bir davet verildi ama uzak ülkelerde yürüyecek bir askeri macerayla ilgilenmeyen sultan kendisine bir vaatte bulunmadı. Sadrazamın Açe Sultanı'na yazdığı ve dekordan öte bir manası olmayan nazik mektup bir yana, al-Zahir Açe'ye eli boş döndü. (Reid 1972; Schmidt, 1992: 57-66).

nanların halifesi değil, son güçlü Müslüman devletin hâkimi olarak gördükleri itibabını ediniyor.

Abdülhamid'in Panislamcı propagandasının esas itici güçleri, Singapur ve Batavia'daki Osmanlı konsoloslarıydı. Bunda, hac vazifesini yerine getiren ve kimi durumlarda uzun süren Mekke ziyaretinden dönen Endonezya hacılarının da çok az etkisi vardı. Müslüman olmakla beraber, Endonezyalıların gözünde, Hollanda Hint Adaları'nda bulunan ve Avrupalı olarak sınıflanan konsolosların da sembolik bir önemi ol-

muştu. Bu arada konsolosların bu Panislamcı faaliyetlerinin fiilen sadece Hicaz demiryolu için para toplamaya yaradığı anlaşıyor. (Gobée, 1924: 517; Schmidt, 1992: 89) Sömürge yönetimine karşı Müslüman ayaklanmasını tahrik etmeye yeltendikleri ya da Hollanda karşıtı çevrelerle temasta olduklarına dair herhangi bir belirti yoktu.

19. yy sonunda Mekke'ye, herkes tarafından Cavali olarak bilinen, büyük sayılabilecek bir güneydoğu Asyalı cemaat yerleşti. Hollanda makamları, pek çoğunun hükümet düş-

Bir Osmanlı hilosunun Doğu Hint Adaları'na asla ulaşamayan beyhude girişimi bir yana, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki temaslarından bir sonuç çıkmaz. Yine de yaysın olarak, özellikle Sumatra'da yardımsever ve kudretli bir hükümdar olan Rum sultanının, er geç Hint Adaları'ndaki dindaşlarını kurtarmaya geleceğine inanılırdı.

Sultan II. Abdülhamid'in Panislamcı propagandasının, mütavazı da olsa Hint Adaları'ndaki Müslüman cemaatler üzerinde belirgin etkisi oldu. Bu, hiç şüphesiz kısmen geçerliydi çünkü sultanın egemenliği, takımadaların büyük kısmında etkili olan sömürgeci Hollanda'nın fiili egemenliğinin kurulmasıyla aynı döneme denk gelmişti. Halife-sultan liderliğindeki güçlü bir Müslüman devletin varlığını, kuramsal olarak da olsa boyunduruğa karşı isyan alternatifini hatırlatan bir işlevi vardı. İnsan, bir kez daha Endonezyalıların Abdülhamid'i öncelikle ina-

muş olabilir çünkü, üç katmanlı bu toplumda en yüksek statü Avrupalı iken, "yabancı Doğulular" (Çinliler ve Araplar) ve "yerliler" orta ve alt sınırları dolduruyordu. Konsolosların statüsündeki muğlaklık, Hollanda (Dutch) Hint Adaları sosyal düzeyindeki keyfiliği de ortaya çıkardı ve alternatifler konusunda bir ipucu verdi. Konsoloslar, imparatorluğun Avrupa topraklarında doğduğu rivayeti olunan Arap bireylere, ki bunlar sonradan Osmanlı vatandaşlığı temelinde Avrupalı statüsü de talep ettiler, Osmanlı pasaportu vererek fiilen bu düzeni sabote etmeye kal-

manı ajitatorler olduğu düşünülen bu hacılardan büyük ölçüde şüpheleniyordu. Ara sıra halife-sultana, Osmanlı bayrağı ile dönen bir hacıdan sözde sadakatle ilgili raporlar geliyordu. Snouck Hurgronje'nin 1985 yılında Mekke'deki şahsi gözlemleri kesinlikle göstermiştir ki, sömürgeci karşıtı tertiplerin kaynağı kutsal şehir değildi. Hurgronje, yine de Mekkelilerin, yerli ve yabancı sakinlerin tersine, hem Avrupa emperyalizminin ilerleyişini hem İslam dünyasında büyüyen hâkimiyetini, hem de direniş hareketlerini çok iyi bildiklerini belirtir.

Endonezya siyasi haritası.

İslamın Hollandalı kâhini Snouck Hurgronje, hacılardan ziyade halifenin Hollanda egemenliğini tehdit ettiği sonucunu çıkarmıştı. Hurgronje, Avrupalı dostlarını halifeyi politik gücü olmayan ruhani bir liderlik ve İslami bir papa olarak tasavvur ederek yaptıkları ortak hataya karşı ve ayrıca halifeden daima

Yine de Osmanlı İmparatorluğu'nun mağlubiyeti ve İstanbul'un mütefikler tarafından işgali birçok Endonezya Müslümanı için şok olmuştu. Galiplerin Türkiye'ye haksız yere sert davranmakla kalmayıp, halifeye karşı eylemde bulunmakla bütün İslam dünyasının işlerine karşı oldukları düşünülüyordu. 1920 yılı or-

ve ekonomik durumları savaşın sebeb olduğu sıkıntılardan dolayı bozulan Endonezyalıları memleketlerini götürmek için Cidde'ye beş buharlı gemi gönderdi. Bu arada Hollanda'ya dönmüş olan Snouck Hurgronje, evvelki tavsiyelerinin tersine, Endonezyalı tebaanın savaş devam ettiği sürece Hicaz'a gidişlerinin

Sultan II. Abdülhamid'in Panislamist propagandasının, mütevazı da olsa, Hint Adaları'ndaki Müslüman cemaatler üzerinde belirgin etkisi vardı. Haliçe-sultan liderliğindeki güçlü bir Müslüman devletin varlığı, kuramsal olarak da olsa boyunduruğa karşı isyan alternatifini hatırlatıyordu. Endonezyalılar Abdülhamid'i öncelikle inananların haliçesi olarak değil, son güçlü Müslüman devletinin hâkimi olarak görüyorlardı.

Kendini halife ilan eden Şerif Hüseyin'in adı cuma namazlarında birkaç camide zikredilir.

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Cşerif_H%C3%9Cbeyin

koruma talep edecek olan Müslüman uyruklar üzerindeki Avrupa otoritesini zayıflatacağından, sultanın halife olarak tanınmasına karşı tekrar tekrar uyardı. Daha da ileri giderek, Osmanlı sultanlarının halife unvanına sahip çıkmalarının tarihsel olarak da İslam hukuku açısından da temelsiz olduğunu gösterdi. (Hurgronje, 1901). Hurgronje, bilgisiyse çağdaşlarını etkilemişti ama ortalama Müslüman ondan etkilenmemişti. Ona göre sultan halifeydi ama bundan sultanın emirlerine uyması gerektiği sonucunu çıkarıyordu.

engellenmesinin daha iyi olacağını yazdı. Bunun, sadece onları tehlikeye uzak tutmak için değil, duyarlı zihinlerinin, önceleri saygınlığı olan Britanyalı ve Fransızlar gibi yabancılar tarafından kötü muamele gören Türklerin anlatacaklarından olumsuz etkilenmemesi için gerekli olduğunu düşünüyordu. (Hurgronje, 1915). Zaten 1919'a kadar Endonezyalılar için hacca gitmek fiilen imkânsızdı. Sonuç olarak, 1920'lerin başında hac yolu tekrar açıldığında, Endonezyalı hacı sayısı eskisine göre daha çoktu.⁶ Bu durum ve erken 1920'lerin Hint Adaları Müslümanları arasında büyük coşku ve hareketlenme yılları olması halife sorununu aniden -yalnızca geçici olarak- Hint Adaları'nın önemli bir sorunu haline getirdi.

İSLAMİ ÖRGÜTLENME VE HİNT ADALARI'NDA HAREKETLENME

Yerli Müslümanların ilk önemli örgütleri 1912'de kurulmuştur. O yıl reformist eğitimci Muhammedye örgütü, orta Java'daki yerli prensliğin başkenti olan Yogyakarta'da kuruldu. Aynı yıl, daha politik olan Sarekat İslam (S.I.), komşu prensliğin başkenti Surakarta'da (Solo) kuruldu. İkisi de, başlangıçta faaliyetlerini Endonezya nüfusunun yaklaşık yarısını barındıran Java Adası'yla sı-

Halife-sultanın etkisi, I. Dünya Savaşı'nda ve halife-sultan Mehmed Reşad 1914'te cihat ilan ettiğinde gerçekten test edildi. Hollanda tarafından, dolayısıyla konuyla doğrudan ilgili değildi, fakat anlaşılabilirliği gibi, bu olay Hollandalı idareciler arasında bazı endişelere yol açtı. En azından İstanbul'da çıkan Arapça bir broşür Endonezya'yı da içine alacak şekilde sömürge halklarını kâfir boyunduruğuna karşı ayaklanmaya çağırıyordu.⁴ Bu çağrının istekli/hazır bir kitleyle buluştuğuna dair bir belirti yoktur; benim bilgime göre savaş yıllarında sömürgeci hükümetlere karşı herhangi bir Müslüman direniş eylemi vuku bulmadı.

tasında reformist İslami bir örgüt olan Muhammedye'nin mitinginde, İslami ve halifeligi bitirmek için bir İngiliz manevrası olarak algılanan Sevr Anlaşması'nın dayattığı koşullar protesto edildi. Bir karar çıkarılıp Hollanda hükümetine gönderildi ve bu protestonun mütefik güçlere iletilmesi talep edildi.⁵

Savaşın, Hint Adaları'ndaki Müslümanlar üstünde Hicaz'daki olaylardan dolayı farklı bir etkisi olmuştu. 1915'te ilk defa Britanya ve Hollanda yolcu hatları savaş tehlikesinden dolayı Cidde'yi pas geçtiklerinden, Mekke'ye Endonezya'dan hiçbir hacı ulaşamamıştı. Aynı yılın başlarında Hollanda hükümeti, Mekke'de kalan

nırlamışlardı. Bir sonraki sene, da-
hın küçük reformist eğitimci cemi-
yetler Batı Sumatra'da ortaya çıktı. 7

Muhammediy radikal reformcu-
du; Kuran'a ve hadislere dayandırıl-
an pek çok geleneksel İslami prati-
ğe muhalefet edip, geleneksel İslami
eğitime karşı sınıfların, modern
bir müfredatın ve okul üniformala-
rının olduğu Avrupa tipi okulları
tercih ediyordu. Onun kurban ye-
meklerini (selamatan), kutsal mezar
ziyaretlerini (ziarah kubur) veya tö-
renlerde sihirli gücü olan metinle-
rin ezbere okunmasını radikal bir
şekilde reddi ve dört geleneksel İslami
mezhep ekolünden birinin tak-
kip edilmesine karşı içtihad (Ku'ran
ve hadislerin bağımsız tefsiri) kural-
larına uyulmasını savunması, gele-
nekselci İslamcılarla tekrarlanan fik-
ir uyumsuzluklarına yol açtı. Ancak
Muhammediy, modern okullar ku-
ran ilk yerli örgüt değildi. Bu konu-
da, Batavia'da 1915'te Araplar tara-
fından kurulan ama Arap olmayan
Müslümanlara da açık olan El Cemi-
yetü'l-Hayriyye (al-Jam'iyya al-
Khairiyya) önde gelir. Endonezya
Arapları'nın çoğu Hadramut köken-
liydi ve anavatanlarındaki gibi, se-
yit ailelerinin sosyal piramidin te-
pesindeki pozisyonlarını kıskançlık-
la kolladığı, şiddetle katmanlaşmış
bir cemaati. El Cemiyyetü'l-Hayriyye'nin
kurucuları ve liderleri seyitti
ama üyeleri ve öğretim kadrosunda
yerli Endonezyalılar ve seyit olma-
yan Araplar da vardı. Esasen hoca-
lardan en bilgilisi, Mekke'de okuyan
ama Mısır'dan gelen, reformist fikir-
leri de iyi bilen Sudanlı Ahmad Sur-
katti idi. Seyitlerle çıkan bir ihtilaf-
tan sonra Surkatti, üyelerinin büyük
bir kısmıyla beraber El Cemiyyetü'l-
Hayriyye'yi terk etti ve açıkça reform-
ist olan El İrşad (Al-Irshad) örgü-
tünü kurdu. Büyüğe bir Arap cema-
atinin olduğu her yerde El İrşad'ın
kolları ve okulları kuruldu. Örgüt
hiçbir zaman Muhammediy kadar
büyümedi ama Surkatti, tartışmalı
da olsa Endonezya'daki en etkili re-
formist düşünür oldu.⁸

Başlangıçta Müslüman müteşebbis-
lerin yardımlaşa cemaati olan Sa-
rekat İslam (öncesinde Müslüman

tüccarların kurduğu birkaç yerel ör-
güt vardı, örneğin Sarekat Dagang
İslam) özellikle daha güçlü olan Çin-
li rakiplere karşıydı. Yine de birkaç
yıl içinde Müslüman nüfusun her
kesiminden destek gören ilk yerli
ulusal Müslüman kitle örgütü oldu.
Süreç içinde liderlik; Solonlu (Solo-
nese) batık tüccarı Samanhudi'den
Doğu Javalı aristokrat Tjokroaminoto'ya
ve Batı Sumatralı Hacı Agus
Salim'e geçti. Sarekat İslam tarafın-
dan tahrik edilen köylü ve küçük
kasabalı nüfusun hareketi mesihiç
bir boyuta ulaştı, Tjokroaminoto yir-
günsal gösterilerde mucizeler yara-
tan mesihiç olarak karşılandı.

Sarekat İslam'ın kamuoyunda hızla
artan desteği, hareketin içinde
Tjokroaminoto ve Salim'den daha
radikal, güçlü bir sol kanadın ortaya
çıkmasına yol açtı. Bu sol kanadın
en güçlü desteği, gerçek proletarya-
ya sahip birkaç şehirden biri olan
kuzey kıyısındaki Semarang'dı. Ye-
rel S.I. liderleri aynı zamanda Hint
Adaları Komünist Partisi'ne (PKI)
dönüşecek olan yapı içinde de faal-
di. Bunlar, bir şekilde örgütün tü-
münü sola kaydırmayı ve "habis ka-
pitalizme" karşı mücadeleyi öngören
örgütün 1917 programını kabul ettir-
meyi başarmışlardı. Bu Müslüman
komünistler, Müslüman olmayan
kapitalistlere olduğu gibi Müslüman
kapitalistlere karşı da ajitasyona
başlayınca ve enternasyonalizmin
önemini vurgulayıp diğer S.I. lider-
lerinin milliyetçiliğini eleştirince,
örgüt içi çelişkiler kontrolden çıktı.
1921'de, Semarang liderleri S.I.'den
istifa zorlanırken, Hacı Agus Sa-
lim ve Tjokroaminoto daha sert bir
parti disiplini empoze etmeye giriş-
tiler. Bu durum, S.I. saflarında ayrış-
maya yol açtı. Kimi şubeler ko-
münizm yanlısı unsurlar tarafından
yönetilmeye devam edildi ve bun-
dan böyle kendilerine "Kızıl" S.I. de-
diler, komünist olmayan şubeler ise
"Beyaz" S.I. olarak adlandırıldı.

1922'de, "Beyaz" S.I. bu iç çekişme-
lerden olduğu kadar, hükümetle
olan problemlerden dolayı da zayıf-
laşmıştı. Bu durum sadece sol kanat
desteğinin kaybedilmesine değil,
geçmiş yılların sol radikalizmi olan

Arap işadamları topluluğunun des-
teğinin yitirilmesine de mal oldu.
Örgüt artık geçen on yılda olduğu
gibi ulusal hareketin öncü kolu ol-
ma iddiasını sürdüremiyordu. Tüm
Hint Adaları Kongresi'ni 1922'de
toplayan ise Ulusal Hint Adaları
Partisi adlı bir başka örgüt oldu.

Abdülmecid'in
halifeliğinin
lağvedilmesi ve
yeni halife
seçimi için bir
kongre teklifi,
Endonezya
Müslümanlarından
daha fazla
söz edilmesine
yol açtı.

Solla ve milliyetçilikle flörtten son-
ra, Tjokroaminoto ve Hacı Agus Sa-
lim, 1920'lerde İslami ve İslam birli-
ğinin önemini örgütün temeli ve
amacı bakımından tekrar vurguladı-
lar. Onların İslam yorumunun popü-
lar ve anti-sömürgeci olduğunu be-
lirtmekte yarar var. İslami birlik,
onlar için sadece Hint Adaları Müs-
lümanlarının birliği değil, başka
yerlerdeki Müslümanların mücade-
leleriyle dayanışma anlamına da ge-
liyordu. Hilafet sorunu da bir tu-
tum almaları gerektiğini şey de bu
yaklaşımı.

HİNT ADALARI TÜM İSLAM KONGRESİ VE HİLAFET SORUNU

Aynı yılın başlarında yapılan milli-
yetçi Tüm Hint Adaları Kongre-
si'nden feyz alan S.I. liderleri, bütün
Müslüman örgütlerin temsilcilerini
Cirebon'da, 31 Ekim-2 Kasım 1922 ta-
rihleri arasında toplanan Hint Adla-
rı Tüm İslam Kongresi'ne (Al-Islam
Hindia) davet ettiler. Kongreye katıl-
an büyük örgütler; S.I., Muhamme-
diye ve El İrşad idi. Henüz organize

Endonezyalı Müslümanlar Fas'ta ayaklanan Rifli lider El Khattabi hareketine yardım için ne yapabileceklerini araştırıyorlardı.

www.arabeuropean.org/beignu/pressimages/114/08...

olmamış geleneksel Müslümanlar; birey olarak davet edilen ulema ve özellikle Surabaya'dan Hacı Abdul Wahab Chasbullah ve Kudus'ten Asnawi ile temsil edildi.⁹ Tüm İslam Kongreleri, sonuncusu 1932'de olmak üzere düzensiz aralıklarla ancak dokuz kere toplandı.

mıştı ve bu harekete savaş ilan ederek karşılık veren Vahdetin, birçok Endonezyalı'nın gözünde halife olarak kendini açıkça yetkisizleştirmişti. İlk Tüm İslam Kongresi, Hacı Agus Salim'in teklifiyle Mustafa Kemal'e zaferlerini kutlayan bir mesaj gönderdi (Blumberger, 1931: 77). Birkaç hafta sonra son sultan ülkeden

riyla savaşan Türk milliyetçilerine, İngiltere ile işbirliği yapan halife-sultana oranla açık bir şekilde daha fazla sempati duyuyorlardı. Bu sempati, Mustafa Kemal ilk laik reformları uygulamaya koyduğunda bile devam edecekti.

Türkiye hakkındaki bu kısa tartışmadan başka, Birinci Tüm İslam Kongresi'ne reformistler ve özellikle Ahmad Surkatti ve gelenekçiler arasında şiddetli uyuşmazlıklara yol açan dini konular hakkındaki tartışmalar yön verdi. İkinciler, reformistleri İslama devrimi sokmakla, mezhebi yıkmak ve kendilerini olmadık bir şekilde Kuran ve hadisleri istedikleri gibi yorumlama yetkiyi donatmakla suçuyorlardı. Öte yandan reformistler, İslam dünyasının geri kalmışlığının ortaçağ metinlerine körü körüne bağlılıktan kaynaklandığından bahsediyorlardı (Blumberger, 1931: 95). Sonunda içti-hadin de mezhebin de kabul edildiği bir tür uzlaşma formülünde anlaşma sağlandı ama kongre gelenekçilerle reformistlerin kalplerini birleştirmeyi başaramadı (Noer, 1973: 227-8).

İkinci Tüm İslam Kongresi Garut'ta, Mayıs 1924'te, yani Büyük Millet

Snouck Hurgronje, evvelki tavsiyelerinin tersine, Endonezyalı tebaanın savaş devam ettiği sürece Hicaz'a gidişinin engellenmesinin daha iyi olacağını yazdı -sadece onları tehlikeden uzak tutmak için değil, aynı zamanda duyarlı zihinlerinin, önceleri saygınlığı olan Britanyalı ve Fransızlar gibi yabancılar tarafından hırpalanan Türklerin anlatacaklarından kötü etkilenmemesi için.

Böylece Tüm İslam Kongreleri süreci, hilafetin kaldırılması ve alternatif arama dönemiyle çıktı. Yukarıda da gördüğümüz gibi, Muhammediye halife-sultanın mağlup edilmesiyle ve Britanya tarafından barış koşullarının Türkiye'ye dayatılmasıyla ilgileniyordu. Mustafa Kemal'in direniş hareketi, gazete çıkaran Endonezya Müslümanları arasında geniş bir sempatiyle karşılan-

cağığında ve Büyük Millet Meclisi Abdülmecid'i dünyevi gücü olmayan "ruhani" bir halife olarak atadığına da Kemalistlere duyulan coşku azalmadı. Bir sonraki S.İ. konferansında, Şubat 1923 yılında Madiun'da, Ankara'nın hilafete müdahalesini onaylayan bir teklif geçti ve bir başka tebrik telgrafı gönderildi.¹⁰ S.İ.'nin politize olmuş Müslümanları, ülkelerinin bağımsızlığı için başa-

Meclis'in hilafeti kaldırmamasından ve Şerif Hüseyin'in kendisini halife ilan etmesinden tam iki ay sonra toplandı. Açılış konuşmasında Hacı Agus Salim, bu olayları Müslüman dünyası ile sömürgeci güçler arasındaki mücadele olarak değerlendirdi.

Türkiye, Mısır, Yemen ve Hicaz (gibi Müslüman ülkeler) arasındaki ilişkilerin ne kadar kötü olduğuna dikkat

çeker: "(İslami) Birlik bozulmuştur ve halife sadece cuma dualarında yaşamaktadır. Her yerde yabancı güçler kontrolü ele geçirmiştir. Sadece Ankara'da halife halledilmiştir; sadece Ankara bundan böyle İslamı tanımadığı için değil, aynı zamanda oradaki insanlar, tıpkı bizler gibi, mu-kadder olanı kabul ettiklerinden.

birliği, saadet ve hürriyet beklemek bir hayaldir. Sadece komünizm bunu yapabilir" deniyordu. (Özet Gobée, 1924: 539: 40).

Bu arada Şerif Hüseyin kendi halifeliği için Endonezya Müslümanlarından destek aramaktaydı. Nitekim Mekke'de kendini halife ilan et-

Endonezya'daki reformcu ve gele-nekçi Müslümanlar arasındaki çelişkileri kızıştıracağını öne sürdü.

HİLAFET KOMİTESİ

1924 civarında, Batavia ve Surabaya'daki bazı Arap şahsiyeti ve birliği, Kahire'deki Hilafet Kongresine

Sarekat İslam'ın sol kanadının en güçlü desteği, gerçek proletaryaya sahip birkaç şehirden biri olan Semarang'dı. Yerel S.I. liderleri aynı zamanda Hint Adaları Komünist Partisi'ne (PKI) dönüşecek olan yapı içinde de faaldiler. Bunlar bir şekilde örgütün tümünü sola kaydırmayı ve "habis kapitalizme" karşı mücadeleyi öngören örgütün 1917 programını kabul ettirmeyi başardılar.

Ne yeni Halife Hüseyin ne de İstanbul'daki yeni halife bizim olabilir (...) yalnızca bütün İslam dünyasının halifesi bizim halifemiz olabilir. Tüm İslam Kongresi birlik istiyor, bu yüzden Halife sorununa bir çözüm aramak onun görevidir..."¹¹

Daha sonraki bir oturumda, Salim uluslararası duruma tekrar değindi ve İslamın ilk yıllarında böylesi bir kongrenin gerekli olmadığını söyledi. O günlerde, Ankara ve Afganistan hariç bütün İslam halkları bo-yunduruk altında idi. Hacı Agus Salim ve onun gibi Endonezya'daki diğer Müslümanlar için, Müslüman bir hükümet ve halk meclisinin varlığı, güçlü olmayan halifeliğin kaldırılmasından çok daha önemliydi.¹²

Beklendiği üzere, "Kızıl" S.I. de tah-tından indirilmiş Osmanlı halifesi meselesini pek umursamadı. Mart ayındaki olaylara ilk tepki veren grup, Sololu Hacı Misbach'ın¹³ etrafındaki komünistlerdi. Bu grubun *Medan Moeslimin* adlı gazetesinin 15 Nisan 1924 nüshasında çıkan bir makalede, okurlara bu işe çok karış-mamaları, sonuçta sadece Türki-ye'yi ilgilendiren bir olay olduğu söyleniyordu. "Hilafet Panislamizm-le Müslümanların büyük kayıplara uğramasına sebep olmuştur Alman başkentiyle yaptığı ittifaka rağmen, hilafetin cihadı kederli bir yanlış dönüşmüştür. Hilafetten Müslüman

tiği seremonilerde küçük bir grup Endonezyalı hacı hazır bulundu ama pek etkilenmiş görünmediler.¹⁴ Hüseyin ani bir kararla, oluşturdu-ğu danışma kuruluna iki Endonez-yalıyı aldı¹⁵ fakat söylediklerini pek az sayıda Endonezyalı ciddiye almış gibiydi. Konuyla ilgili rapor yazan Hollandalı resmi bir görevli, cuma namazlarında Şerif Hüseyin'in adının sadece birkaç kere zikredildiği az sayıda örnekten bahseder.¹⁶ Üçüncü Tüm İslam Kongresi ikinci-sinden de olumsuz bir tavır alarak, onu emperyalist bir kukla olarak adlandırdı. Hollanda Hint Adala-rında Şerif'in kısmi destek bulabil-diği tek yer, uzak akrabaları olan seyitlerdi.¹⁷ (Deliar Noer 1973: 299), El Cemiyetü'l-Hayriyye'in Hüse-yin'in çağrısına güçlü bir destek vermediği için tekrar El İrşad'a ya-kınlaştığını bildirdi ve Şerif Hüseyin ile İbn Su' ud arasındaki rekabetin

El Ezher uleması tarafından gönde-rilmiş davetiyeler aldılar. Davet alanlardan bazıları Tjokroamino-to'ya temas kurup bir delegasyon göndermeye niyetlenmişlerdi. Tjok-roaminoto'nun ilk tepkisinin kararsızlık olduğu anlaşıyor çünkü S.I. kongresinde bu davetten hiç bahsetmedi. Ancak yine de büyükçe bir Arap grubu özellikle bu konuda ko-nuşmak üzere onu ziyaret etti. 4 ve 5 Ekim'de S.I., Muhammediye ve El İrşad'ın liderleri Surabaya'ya bir delegasyon gönderilip gönderilmeme-sini ve gönderilirse nasıl bir tutum takınılması gerektiği konusunu tar-tışmak üzere bir toplantı çağrısı yaptılar. Bu örgütlerin ulusal ve ye-rel liderlerinin yanı sıra, yerel et-kinliği olan birçok din hocası ve Araplar kadar Cavalılar da toplantı-ya ilgi gösterdi.

Tjokroaminato, Müslümanların bir halifeye -dünyevi olduğu kadar ru-hani lideri olarak da Müslümanlara seslenecek bir halifeye- duydukları ihtiyaç üzerine duygusal bir konuş-mayla toplantının rengini belirledi. Ayrıca başka bir devletin çatısı al-tında yaşayan Hint Adaları Müslü-manlarına hilafetin şimdilik sadece dini konularla ilgili olduğunu söyle-di. Gayrimüslimlerin din uzlaşmaz-lıklarıyla ilgili karar vermesi olgusu, halife'ne ne kadar çok ihtiyaç duyul-duğunu açıkça göstermekte idi.¹⁸ "Bu sebeple Endonezya Müslüman-

Snouck Hurgronje, halifeden koruma talep edebilecek Müslüman uyruklar üzerindeki Avrupa otoritesini zayıflatacağından Osmanlı sultanının halife olarak tanınmasına karşı çıkar.

www.proburgwjk.nl/P
BW/Wjk/Sraatnamerv
ilis...

Su'ud ailesinin erkekleri bir arada, 1911. Abd el aziz ibn Su'ud, solda oturur.

www.naqshbandi.org/ottomans/wahhabu/sa ud.jpg

ler. İslam, ırklar arasında ayrım yapmaz, bizler Mısırlılardan aşağıda değiliz!" dedi.

Bu toplantıda Hacı Fakhrüddin, pratik bir politikacı olan Tjokroaminoto'ya göre daha düşünceli bir lider olarak ortaya çıkmış ve sözleri tartışmalara yön vermişti.¹⁹ Tjokroaminoto ve diğerleri Kahire delegasyonu kararını bir an evvel almak istersen, Fakhrüddin bununla ve diğer uluslararası sorunlarla ilgilenerek bir hilafet komitesi oluşturmayı planlıyordu. Surabaya toplantısını

zorunlu kıldı. Tjokroaminoto, Türkiye'nin tutumunu beğendiğini bildirdi ama Mustafa Kemal'in laikleştirme politikasının neyi hedeflediği konusunda karar vermek için çok erken olduğunu da ekledi. Bu sorun, iyi muhakeme edilmiş fikirleriyle genel destek gören Hacı Fakhrüddin tarafından çözüldü: Halife Mekke'de oturmalıydı çünkü o şehir bütün Müslümanlara aitti ve Müslüman olmayan güçlerden uzakta idi. Türkiye veya Mısır'da yerleşik bir halife, bütün müminlerin ortak çıkarından çok kendi ülkesinin çıkarlarına ön-

Tüm İslam Kongresi'nin seçilmiş daimi komitesinin Surabaya'ya gönderdiği, Mustafa Kemal'in yeni halife adayı olarak belirlenmesi talebini içeren mektup, belki de pek çok Endonezyalıların Türkiye'deki gelişmelere yönelik karakteristik tutumunu yansıtıyordu. Tjokroaminoto, Türkiye'nin tutumunu beğendiğini belirtti ama Mustafa Kemal'in laikleştirme politikasının neyi hedeflediği konusunda karar vermek için çok erken olduğunu da ekledi.

ları halifenin yanında aktif olarak yer almalıdır," diyerek bitirdiği konuşması katılımcılar tarafından coşkuyla alkışlandı.

Herkes yaklaşan hilafet kongresinin öneminin farkındaydı, ancak Kahire'ye bir Endonezya delegasyonu göndermenin maliyetinin çok yüksek olacağını düşünenler de vardı. Bunlar, kongreye Endonezya Müslümanları adına yazılı bir mesaj göndermeyi veya Kahire ve Endonezya'daki öğrencilerden uluslarını temsil etmelerini talep etmeyi önerdiler. Britanyalı bir Hintli, "Arapların Endonezya delegasyonunu sineklerden daha fazla ciddiye almayacağını", yani bir delegasyonun gerekli olmadığını ilave etti. Bu itirazlar, Endonezya Müslümanlarının seslerini duyurmasının zamanının geldiğini düşünen ezici çoğunluk tarafından reddedildi. Muhammediye'nin Yogyakartalı lideri Hacı Fakhrüddin, Endonezya Müslümanlarının kendilerine güvenini açık bir şekilde ifade ederek "Mısırlılar halikımızı sinek gibi aşağılıyorsa, o sineklerin neye benzediğini görsün-

izleyen ve bu gözlemleri borçlu olduğumuz Hollandalı görevli, Fakhrüddin'in kafasında bir "Britanya Hindistanı Hilafet Komitesi" fikrini taşıdığını belirtir. Fakhrüddin, Endonezya Müslümanlarının İslami dünyanın karşılaştığı büyük meselelerde daha aktif bir rol oynamasını ve Endonezya Müslüman cemaatinin başka yerlerdeki müminlerle yakın bağlar kurarak güçlenmesini istiyordu. Tjokroaminoto ve Fakhrüddin gibi insanların bu komite hakkında ne oranda ve doğrudan bilgi sahibi oldukları açık değildir. Görülen o ki, Endonezyalılara verilen ilk fırsat Ağustos 1925'te gerçekleşen dördüncü Tüm İslam Kongresi'ndeki Hacı Agus Ali'nin konuşmasıydı.

O yılın başlarında, Tüm İslam Kongresi'nin seçilmiş daimi komitesinin Surabaya'ya gönderdiği, Mustafa Kemal'in yeni halife adayı olarak belirlenmesi talebini içeren mektup, belki de pek çok Endonezyalıların Türkiye'deki gelişmelere yönelik karakteristik tutumunu yansıtıyordu. Bu teklif ciddi tartışmalarla

çelik verme eğiliminde olacaktı.

Toplantının en önemli sonucu, Surabaya'da yerleşik, değişik arka planları olan insanlardan, özellikle de gelenekçiler kadar reformistlerden oluşan bir Hilafet Komitesi kurulmasıydı.²⁰ Delegasyon ve delegelerin seçimi üzerine yapılacak ek tartışmalar, yakında Hilafet Komitesi tarafından organize edilecek olan olağanüstü Tüm İslam Kongresi'ne ertelendi.

Olağanüstü Tüm İslam Kongresi 24-26 Aralık 1924'te Surabaya'da toplandı. Bütün Cava'dan 600 kişiyi bir araya getiren kongrede, adalar dışından küçük bir delegasyonla sadece güneydoğu Borneo temsil edildi. Kongreyi hazırlayan Hilafet Komitesi, Tjokroaminoto ve Hacı Agus Salim'e başkanlık teklif etti. Açık konuşmasında Salim, İbn Su'ud'un Mekke'yi almasını selamlayarak Hicaz'daki son gelişmeleri değerlendirdi ve Şerif Hüseyin'in hiçbir zaman hacıların parasını almaktan fazla bir iş yapmadığını ve İbn Su'ud'un, Kutsal Topraklar'ın Müslümanların kontrol-

lüne alınmasını istediğini söyledi. Salim, ertesi yıl daha da belirginleşecek olan İbn Su' ud yanlısı gayretkeşliğiyle, kongrede uyuşmazlık tohumlarını serpmiş oluyordu, zira geleneksel Müslümanlar, birçok dini inanç ve uygulamalarının Vahabilerin yönettiği Mekke'nin tehdidi altında olduğunu görüyorlardı.

Kongre, Kahire Konferansı'na iki kişi veya para bulunabilirse üç kişiyi ve seçilmiş delegeler olan Muhammediyeliler Hacı Fakhrüddin'i, S.I. temsilcisini, sendika lideri Soerjopranoto'yu ve gelenekselcilerin en gür sesi olan Hacı Abdul Wahab Chasbullah'ı göndermeye karar verdi. Ancak mali sorunlar kolayca çözülemedi. Bir süre önce varlıklı Araplardan cömert bir destek almış olan feshedilmiş eylem komitesi Tentara Nabi Muhammad,²¹ kalan 3100 guldenlik fonlarını Hilafet Komitesi'nin tasarrufuna bıraktı. El İrşad buna 500 gulden daha ekledi, fakat kongrenin diğer katılımcıları kendi aralarında 444 guldenen fazla toplayamadılar.

Kongrenin en önemli sonucu, delegelerin Kahire Kongresi'ne götürceği tavsiyeyle ilgiliydi. Bu metin, Hilafet Komitesi tarafından hazırlanmıştı ve bazı tartışmalardan sonra önemli bir değişiklik yapılmadan benimsenmişti. Temsili, seçilmiş ve modernize edilmiş bir hilafet teklifi ediliyordu. Teklifin temel unsurları şunlardı:

1. Halife adında bir başkan tarafından yönetilen bir Hilafet Konseyi (majlis khilâfa) olmalıdır.
2. Konsey üyeleri bütün Müslüman ülkelerin temsilcilerinden oluşacak, savaş durumunda konsey tarafından belirlenecektir.
3. Konsey üyelerinin yetkilerinin, dünya İslam topluluğunun dünyevi olduğu kadar ruhsal ya da sadece ruhsal konularıyla sınırlı olup olmadığına henüz karar verilmemiştir.
4. Hilafet Konseyi'nin başkanı (halife) üyeler tarafından seçilecektir.

5. Hilafet Konseyi bağımsız Müslüman toprağında, örneğin Mekke'de kurulmalıdır.

6. Hilafet Konseyi'nin masrafları müştereken bütün Müslümanlar tarafından karşılanacak ve kapasitelere göre ülkeler arasında bölünecektir.²²

Hilafet Konseyi'ne *Al-Manâr*'da tefrika edildiğinde bazı Endonezyalıların okumuş olabileceği Kawakibi'nin *Umm al-qurâ*'sı mı yoksa birkaç demokratik değişiklikle Şerif Hüseyin'in ölü doğmuş *majlis shûrâ al-khilâfa*'sı mı ilham vermişti, bu henüz belgelenmemiştir. Yoksa bu esnada Britanya Hint Hilafet Hareketi ile eldeki belgelerin gösterdiğinden daha yoğun ilişkiler mi söz konusuydu?

Bu Olağanüstü (Üçüncü) Tüm İslam Kongresi, Endonezya Müslümanlarının en birleşik ve güvenli halini gösterir. Hollandalı resmi gözlemcinin rapor ettiği gibi, "Kongre hilafet tartışmasından daha öte bir şeydi (...) Her şeyin üstünde bir politik güç olarak İslam için bir gösteriydi."²³

Kahire'den iç politik sebeplerden dolayı Hilafet Kongresi'nin en az bir yıl ertelendiği haberleri geldiğinde, bunun birçokları için büyük hayal kırıklığı olduğunu düşünebiliriz. Bu, delegasyonla ilgili mali sorunları da ertelemişti ama Endonezyalıların eylem planları hâlâ gündemdedi. 1925 başlarında İbn Su' ud, o tarihte Endonezyalılar için iki rakip kongre arasında bölünme anlamına gelen, Mekke'de bir İslam dünyası kongresi düzenleme niyetini açıkladı.

El-İslam'ın bir sonraki kongresi, ki bu dördüncüydü, Yogyakarta'da, 1925 Ağustos'un son haftasında, S.I.'in 12. Ulusal Kongresi ile beraber toplandı.²⁴ Bu kongre, bir kere daha Endonezyalı Müslümanların, Müslüman dünyanın başka bölgelerindeki gelişmelere hâlâ canlı bir ilgi duyduğunu gösterdi. Hicaz'ın politik durumu hakkındaki uzun tartışmadan başka, Rifli (Rif Fas'ta bir bölge adıdır. ç.n.) lider Abd al-Ka-

rim al-Khattabi için Endonezya Müslümanlarının ne yapabileceği sorusunun sorulduğu özel bir Fas oturumu da yapıldı. Bu soruya verilen cevap para veya silah göndermek değil, bütün Endonezyalı Müslümanların aynı anda bir sünnet namazı kılarak Allah'a onun zaferi için yalvarmaktır.

Olağanüstü kongrede hasıraltı edilen çekişmeler burada ortaya çıktı. Gündemdeki konulardan biri, reformcuların "tanzim", yani İslami prensiplerle uyumlu sosyal, ekonomik ve kültürel hayatla ilgili programıydı.²⁵ Bu prensipler reformcular ve gelenekçiler arasında şiddetli bir anlaşmazlık konusuydu ve birkaç geleceğinin protestosu yüzünden rafa kaldırıldı. Gelenekçilerin savunma tutumu, Hacı Agus Salim'in İbn Su' ud'a duyduğu büyük hayranlıkla desteklenmiş olabilir. S.I.'nin lideri, yine uzun uzadıya Necd'in İslam dünyası için savaşçı faziletlerinden bahsetti ve Hicaz'da devam eden savaşçı asil ve alçak arasındaki -ikincisi hâlâ Cidde'yi tutan Şerif Hüseyin'in oğlu Amir Ali idi- mücadele olarak niteledi. Kongrede gelenekçiler Şerif ailelerinin politikalarına karşı nazıl tavrı aldılarsa muhtemelen benzer şekilde itiraz ettiler, fakat İbn Su' ud'un politikaları hakkında endişeden öte şeyler vardı.²⁶

Gelenekçi konuşmacı Hacı Abdul Wahab, Kahire Kongresi'nden sonra

Tüm İslam Kongresi'nin daimi komitesi, Surabaya'ya, Mustafa Kemal'in yeni halife adayı olarak belirlenmesi talebiyle bir mektup yollar.

Haluk Oral koleksiyonu.

Mekke'ye, İbn Su' ud'un yönetiminde mezhep ve gelecek uygulamalarının tolere edilmesi talebini kongrenin deleğe göndermesini istedi. Bu teklife verilen cevaplar onay havalı kırıklığına uğratmış olmalı çünkü reformcuların pek çoğu kendilerinin de karıştığı dini uygulamaları savunmak istemiyorlardı. Gelecekçiler, Tüm İslam Kongreleri kendilerini hayati öneme haiz konularla yalnız bırakıyorlar, diğerleri gibi onların da yararlı olmaktan çıktığını hissetmişlerdi. Bu deneyim ve Mekke'den ulaştırılan alarm mesajı, onlara ayrı bir örgütte organize olma kuvvetini verdi.

Hacı Abdul Wahab, Hicaz'daki durumun ve gelenekçi İslamın çıkarlarının İbn Su'ud'la konuşulması konu-

Bandung'da Hilafet Komitesi'nin himayesinde toplanan 5. Tüm İslam Kongresi'ne ve takip eden kongrelere gelmedi.²⁸ Bu arada İbn Sü'ud kendini kral ilan etti ve böylece Mekke'de hâlâ yaşamaya devam eden hilafet planlarına Endonezyalı reformistlerin duydukları coşkuyu azaltmış gözükmedi. Kongre, Muhammedîye'den Mas Mansur ve Tjokroaminoto'dan oluşan Yeni bir delegasyon seçti. Bunlar Mekke'deki kongreye ve belki de Kahire'deki-ne katılacaklardı. Yine de Tjoroaminoto, Kahire Kongresi'nin Kral Fudâli' halife seçmesi için yapılan tekliflerle ilgili dedikodulardan bahsederek, bu emperyalist piyonun meşurlaşmasında rol almayacağını söyledi (Kramer, 1986: 95-6). Sonunda

neten Batı Sumatralı reformist Jean Tayyib. Diğer iki kişi ise, Endonezyalı reformist Arapların örgütü El İrşad'ı temsil eden Umar Naji ve Muhammad ibn Talib'di.

Hinduların farklı olarak Endonezyalıları diğer katılımcıları pek etkilemedi ve bir kez bile söz almadılar (aralarındaki tek heyecanlı kişilik olan Tjokroaminoto ise Arapça biliyordu).³⁰ Yine de kongre Endonezyalıların uluslararası Müslüman politikalarının katılmadan çok etkilendiği. Cava'ya dönüşte, bu konu için özel olarak toplanmış konferansa 6. Tüm İslam Kongresi'ne detaylı bir rapor sundular (‘mu’ tamar al-‘ Ālam al-İslāmī — far’ al-Hindiyā al-Sharqiyā) (Blumberger, 1931: 88; Amelz, 1952: 173).

Muhammediye ve Naidlatul Ulama, dikkatlerini dini, eğitsel ve sosyal konulara yönelttiler. Hint Adaları Müslümanları, 1931 yılında yapılan Genel İslami Kongrede, Kahire’de okuyan 23 yaşındaki bir talebe tarafından temsil edildi. Hollanda Doğu Hint Adaları ne kongrede ne de Panislamist düşüncelere sahip kişiler arasında ilgi gördü. İslamcı enternasyonalizmin ilk kısa bölümü kapanmıştı.

şunda izlenecek stratejiyi tartışmak için Orta ve Doğu Cava'nın gelenek-çik ülemasını bir Hicaz komitesinde topladı. Grup delegelerini Mekke'ye göndermek istedi fakat bunu açık olarak Tüm İslam Kongresi adına yapamadı. Ocak 1926'da Surabaya'da yapılan bir toplantıda, Hicaz Komitesi Nahtdatul Ulama (NU) ismini alarak kalıcı bir örgüt olarak yeniden kuruldu. Kudüslü Kiai Asnawi (aynı zamanda Tüm İslam Kongresi'nde gelenekçileri temsil ediyordu) ve Jombanglı Kiai Bisri Sjansuri delege olarak seçildi. Lojistik sorunlardan dolayı ancak iki yıl sonra, Hacı Abdül Wahab Surabaya'da yaşayan, Mısırlı hoca Ahmad al-Ghana'imle beraber, İbn Su'ud'la bir görüşme yapmak üzere Mekke'ye gidebildi.²⁷

Görünüşe bakılırsa bu, reformistlerle gelenekçilerin ayrılmalarına işaret ediyordu ve 1930'ların sonuna kadar bir daha kısmi barış gerçekleşmedi. NII üyeleri Şubat 1927'te

delegasyon sadece Mekke Kongresi'ne katıldı; seçimle gelen bir halife için yapılan teklifler rafa kalktı ve bundan bir daha bahsedilmedi.

Bununla beraber, Kahire Konferansı'na Batı Sumatra'dan iyi tanınan ilk Endonezyalı reformist katılımcısı, Abdul Karim Amrullah ve Abdullah Ahmad. Endonezya'nın bu taraftaki reformistler, Cavaî fikirdaşlarından çok Abdullah ve Rashid Rida'dan etkilenmişlerdi. Bunlar Kahire'ye gittiler çünkü ilk çağrı Rashid Rida'dan gelmiş gibi görünüyordu. (Halbuki Rida bu arada artık geri çekilmişti).²⁹

Mekke Kongresi'ne Tüm İslam delegasyonunun yanı sıra dört ayrı Endonezyalı da katılmıştı (katılanların listesi için bkz. Schulze, 1990: 2). Bunlardan ikisi Mekke'de oturuyordu: Gelenekçi âlim Muhammad Baqir (aslında Yogyakarta'dan) ve Mekke'de bir Endonezya okulu yö-

Bir sonraki sene Hacı Agus Salim (hiçbir zaman toplanmayan) 2. Dünya İslam Kongresi'ne katılmak üzere Mekke'ye gitti (bak Kramar 1986: 119-22). Hacı Agus Salim henüz Mekke'ye gelmeden, diğer ülkelerden gelen delegelere ondan bahsedilmişti. Kongrenin ruhundan bir şeyler kurtarmayı denerken, içlerinde İbn Sü' ud'un da olduğu birçok etkili kişiyle tanıştı ve Jam'iyya Ansâr al-Haramain adında uluslararası bir cemiyetin kurulması için onların rızasını aldı. Cemiyetin program ve tüzüğü'nün hazırlanmasının S.İ.'ye bırakılması, bu fikri ciddiye almadıklarını da gösteriyordu. Eve düğşte Salim, gösterdiği inisiyatiften dolayı övgü aldı ama tek bir duyurudan başka, söz konusu cemiyetin sesi duyulmadı (Noer, 1973: 137).

MARTIN VAN BRUINSEN
UTRECHT ÜNİVERSİTESİ MODERN MÜSLÜMAN
TOPLUMU KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMALARI
VE MODERN DÜNYADA
İSLAM ÇALIŞMALARI
ULUSLARARASI ENSTİTÜSÜ (İSİM) BAŞKANI

KAYNAKLAR

Amez, 1952. H.O.S. Tjokrominto: hidup dan perjuangannya (Dijid II). Djakarta: Bulan Bintang.

Ariam, Choirul, 1985. Pertumbuhan dan perkembangan Nahdlatul Ulama. Sala: Jatayu.

Benda, Harry J., 1998. The crescent and the rising sun: Indonesian Islam under the Japanese occupation. The Hague: W. van Hoeve.

Blumberger, J., Th. Petrus, 1931. De islamistische beweging in Nederland-Indië. Haarlem: Tjeerk Willink.

Brinnesen, Martin van, forthcoming Traditionalist Muslims in the modern world: the Nahdlatul Ulama of Indonesia.

Djadjidringrat, Hoesen, 1913. Critische beschouwing van de Soedjarah Banten. Haarlem: Joh. Enschede en Zonen.

Göbeke, E., 1914. "De hedendaagse strijd over het Chalifat", Koloniale Studien B/1, 503-545.

Hamka, 1982 (1950). Ayahku: riwayat hidup Dr.H. Abdul Karim Amrullah dan perjuangan kaum agama di Sumatera. a.thed. Jakarta: Ummida.

Körting, J., 1920. "De positie van Turkije en de Islamische beweging in Ned. Oost-Indië". Indische Gids 42, 1077-80.

Kramer, Martin, 1986. Islam assembled: the advent of the Muslim congresses. New York: Columbia University Press.

1 İçinde "Verslag van het Buitengewoon Al-Islam Kongres gehouden te Soerabaja op 24, 25, 26 December 1924" olarak bilinen mektup da var. Royal Institute of Linguistics and Anthropology (KITLV), Leiden, western manuscripts, R.A. Kern koleksiyonu. H 797 no. 337.

2 Endonezya hutbelerinde halifinin isiminin ne zamandan beri okunduğunu bulamadım. Yerli Müslüman yöneticiler olduğu müddetce onların isimlerinin hutbelerde okunduğu düşünülebilir, onlarıñki ile beraber belki halifininki de. Vazilerin yalnızca halifinin adını andığı yerler, herhalde, Hollandalardan doğrudan yontulmuş olduğu bölgelerdi.

3 Bu konuda Snouck Hurgronje'nin Hollanda hükûmetine tavsiyelerine bakınız. Ambtelijke Adviezen (vol II, 152, 165-87). Cf. Schmidt 1992: 85, 90.

4 Boyunduruk altında olan veya kâhîrlar tarafından tehdit edilen halkların durumuna arzastan, cihadın doğması ve şekillenmesi açıklayan ve durumun sömürgeci güçlere karşı bir ayaklanma için uygunluğunu tartışan bu broşür, Snouck Hurgronje 1917 tarafından tamamlanmış çevirmistir. Broşürde Hindistan, Cava, Mısır, Fas, Cezayir, Kafkasya, Buhara, Türkistan ve İran Müslümanları kâhî yöneticilerimizle komşuları ve kendilerini kolektiften kurtarmaya teşvik ediliyor.

5 Bu broşürün başlatılmasından 6 ay sonra, Osmanlı hükûmeti tarafından Hollanda'nın dost bir ulus olduğu ve bu sebeple Hollanda'nın Adaları'ndan bu şekilde sözlü edilemeyeceğini dair bir düzeltme bizi da Snouck Hurgronje 1917 çevirdi) yayımladı.

6 Konning 1920. Bu kararın arkası gelmedi ve herhangi bir protesto eylemi gerçekleştirilmedi.

7 Bak İstisnâsî. Vredenberg 1962: 143-4.

8 Endonezya'daki muhtelif reformist Müslüman hareketleri standart çalgına Noer 1973. Ayrıca Blumberger 1931, birinci bölüm Benda 1958 ve Piper 1977.

9 Djaniet Chaur'deki ayrışın sebepleri için, Noer, 1973: 58-69. Surtakını'nın düşünceleri ve eylemleri hakkında basılmış ve iyi izahat için, Piper, 1977.

10 Birkaç yıl sonra bu üleme ve yandaşları, kısa sürede Endonezya'nın en geniş tabanlı örgütü olan, iki gelecekte Müslüman birliğini kuracakları, Nahdlatul Ulama.

11 "Verslag van het buitengewoon Al Islam Kongres gehouden te Soerabaja op 24, 25, 26 December 1924". R.A. Kern koleksiyonu, KITLV, Leiden. H 797 no. 337.

12 "Verslag van het 2e Al-Islam-Hindia Kongres gehouden te Garret van 19-21 Mei 1924" By E.

Kwantes, R.C., 1978. De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië. Tweede stuk medio 1923-1928. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Nakamura, Mitsuo, 1977. "Professor Haji Kahar Muzakkar and the development of the Muslim reform movement in Indonesia". in: B.R.O.G. Anderson et al., Religion and social ethos in Indonesia. Clayton, Vict.: Monash University, pp. 1-20.

Noer, Deliar, 1973. The modernist Muslim movement in Indonesia 1900-1942. Singapore: Oxford University Press.

Pijper, G.F., 1977. "Het reformisme in de Indonesische archipel". in G.F. Pijper, Studien over de geschiedenis van de Islam in Indonesia. 1900-1950. Leiden: Brill, pp. 97-145.

Reid, Anthony, 1967. "Nineteenth-century Panislam", Journal of Asian Studies 26, 267-283.

1969. "Sixteenth-century Turkish influence in Western Indonesia", Journal of Southeast Asian History 10, 395-414, 1972. "Habb Abdur-Rahman al-Zahir (1831-1896)", Indonesia 13, 37-59.

Schmidt, Jan, 1992. Through the legation window 1876-1926. Four essays on Dutch, Dutch-Indian and Ottoman history. Istanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut.

Schulze, Reinhard, 1990. Islamischer Internationalismus am 20. Jahrhundert.

Göbeke, R.A. Kern koleksiyonu, KITLV, Leiden, H 797 no. 34.

12 O zamanlar basılmış hilafet üstüne bir başka makalesinde, Snouck Hurgronje'nin Endonezya'nın Müslüman kânaat önderlerinin düşünce yapısını derinden kavrayışı dikkat çekicidir. "Islam'da 'ruhi' bir halife olmadığına dair düşüncesini tekrarladığıktan sonra, bütün sözde halife ilk iddialarını sonra reddeder çünkü bunların sırası bir güçtür. Hurgronje, Avrupa kolonilerindeki Müslümanların Ankar'da Millet Meclisi'ne bir halifeye ve yakın şey olarak bakacakları öngörüsünde bulunur çünkü o tanımış, bağımsız bir Müslüman gücüdür (Hurgronje 1924: 447-8). Gerçekten aynı yıl bazı Müslümanlar Mustafa Kemal'i yeni halife olarak görecektir.

13 Dikkat çeken Haji Misbah ve çevresi için Takashi Shiraishi'nin (1990) etnikolojisi çalışması.

14 "Kalfaatsakite". Üsluul kumhanda içleri danışmanından Hollanda Hint Adaları genel valisine 23 Kasım 1924 tarihli mektup. R.A. Kern koleksiyonu, KITLV, Leiden, H 797 no.316.

15 Hüseyin kendini aniden halife ilan ettikten sonra, Mekke'li ve Medine'li üleme ve soyular tarafından seçilen, 34 farklı ülkeden gelen üyelerden oluşan Majlis Şûrâ al-Khilâfâ'yı kurar. Bunların arasında muhtemelen Mekke'de oturan iki Cava'da vardı (Kramer 1986: 83-4 isim vermez).

16 "Kalfaatsakite", yukarıda sözlü edilen mektup.

17 1924'de Sarekat İslam üzerindeki yazılmış bir Hollanda istihbarat raporuna göre, Hint Adaları'ndaki şeyitler Bulunay'un Panarap politikasıyla uyum içinde olan amaçları gereği, Sarekat İslam'ın hilafet eylemlerine karşıydı. Overzicht van de gestie der Centraal Sarekat İslam in het jaar 1921 (Geheim, voor den dienst) (Landsdrukkerij, Weltevreden, 1922), p. 3.

18 Tjokrominto'nun koruması Kern'in "Kalfaatsakite" mektubunda övülmüştür. Kern'e göre, Tjokrominto'nun dini meselelere karşın gayrimüslimlere ilgili, muhtemelen Bandung'daki birkaç kuruluşu refer eden şikâyetleri, hükûmetin etkili yasanına müdahalesiyle ilgiliydi.

19 En kısa edici hatip olan Haji Agus Salim bu toplantıda yoktu.

20 Bu komite heyeti şu isimlerden oluşuyordu: R. Wondosoedirdjo (sonraları Wondomisono olarak tanındı, yerel bir Sarekat İslam idareci) başkan, Haji Abdul Wahab Chasulih (gelecekte, dinci kuruluş Tasjurdil Afkar'ın başkanı) ikinci başkan, A.M. Sangadji (Molukalı, Sarekat İslam'ın merkez komitesi üyesi) ve R. Simun (Sarekat İslam'ın merkez komitesi üyesi) birinci ve ikinci sekreter ve Shaikh Usman Ba-abud al-Amudi (Al-Ishrad in sayman) sayman. Komite üyeleri: Sayyid al-Adnan al-Masjhar (Arapça halka bir

Untersuchungen zur Geschichte der islamischen Weltliga. Leiden: Brill.

Shiraishi, Takashi, 1990. An age in motion: popular radicalism in Java, 1912-1926. Ithaca: Cornell University Press.

Snouck Hurgronje, C., 1901. "Le khalfat al Sultan de Constantinople", Questions diplomatiques et coloniales. 56 année, no.106, 76-82. (reprinted in Verspreide Geschriften van C. Snouck Hurgronje, vol III. Bonn / Leipzig: Kurt Schroeder, 1925, pp. 107-20).

1915. "De Mekkanagers en de oorlog", reprinted in Verspreide Geschriften III, pp. 299-309.

1917. "Een belangrijk document betreffende den heiligen oorlog van den Islam (1914) en een officieel correctie", Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 73, 255-84. (reprinted in Verspreide Geschriften, III, pp. 327-54).

1924. "The caliphate", Foreign Affairs 3, 61-77. (reprinted in Verspreide Geschriften, VI. Leiden: Brill, 1927, pp. 435-52).

1957-65. Ambtelijke adviezen van C. Snouck Hurgronje. 1889-1936, edited by E. Göbeke and C. Adriaanse. 3 vols. 3: 'Gravenhage: Nijhoff.

Vredenberg, Jacob, 1962. "The Haddj: Some of its features and functions in Indonesia", Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 118, 91-154.

(Muhammediy'e'nin Surabaja kolonun başkanı), Shaikh Mansur Yamani (bir Arap okulunda hoca), Saleh Surati (bir Haji-Hintanlî ticaret) ve daha az tanınan alı Cava, Haji Hasan Gipo, Haji Nurkasan, Haji Abdullah Hakim, Haji Abdul Manan, Haji Brahın ve Urip. Bu isimler, "Kalfaatsakite" mektubunun önceki notlarına refer edene kadar yer almaktadı.

21 Tentara Nabi Muhammad (Muhammad Peygamber in Ördusu) Peygambere hakaret eden Cava milletiyet'i dergisi cevap vermek için kurulmuştu (İktle Noer 1973: 127-8, Blumberger 1931: 76).

22 Verslag van het Buitengewoon Al-Islam-Kongres gehouden te Soerabaja op 24, 25, 26 December 1924". R.A. Kern koleksiyonu, KITLV, Leiden, H 797 no. 337. Kongredeki tartışmaların özetini için ayrıca Blumberger 1931: 84-5.

23 R.A. Kern Kwantes alıntısı 1978: 322.

24 "Verslag van het XLI. S. kongres en vierde al-Islam kongres, gehouden te Jogjakarta van 21 tot 27 Augustus 1925" (by R.A. Kern), R.A. Kern koleksiyonu, KITLV, Leiden, H 797 no. 340.

25 Basılmış Kwantes alıntısı 1978:321. Ayrıca bak Amez 1952: 166-70 ve Anam 1985: 50-1.

26 Tjokrominto'nun İslam dan Socialisme'inde formüle ettiği (ikilerle ayrı çizildiği) Tanzim'e ilgili teklifler, reform daha kaç bir dindin mesele olarak gören Muhammediy'e dense, Sarekat İslam'dan kaynaklanıyormuş gibi görünüyordu (cf. Amez 1952: 166).

27 Gelecekçiler, İbn Sa'ud'un adamlarının kabirleri ve kutsal mezarları tahrip ettikleri ve gelecekteki Darü'l İslam'ın çok sevilen mucadeci, Fazlî'nin Talid al-khairat'ı gibi, yasakladıkları yolda raplarını alımlardı.

28 Nahdlatul Ulama'nın doğuşu üstüne: Noer, 1973: 222-3; Anam, 1985: 33-6; van Brunnese, hazırlıyor: İbn Sa'ud, Wahabie Chasulih'in Muhammedan'daki pratiklerini kitabı temel olmayanlar harik uygulamayacaklarını diplomatik olarak söylemişti.

29 NU kaynaklarına göre, Hilafet Komitesi'nde ikinci başkan ve Kahire delegasyonu adına olan Haji Abdul Wahab, esasında 5. Tüm İslam Kongresi'ne katılmak istemişti fakat babasının ölümünden dolayı katılamamıştı. (Anam, 1985: 52).

30 Abdul Karim Amrullah'ın oğlu, iyi tanıyan âlimine yazar Hamka, babasının Kahire Konferansı'ndaki hayal kırıklığını anlatır ("Babam").

31 Shaikh Zawahiri'nin Endonezyalılara tepeden bakış değerlendirilmesi için bkz. Kramer, 1986: 83-4.

DEVELERLE HASTA VE YARALI TAŞIMA

OSMANLI ORDUSU KAKULE SİHHİYE BÖLÜKLERİ*

PROF. DR. NURAN YILDIRIM

Kakule develeri arasında 10 adım mesafe bırakma mecburiyeti vardı. Düşman bomba uçakları görülür veya geleceği tahmin edilirse, develer 40-50 adım aralıklarla dağınık nizamda yürütülürdü. Molalarda hasta ve yaralılarla develer ve kakuleler kontrol edilirdi. Büyük molalarda kakuleler indirilir, otlama yeri varsa develer oralara salınır. Deve Talimatnamesi'ndeki emirler uygulanırdı. Orduğâh 4 sıra halinde kurulur, kakuleler, semerler ve develer sırayla dizilir, her sıra için hazırlanan iki çadırdan neferler kalırdı.

Ayakları bağlı bir kakule devesine yüklenmekte olan yaralılar.

Aksi belirtilmedği sürece tüm görsel malzemeler Kakule Talimatnamesi'nden alınmıştır.

Kakule (Cacolet), Fransızcadan dilimize geçmiş bir sözcüktür. Seyyah ya da yaralı taşımak için bir at veya katırın iki yanına yerleştirilen iskemle biçiminde veya bu hayvanla-

rın üstüne yerleştirilen yatak şeklindeki sepete denir. Arapçada kakule karşılığı olarak; "mahaffe, mi-haffe ve hevdec" kullanılır. Bu sözcüklerle, hasta ve yaralı taşımak amacıyla deve ve katır gibi hayvanların iki yanına asılan bir çift ahşap sandalye kastedilir.

le sihiyye müfrezesi, kakule sihiyye bölüğü, kakule sihiyye nakli-i mecruhın kolu, kakule sihiyye kolu, kakule sihiyye deve kolu, kakule kolu veya kakule bölüğü" adları verilirdi.

Kakuleler ilk kez, Fransız ordusu tarafından Kırım Savaşı'nda (1854-1855) yaralı askerleri katır sırtında savaş alanından sahra hastanesine götürmek için kullanıldı. Fransız ka-

Osmanlı ordusunda, kakule yüklü develerden oluşan birliklere "kaku-

kuleleri, bağlantı yerlerindeki demir üçgenlerden birbirine eklenen kuvvetli yelken bezlerinin çaprazlama yerleştirilmesinden oluşuyordu. Bu sistem hastanın oturur ya da yatar vaziyette durması için yeterli esneklik sağlıyordu. Fransızların iki çeşit kakulesi vardı. Biri, hafif yaralıları için katırın her iki tarafına yerleştirilen koltuk (sandalye) biçimindeydi. İkincisi ise yatak biçiminde olup, ağır yaralı askerlerin taşınması amacıyla katırın sırtına uzunlamasına yerleştirilirdi. Kakuleler kullanılmadıkları zaman katırlanıp katırın sırtına yüklenirdi. Victor Hugo (1802-1885) eserlerinde, kakulelerin Pireneler'de çok kullanışlı bir taşıma aracı olduğunu, kendisinin de Biatriz'e kakule ile gittiğini anlatır.

ÇÖL GEMİLERİ

Sıcak ve kuru iklime dayanıklı olan develer çöllerde yaşayanlar için ha-

sar'ın (MÖ 858-834) ordusuna bin kişilik bir develi birlikle katıldığı anlatılıyor. Kutsal kitaplarda da develerden çok söz edilir. Hz. Muhammed hayatının büyük bir kısmını deve sırtında geçirmiştir.

Türkler de deve yetiştirmiş ve özellikle kendi bölgelerinde yaşayan çift hörgüçlü develeri taşımacılıkta kullanmıştır. Ortaçağda İpek Yolu üzerinde bulunan Türk ülkelerinden devamlı olarak deve kervanları geçerdi.

OSMANLI ASKERİ TEŞKİLATINDA DEVELER

Seçuklu ve Osmanlıların askeri teşkilatında develerin önemli bir yeri vardı. Osmanlılar deve için Farsçadan alınmış "şütür/üştür" kelimesini kullanırdı. Yeniçeri Ocağı'ndaki devecilere şütürbân denirdi. Sarayın develerine bakanlara "sârbân, sârvân", reislerine de "sârbânbaşı" adı veril-

Hamut adı verilen deve palanı üzerine monte edilen ahşap çubukların birbirine tutturulması ve üzerlerinin örtülmesiyle meydana getirilen küçük odaya hevdec veya mahfe adı verilir, bunlar özellikle kadınların rahat yolculuk yapmaları için kullanılırdı. Cahiliye dönemi şiirlerinde,

Devenin sol tarafına takılan kakule.

Kakuleleri ilk kez Fransızlar, Kırım Savaşı'nda yaralı askerleri katır sırtında taşımak için kullandı. Fransız kakuleleri, bağlantı yerlerindeki demir üçgenlerden birbirine eklenen yelken bezlerinin çaprazlama yerleştirilmesinden oluşuyordu. İki çeşit kakule vardı. Biri, hafif yaralıları için katırın her iki tarafına yerleştirilen koltuk biçimindeydi. Diğeri yatak biçiminde olup, ağır yaralı askerlerin taşınması amacıyla katırın sırtına uzunlamasına yerleştirilirdi.

yati bir öneme sahip olduklarından, Araplar arasında sefinetü's-sahra (çöl gemisi) adıyla anılır. Develerin taşımacılık, ticaret kervanları ve askeri seferlerde kullanılması oldukça eskidir ve kıtalararası ticarete oynadıkları rolle medeniyetin gelişmesine büyük katkıları olmuştur. Geniş bir devekültürü olan Araplar, develeri konu edinen ve Kitabü'l-lbl adı verilen kitaplar yazmışlardır. Asmaî'nin (ö. 831) aynı adı taşıyan kitabı günümüze kadar ulaşmıştır. Mezopotamya ve diğer Sami topraklarında bulunmuş olan çeşitli kabartmalarda; develi muharip ya da ganimet olarak götürülen deve ve kervan tasvirleri görülür. Asur tabletlerinden Arapların, III. Salmana-

di. Ayrıca develerin teçhizatını sağlayan ve bu kısmın diğer ihtiyaçlarını gören başka görevliler de vardı.

Osmanlı ordusunda develerin sayısı gidilecek sefere göre değişirdi. Sefere çıkarken develer bakıma alınır, sineklerden rahatsız olup yükünü atmaması ve kolonların geldiği kısımların yaralanmaması için "püse" adı verilen, katranla karıştırılmış yağ ile yağlanırdı. 1597 yılındaki Vâsit Seferi'ne 5 bin 600, 1621 tarihindeki Lehistan Seferi'ne ise 8 bin 400 deve götürülmüştü. Seferlerde ayrıca, zahire ve mühimmat naklı için Türkmen aşiretlerinden kira ile tutulan devecilerden de yararlanılırdı.

hevdec içinde genç kızlar ve kadınlarla yapılan yolculuklar açık saçık ifadelerle anlatılır. Hz. Ayşe, Cemal Vakası'nda ordusunu devesinin sırtındaki bir hevdeciden idare etmişti.

Devenin sol tarafına bağlanacak yaralı ve hasta yatağı.

Osmanlı-İtalyan Savaşı'nda (1911-1912) Trablusgarp'ta develi sıhihiye

kolları ile cephelerden menzil hastanelerine hasta ve yaralı taşıdığı biliniyor.

I. Dünya Savaşı sırasında Suriye cephesinin bütün taşıma işleri develer ve şutoflarla yapılmıştı. Bu savaş sırasında, Mısır cephesinde, Süveyş Kanalı'nı ele geçirmeyi amaç-

lerin iki yanına takılmak üzere arkalı tahta sandalyeler, yani kakuleler yapıldı. Fransızlar katırın iki yanına asılmış sandalye biçiminde kakuleler kullanıyordu. Osmanlılar kakuleleri, kum fırtınalarından ve güneşten korunmak için üstü örtülebilen ve deve ile taşımaya uygun biçimde geliştirmişti.

yatmaya ihtiyacı olmayan yaralılar koltuk, yatan hasta ve yaralılar ise yatak kakulesine yerleştirilirdi. Bir çift kakulenin ağırlığı 40-50 kilogramdı. Devenin sağ ve sol taraflarına asılır, bulundukları tarafa göre sağ ve sol taraf kakulesi olarak anılırlardı. Her ikisinde de, gerektiğinde içindikleri sıcaktan ve çöl ırtı-

**Suriye cephesi,
Hafır'de
develer.**

Nuran Yıldırım Arşivi.

layan Osmanlı ordusu, "Kanal Seferi" adı verilen iki taarruz düzenlenmişti. Süveyş Kanalı'na ulaşmak için Sina Çölü'nün geçilmesi gerekiyordu. Birinci Kanal Seferi hazırlıkları yapılırken çöl ikliminin zorlukları göz önünde tutularak hecinsüvar (deve süvari) alayına da yer verilmişti. Askeri teçhizat ile hasta ve yaralıların naklinde de çöl iklimine dayanıklı develer tercih edilmişti. Hasta ve yaralılar, Müslüman kadınların hacca giderken bindirildikleri hasırdan yapılmış mahmillerle taşınmış, ancak bu mahmiller develerin üstünde yayık gibi sallandığından hasta ve yaralıların ıstırabını artırdığı için beklenen yarar sağlanamamıştı.

İkinci Kanal Seferi hazırlıkları sırasında, Ordu Sağlık Başkanı Ali Galip Bey ile yardımcısı Dr. Hüsnü Bey'in önerisi üzerine mahfillerden vazgeçilmiş ve yerine kakuleler tercih edilmişti. Nablus'taki araba imalat-hanesinde çalışan Mühendis Binbaşı Şevki Bey'in uygulaması ile deve-

Osmanlı ordusu İkinci Kanal Seferi'ne; 16 bin kişi, 5 bin deve ve 1750 beygirle katılmıştı. Başarı sağlanamaması üzerine 4 Ağustos 1916'da çekilmeye başlayan birliklerin hasta ve yaralıları, kakule kolları ile Hafır'e nakledildi. Buradaki hastane bütün kanal bölgesi hasta ve yaralıların kabul etmekle görevliydi. İkinci Kanal Seferi'nde, IV. Ordu-yı Hümayun Menzil Müfettişliği, "Kakule Sıhhiye Müfrezesi Mektebi" adıyla bir okul açarak burada kakule develerinin nasıl eğitilmesi gerektiğini ve kakule yapımını öğretti. Hemen ardından, Kakule Sıhhiye Müfrezesi Mektebi Muallimi ve Beyrut Osmanlı Tıp Fakültesi muallimlerinden Yzb. Dr. Süleyman Rifat Bey'in gayretleriyle bir "Kakule Talimatnamesi" hazırlanıp yayınlandı. Böylece kakule sıhhiye bölüklerinin çalışma esasları belirlendi.

KAKULE ÇEŞİTLERİ

Biri koltuk, diğeri yatak şeklinde olmak üzere iki kakule vardı. Zayıf ve

nalardan koruyacak, üzeri kırmızı hilalli, yan tarafı pencereli tenteler bulunmaktaydı. Kakulelerin zedelenme ve kırılma ihtimaline karşı kakule sıhhiye bölüklerinde demirci, marangoz ve saraf ustalarından oluşan bir tamir müfrezesi bulunduruldu.

İki deve arasına bağlı kakulelerin de kullanıldığını Falih Rifki Atay'dan öğreniyoruz: "Çöl çok değişti, iptidaları benim nokta kumandanı olduğum yerde develerden başka bir şey görmüyordum. Şimdi, Anadolu'nun kısa ve uzun, büyük ve küçük bütün hayvanları, tahta arabalar bile var. Artık hecinler de dizgin ve üzenkiye alıştılar, en talimli atlar gibi muntazam yürüyorlar. Son zamanlarda Şam menzili bir çok kakule gönderdi: Kakuleler arka arkaya duran iki deveye bağlanmış adı birer sedyedir. Artık hastalar ve yaralıları önlerinde uzun bir deve, arkalarında uzun bir deve, kendileri asılı, öyle taşınacaklar. Geçen gün kakulelerden birine ben bindim, ken-

dimi ipi elimden kaçmış salıncak üstünde zannediyordum."

I. Dünya Savaşı sırasında, I. Ordu Kumandanlığı'na bağlı olarak İstanbul Şişli'de faaliyet gösteren, Birinci Ordu İki Numaralı Hayvan Hastanesi'nde tedavi edilen hayvanlar arasında develer de vardı. İstanbul

arka ayakları bağlanırdı. Önce tek tek terbiye edilen develer daha sonra bölük eğitimine alınır, birlikte hareket etmeleri öğretilirdi. Kakuleli bir deve, biri ayakucunda diğeri de başucunda olmak üzere iki deveci görev yapıyordu. Kakule devcileri güçlü kuvvetli, metin, azimli, hassas ve fedakâr, merhametli, müşfik,

KAKULE SİHHİYE BÖLÜĞÜNÜN YÜRÜYÜŞ VE DURUŞ DÜZENLERİ

Kakule Sıhhiye Deve Kolu şu düzenlerden biriyle yol alırdı:

Tek Kol Nizamı: Develer tek sıra halinde dizilir. Önde giden kumandanı izleyen kakule develeri 4 kısma

Bijrüsebi'de su taşıyan develer.
Nuran Yıldırım Arşivi.

Çöl iklimine dayanıklı develere, Araplar arasında seşinetü's-sahra (çöl gemisi) denir. Develerin taşımacılık, ticaret kervanları ve askeri seferlerde kullanılması oldukça eskidir ve kıtalararası ticarette oynadıkları rolle medeniyetin gelişmesine katkıları olmuştur. Deveyle ilgili geniş bir kelime hazinesi olan Arapçada, develeri konu edinen Kitabü'l- İbl adlı kitaplar yazılmıştır.

Suriye Cephesi'nde yaralılar develerle taşınıyor.
Nuran Yıldırım Arşivi.

hayvanı olmayan develer muhtemelen yaralı ve yük taşıma amacıyla getirilmişlerdi.

KAKULE DEVELERİNİN EĞİTİM VE TERBİYESİ

Kakule develerinin oturtulması, yüklenmesi, kaldırılması ve yürütülmesi, Deve Talimatnamesi esaslarına göre yapıyordu. Develer genellikle ürkek ve haşın yaradılışlı hayvanlar olduğundan, yaralı ve hastalar yüklenirken ansızın kalkmamaları için diğer develerden farklı olarak ön ve

ayrıca deve ilmine vakıf erler arasından seçilirdi.

Deve, hazırlanmış bir çift kakulenin ayakucuna getirilir, sağ kakule eri devenin sağına, sol kakule eri ise soluna geçer, semerleri muayene edip deveyi uygun bir halde köktürerek ön ve arka ayaklarını bağlardı. Sonra kakuleler kavranıp devenin iki yanına asılırdı. Yaralı ya da yaşça kakuleye oturtulur veya yatırılır, devenin ayakları çözülüp dik-katlice kaldırılır ve çekilerek yürütülürdü.

ayrılır. İlk 3 kısım 25'er deveden, 4. kısım ise 14 deveden oluşur. Her takımda bir çavuş ile sıhhiye neferleri, 1. ve 3. takımların başında ise birer sıhhiye küçük zabitanı görevlidir. Kakuleli develerden sonra 5 su devesi, 6 erzak ve ihtiyat devesi yer alır.

Çift Kol Nizamı: Kakuleli develer iki kol halinde yol alır. Kumandan iki kol arasındadır. 1. ve 2. kısımlar ile onların devamı olarak 3. ve 4. kısımlar yan yana ilerler. Su, erzak ve ihtiyat develeri yine en arkadadır.

Bir çift kakule deveye yüklenmek üzere hazırlanıyor.

Yüz deve ile 90 çift kakuleden ibaret bir kakule Sıhhiye nakli mecruhin kolunun kakuleleri çiftler toplanmış halde.

Geniş Kol Nizamı: Kumandan ve arkasında diğer görevlilerin yer aldığı deve kolu 10'ar metre aralıkla 4 kol halinde yol alır. Su, erzak ve ihtiyat devaleri 4. kolun sonundadır.

Kakule develeri arasında 10 adım mesafe bırakma mecburiyeti vardı. Düşman bomba uçakları görülür ve-

Deve Talimatnamesi'ndeki emirler uygulanırdı. Ordugâh 4 sıra halinde kurulur, kakuleler, semerler ve develer sırayla dizilir, her sıra için hazırlanan iki çadırdan neferler kalırdı. Hasta develer ordugâhtan 25 m geride bekletilirdi. Tuvalet ordugâhın mutfak ve kilerinden 100 m uzaklıkta bulunurdu.

manlarda yaralıların sadece güneşten korunmasına dikkat edilirdi.

KAKULE SİHHİYE BÖLÜĞÜ İLE YARALI NAKLİ

Yaralı almakla görevlendirilen kakule sıhhiye bölümü kumandanı, bölümünün yerleşimini ve görevlerini belirlemek üzere, en az yarım saat önce yaralıların alınacağı mıntıkaya gider ve oranın amirini görürdü. Arazinin özelliklerine göre, kakule kolunun duracağı yeri ve kurulacak düzeni belirler, bölümünü karşılayarak gerekli emirleri verirdi. Yaralıların develerin yanına hasta teskereleriyle getirilir ve teskerelerinin yardımıyla kakulelere yerleştirilirdi. Kakule kolu hareket etmeden önce kumandan kakulelerin usule uygun yüklenip yüklenmediğini ve bütün teçhizatı kontrol ederdi. Kol kumandanı hem inzibat ve hem de sıhhi işlemlerden sorumluydu. Kakule sıhhiye bölümünde yer alan 100 devenin 5'i su, 5'i erzak taşımaya ayrılırdı. Geride kalan 90 deve ile ikişerden 180 kakule taşınmaktaydı. Yani bir kakule kolu ile 180 hasta ve yaralı nakledilebiliyordu.

KAKULE SİHHİYE BÖLÜĞÜ GÖREVLİLERİ VE TEÇHİZAT

Her bölükte; 1 kakule kumandanı (zabit), 2 tabip talebesi (küçük sıhhi-

Osmanlı ordusunda develerin sayısı gidilecek sefere göre değişirdi. Sefere çıkarken develer bakıma alınır, sineklerden rahatsız olup yükünü atmaması ve kolonların geldiği kısımların yaralanmaması için "püşe" adı verilen, katranla karıştırılmış yağ ile yağlanırdı. 1597 yılındaki Vâsıt Seferi'ne 5 bin 600, 1621 tarihindeki Lehistan Seferi'ne ise 8 bin 400 deve götürülmüştü.

ya geleceği tahmin edilirse, develer 40-50 adım aralıklarla dağınık nizamda yürütülürdü. Gidilecek mesafeye göre mola zamanını kol kumandanı tayin eder ve istirahat yerini seçerdi. İki saatte bir 15 dakikalık küçük molalar verilir, molalarda hasta ve yaralıların develer ve kakuleler kontrol edilirdi. Büyük molalarda kakuleler indirilir, otlama yeri varsa develer oralara salınır,

Yürüyüş sırasında hasta ve yaralının durumu bir müdahale gerektirdiğinde, küçük sıhhiye zabiti kol kumandanına haber verir, yaralının bulunduğu deve koldan dışarı çekilir, iş bitince kola katılırdı. Geceleri kol durdurulur, nakliyat mümkün mertebe güneşin az etkili olduğu zamanlarda yapılırdı. Kum fırtınası başladığında kakule örtüleri tamamen örtülür, fırtına olmadığı za-

ya zabiti), 45 sıhhiye efradı (nefer), 2 çavuş (nefer), 4 onbaş (nefer), 100 deveci (nefer) ve 1 deve bakıcısı (nefer) olmak üzere toplam: 1 zabıt, 2 küçük sıhhiye zabiti, 152 nefer, 3 deve veya beygir, 6 merkep, 100 deve ve 180 kakule bulunurdu.

Bölükteki hekimler, yaralının ve hastalığın türüne göre kimlerin oturur ve kimlerin yatar kakulelere

bindirileceğini belirler ve sıhhiye memurlarını gereken itinaı göstermeleri konusunda uyarırdı. Küçük sıhhiye zabıtlarından birisi bölüğün bir yarısından, diğeri de ikinci yarısından sorumluydu.

Bir sıhhiye neferinin görevi iki devenin hasta ve yaralılarına bak-

siyonunda), amonyak ve ecza sarfiyat defteri ile kalem vardı. Sıhhiye çantasındaki ilaçlar ve aletler, küçük sıhhiye zabıtları veya hekimler tarafından kullanılırdı.

Nakil sırasında hasta ve yaralıları içecek olarak su, ateş düşürmek, bedeni takviye etmek için şekerli

gelmekte olduğunu haber verip yaralı ve hastaların miktarını bildirirdi. Menzil noktası ve menzil hastanelerine ulaşınca, yaralıların sağlık durumlarını gösteren raporlar mevkiin en büyük sıhhiye memuruna, idari ve inzibata ait hususlarda menzil nokta kumandanlarına bildirilirdi. Hasta ve yaralılar teslim

Biri koltuk, diğeri yatak şeklinde olmak üzere iki kakule vardı. Zayıf ve yatmaya ihtiyacı olmayan yaralılar koltuk, yatan hasta ve yaralılar ise yatak kakulesine yerleştirilirdi. Bir çift kakulenin ağırlığı 40-50 kilogramdı. Kakuleler devenin sağ ve sol taraflarına asılır, takıldıkları tarafa göre sağ ve sol taraf kakulesi olarak anılırdı.

maktı. Yani 4 hasta ve yaralıya 1 sıhhiye neferi düşüyordu. Çavuş ve onbaşlar ise devcilerin görevlerini iyi yapmalarına dikkat ederek intizamı sağlardı.

Her kakule sıhhiye deve kolunda; 180 harp paketi, 4 sırlı ve madeni oturma, 4 süzgeçli kova, 6 sırlı madeni maşrapa ve 1 sıhhiye çantasından oluşan sıhhiye teçhizat bulunmaktaydı. Sıhhiye çantasında; beden ısıyı için derece, hemostatik pens (damarları tutmak ve kanı dondurmak için), idrofil pamuk, sıringa ve iğneler, cerrahi iğne, ipek iplik, eter-kâfur-kafein ampulleri (baygınlık, nabız kuvvetsizliği, kalp zayıflığı hallerinde), morfin (şiddetli ağrılarda), mastizol veya kollodion (ufak yüzeysel yaralarda süratli pansuman için), eter incileri (perl dö eter-kalp zayıflığı ve baygınlıklarda dahillen), laktik asit (işhale birlikte seyreden sindirim bozukluklarında), nane ruhu, kinin tabletleri, tendürdiyot, potasyum permanganat (yaralıları ve hastaların ağızlarını gargara için on binde bir oranında), süblime pastilleri (binde bir oranında kakulelerin dezenfek-

naneli su, koyulaştırılmış süt, torba yoğurdu gibi maddeler veriliyordu. Hasta ve yaralıların ıpaesi hasta konaklarından sağlanır, menzil noktalarında ise revirlerde kumandan ve hekimler tarafından belirlenip temin edilirdi. Yürüyüş ve istirahat zamanlarında vukua gelen hadiseler saati saatine rapor edilir ve tamamı kumandan tarafından özel deftere yazılırdı.

Hasta konaklama noktasına yaklaşıldığında, kol kumandanı yarım saat önce bir posta göndererek kolun

edildikten sonra bölük kumandanı tarafından teslim ilmhüaberi alınır, kakuleler süblimeli veya diğer dezenfektan maddelerle yıkanır.

Yolda ölen olursa, mümkün mertebe yanındakine sezdirilmemeye çalışılır, varılan ilk menzil noktasında merasimle, özel olarak ayrılmış şehitliğe defnedilir, künyelerinin yazılı olduğu taşlar dikilir, gömüldüğü yer bölüğün vukuat defterine yazılırdı.

Kakule Sıhhiye Mektebi muallim ve talebeleri, Tıbbiye öğrencileri ve sıhhiye erleri.

NURAN YILDIRIM
İÜ TIP FAKÜLTESİ DEONTOLJİ VE TIP TARİHİ ANABİLİM DALI

Özbay, Kemal: Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri. C. I, İstanbul, 1976.

Yıldırım, Nuran: "Birinci Ordu İki Numaralı Hayvan Hastanesi-1915", I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu. Ed. Abdullah Özen, Elazığ, 2006, s. 515-518.

KAYNAKLAR

Atay, Fahri Rıfkı: Zeytinadağı. Yenigün Haber Ajansı Basın Yayın ve Yayıncılık A.Ş. Aralık 1998.
Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye: Lügat-ı Tab. İstanbul, 1316 (1900).
İren, Naci: "Deve Donanımı ve Deve ile İlgili Bilgiler",

Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, s. 356-357 (1979). s. 8594-8596, 8623-8625.
Grand Dictionnaire Universel. 3, Paris, 1865.
Kakule Talmarnamesi. Bırsusbe 1332 (1916).
Mağnum, Şerefeddin: Kamus-ı Tıbbi. Kahire, 1910.
Nouveau Petit Larousse Illustré. Montrouge-Seine, 1926.

"GENÇ SUBAYLAR" FENOMENİ

İTTİHATÇILIK VE BİR PORTRİ:
AZİZ ALİ-EL MISRÎ

SACİT KUTLU

Ülke ordularının siyasal ve toplumsal hayatta etkin rol oynamaya başladığı 19. yüzyılın sonunda militarist ve dışlayıcı milliyetçilik anlayışı gelişmiş bir burjuva sınıfının olmadığı Balkan Yarımadası'na, burjuvaziyi ikame eden genç subaylar, aydınlar ve bürokratlar aracılığıyla yansdı. Hükümetlerini ve kumandanlarını hedefledikleri "büyük" devletlerini kurmakta yetersiz bulan, ülkelerini büyültmeye ve güçlendirmeye ehil tek güç olarak kendilerini gören genç subaylar ve onlarla işbirliği içindeki genç aydınlar ve bürokratlar, kurdukları cuntalarla durumu değiştirmeye çalıştılar.

Resneli Niyazi ve maiyeti, "Rehber-i Hürriyet" isimli geyikle birlikte.

Aksi belirtilmediği sürece tüm görsel malzemeler Sacit Kutlu Arşivinden alınmıştır.

Türkiye'de gitgide daha çok konuşulmaya başlanan "genç subaylar" grubunun politik özne haline gelişinin bir tarihi var. Bu yazı, Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyasının kaderini bir asırdır etkileyen "genç subaylar" fenomenini incelemeye ayrıldı.

Prusya ordusunun 1871'de Sedan'da Fransız ordusunu yenmesinin ardından, başta Fransa olmak üzere doğu Avrupa'da ve Balkanlar'da Alman ordusuna duyulan hayranlığa paralel olarak "asker millet" anlayışı benimsendi. Böylece askeri değerlerin ve pratiklerin yüceltiildiği ve sivil alanı

şekillendirdiği "militarist" anlayış kendini kabul ettirdi. Fransız eğitim sistemi de Alman romantik akımı doğrultusunda yurtseverliğin ve ulusal bilincin inşasına yöneldi. Aydınlanmanın akılçılığının ve özgürlükçü ruhunun şekillendirdiği "batı Avrupa tarzı" milliyetçilik anlayışına ve onun evrenselliğine, kozmopolitliğine karşı çıkan romantik Alman düşünürlerinin savundukları "etnik" ve "dışlayıcı" nitelikli "doğu Avrupa tarzı" milliyetçilik anlayışı benimsendi.

Ülke ordularının siyasal ve toplumsal hayatta etkin rol oynamaya baş-

ladığı bu dönemde, militarist ve dışlayıcı milliyetçilik anlayışı, gelişmiş bir burjuva sınıfının olmadığı Balkan Yarımadası'na, burjuvaziyi ikame eden genç subaylar, aydınlar ve bürokratlar aracılığıyla yansdı. Hükümetlerini ve kumandanlarını hedefledikleri "büyük" devletlerini kurmakta yetersiz bulan, ülkelerini büyültmeye ve güçlendirmeye ehil tek güç olarak kendilerini gören genç subaylar ve onlarla işbirliği içindeki genç aydınlar ve bürokratlar, kurdukları cuntalarla beğenmedikleri durumu zorla değiştirmeye çalıştılar. Bu hedef peşinde koşarken farkında olmadan Rusya, İngiltere, Habsburg İmparatorluğu veya Fransa'nın emellerine hizmet eden bir konuma düştüler.

Ülkelerinin alt ve ortasınırlarından gelen genç subaylar ve aydınlar diğer devletlerin genç subaylarının yaptıklarını öfke, saygı ve kıskançlık gibi çelişkili duygularla izliyorlardı. Kendi memleketlerinde etkin bir rol üstlenen cuntaların komşu devletlerin genç subaylarında uyandırdığı hayranlık ve gıpta duyguları, onları benzeri eylemleri gerçekleştirmeye teşvik ediyordu.

Makedonya'daki Bulgar komitelerinin irredentist hedeflerini engellemesinden korkan ve hükümetin çalışmalarını yetersiz bulan 14 genç subhay, 12 Kasım 1894'te, Atina'da Etniki Eteria ismini verdikleri gizli bir örgüt kurdular. Örgüt kısa sürede Yunan ordusu içinde etkin bir cunta haline geldi. Yaptığı etkili çalışmalar ve kullandığı propaganda yöntemleriyle kısa sürede Yunan halkının Mevralı İdea'yı (Büyük düşünce) ancak Etniki Eteria'nın görünmez gücünün gerçekleştireceğine inanmasını sağladı. Gizli cunta bir yandan "devlet

1878 Berlin Kongresi'nin ardından Makedon ve Ermeni örgütlerinin yol açtığı gerginlik, başta Askeri Tıbbiye ve Harbiye olmak üzere yeni açılan modern okullarda eğitim gören, Avrupa'nın ulaştığı uygarlık seviyesinden etkilenen genç Osmanlı subaylarında ve bürokratlarda devletin batmakta olduğu kaygılarını canlı tutuyordu. Batılıların kendilerine Jön Türk adını taktığı bu genç muhalifler, Avrupa'nın müdahalelerinden Abdülhamid rejimini ve onun kurduğu düzeni somurulu tutuyorlardı.

Makedonya'da konuşlanan III. Ordu'da Prusya modeline göre yetiştirilmiş, Harbiye'yi ve Erkânı Harp (kurmay) Mektebini bitirmiş, kimi de Almanya'da eğitim görmüş Osmanlı ordusunun en iyi yetiştirilmiş subayları çoğunlukta idi. Padişahın korkuları nedeniyle bu subaylar, eğitimleri esnasında atış talimi vb. yapmadan tahsillerini tamamlardı. Çoğu, tabanca veya tüfeği ilk kez Makedonya dağlarında müfreze kumandanı olarak eşkiya kovalarken eline almıştı. Müfreze kumandanı genç erkânı harp zabıtları, deneyimli komi-

İttihat ve Terakki taraftarı olmamayı vatani sevmemekle eşit tutmaları, kendilerini "vatansever" olarak tanımlarken muhaliflerini "vatani satmaya hazır Batı muhipleri" olarak görmeleri, fikirlerin sağlıklı bir zeminde tartışılmasına olanak vermiyor; muhalifleriyle aralarındaki karşıtlığın bir siyasal mücadelenin ötesine tırmanmasına ve ölüm kalım kavgası olarak algılanmasına yol açıyordu.

İçinde devlet" konumuna gelirken, diğer yandan Avrupa kamuoylarının da sempati ve desteğini kazanmayı başardı. Etniki Eteria, 1895 yılının sonlarında Girit Rumlarını ayaklandırdı ve 1897 Osmanlı-Yunan Harbini ve Yunanistan'ın mağlubiyetiyle bitecek olan süreci başlattı.

Milliyetçi ve Rusya yanlısı Sırp genç subaylar cuntası 11 Haziran 1903'te, Avusturya yanlısı buldukları Kral Alexandr'i ve Kraliçe Draga'yı, gece yatak odalarında öldürdüler. Sırbistan'ın Avusturya'nın hegemonyasından çıkmasını arzulayan İngiltere ve Fransa suikasta destek verdi. Viyana girişimden haberdar olmakla birlikte, giderek ağır bir yük haline gelen kral ve kraliçeden kurtulmayı daha faydalı bulmuştu. Kara Yorgi'nin 60 yaşındaki torunu Peter kral oldu. Genç subayların "Büyük Sırbistan" hayallerini karşılayacağı hemen anlaşılan Kral Peter, Avusturya'nın ekonomik ve siyasi hegemonyasından kurtulacak politikalar izledi; Fransa ile dostane ilişkiler geliştirdi, Alman Krupp fabrikasının silahlarından vazgeçildi, Fransız Creusot topları satın alındı ve Fransız danışmanlar ülkeye davet edildi.

Makedonya'da meşhur Yunan çete reisi, Kaptan Lukas Kokinos.

taçlara veya devamlı dağlarda yaşayan Bulgar yahut Yunan subayların yönettiği çetelere karşı başarılı olamıyorlardı. Çetelerin hareketleriyle ilgili istihbarat toplamakta zafiyet, organizasyon bozuklukları, alayların, taburların yayılış düzeyindeki dağınıklık vb. nedenlerle II. I. Ordu'nun genç subaylarıyla es-

Makedonya'daki genç Osmanlı subaylarının çete takibindeki başarısızlıkları, 1905 yılında Bulgarlardan uzaklaşan, Balkan Federasyonu taraftarı Sandanski ve diğer IMRO (İç Makedonya Devrimci Örgütü) militanlarıyla yakınlaşmalarından sonra değişti. Örgütlenme biçimi, çete savaşı teknikleri vb. konularda IMRO

yet'in yeniden ilanını ve Kanuni Esâsî'nin tekrar yürürlüğe konmasını sağlayan eylemlerin düzenleniş ve sonuçlanış şekli Balkan komitacılarının izlerini taşıyordu.

Kurulduğu tarihten itibaren Yunan iç politikasında önemli rol oynayan Etniki Eteriya, tıpkı Bulgar komitacıları gibi İttihatçı subaylara ilham kaynağı olmuştur. Genç Osmanlı subayların başarısını gıptayla izleyen Etniki Eteriya, ters yönde bir etkilensimle, iç siyasete el koydu. Etniki Eteriya mensubu subaylar Girit'in Yunanistan ile birleşmesini sağlayamamakla suçladıkları Yunan hükümetini 28 Ağustos 1909'da yaptıkları bir darbeyle düşürdüler. Darbeci cunta, Giritli politikacı Venizelos'u başbakan yaptı. Bu tarihten sonra Yunanistan'da siyasal ortam ordu-nun etkisi ve kontrolü altına girdi. Ordunun desteği olmadan iktidara gelinebiliyordu. Gelişen iç veya dış şartlara göre ordu destekeleyince parlamento kapatılıyor ve kral öne çıkıyor, ordu desteğini çektiğinde parlamento etkin konuma geliyor, kral yurtdışına gönderiliyor ve parlamento ile uyumlu çalışacağı düşünülen bir prens yeni kral oluyordu.

23 Temmuz 1908'den sonra Vodina'da "düze inen" Efsun Yüzbaşı Kaptan Yorgi ve çetesi, kendilerini teslim alan Yüzbaşı Şerif Bey (Çavuşoğlu) ile birlikte.

kıusul yetmiş üç üstleri arasında koku-lukluk vardı.

1903 yılının ağustos ayında Makedonya'da çıkan İllinden Ayaklanması III. Ordu'nun genç subayları üzerinde değişik etkilere yol açmış-tı. Pek çoğu, kovaladıkları çeteler "milli devletleri" için çarpışırken kendilerinin despot bir padişah için çarpıştıklarını düşünüyordu. İstanbul'daki imtiyazlı subaylar sık terfi ve bol nişanlarla ödüllendirilirken, onlar düzenli maaş dahi alamıyorlardı. Makedonya'da temas ettikleri yabancı jandarma subaylarının gerek harcamaya güçleri, gerek yaşam tarzları, jandarmaların lacivert çuhadan üniformaları, pırıl pırıl postalları, teçhizatları, silahları vb. bu genç subaylarda hem gıpta hem de öfke hisleri uyandırıyor. Çetelerin bir türlü bitirilememesi, çokertilen bir çetenin yerine hemen başkalarının ortaya çıkması bezginlik ve bıkkınlıklarını artırıyor. Devletin batmakta olduğuna dair inançları pekişiyor, padişaha bağlılıkları giderek zayıflıyor.

militanlarından bilgi alan ve ideolojik yönden de onlardan etkilenen Osmanlı ordusunun genç subayları Makedonya dağlarında düzenli birlik yerine çete metotlarıyla çarpışmayı öğrendiler. Komitacı savaş tekniklerini uygulamayı öğrendikten sonra başarı oranları giderek arttı, askeri disiplin anlayışları zayıfladı.

Genç muhalif Osmanlı subaylarının etkin konuma geldiği gizli örgütün adı, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. İttihatçıların temel tutukları, "devleti kurtarmak", ülkelere "Yakın Doğunun Japonya'sı" yapmak ve düveli muazzama (büyük güçler) tarafından eşit muamele gören bir devlet olmasını sağlamaktı. Rus-Japon Savaşı'nda Japonya'nın galibiyetini, 1905 yılında Rus devlet meclisi olan Duma'nın açılmasını ve Rusya'nın meşrutiyet rejimine geçmesini gıptayla izlemişlerdi. Gıpta ettikleri ülkelere, 1906'da meşrutiyet denemesi yapan İran da eklendi.

Batılıların "1908 Jön Türk Devrimi" olarak adlandırdıkları, Meşrut-

1908'den sonra Türkiye siyasi tarihini belirleyen en önemli etken haline gelecek olan "İttihatçılık" anlayışı, bir cins karizmatik iktidar düşüncesi idi. Bu karizma, devleti kurtaracak ve yönetecek tek gücün İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğu inancıydı. Her İttihatçı, kendisinin bu görevin adanmış bir ferdi ve gerçekleştircisi olduğuna emindi. İttihatçılık ruhu, adeta tanrısal bir görevin sahibi olduğuna inanmak, "devlet yükelecekse yükseltecek, değişecekse değiştirecek" tek gücün kendisi olduğuna emin olmaktı.

Otoriter ve merkeziyetçi bir sistemle yönetilen bir ulusal devlet arzulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu amacına ulaşmak için çete yöntemlerinden vazgeçmiyor, gerekirse rakiplerini siyasal cinayetlerle bertaraf etmekten çekinmiyordu. 31 Mart olayları (13 Nisan 1909), Hareket Ordusu'nun Selanik'ten İstanbul'a gelmesi ve Mahmud Şevket Paşa'nın "General Diktat-

tör" konumunu alması askeri bir düzen kurulmasına, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde genç subayların etkinlik kazanmasına yol açmıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti önderleri anayasa ve parlamento gibi demokratik kurumları toplumdaki taleplerin sonucu olarak değil,

tutmaları, kendilerini "vatansever" olarak tanımlarken muhaliflerini "vatani satmaya hazır Batı muhipleri" olarak görmeleri ülke yönetimiyle ilgili fikirlerin sağlıklı bir zeminde tartışılmasına olanak vermiyordu. Bu anlayış, muhalifleriyle aralarındaki karşılığın bir siyasal mücadeleden çok ötesine tırmanmasına ve ölüm

ye nazırlığından istifa ettiren İttihatçı liderler, Almanya'nın desteğini sağlaması için, "siyaset gereği" onu sadrazam ve harbiye nazırı yaptılar. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mutlak ve otoriter yönetimi altında girilen süreç, Cihan Harbi'nde çekilen onca acının ardından imparatorluğun yıkılmasıyla sonuçlandı.

Aziz Ali el-Mısri, 1880'de Kahire'de doğdu. Bağdat doğumlu Mahmud Şevket Paşa gibi Çerkes kökenliydi. İstanbul'da Mekteb-i Sultani'den mezun olduktan sonra girdiği Harbiye'yi 1904 yılında bitirdi. Sınıf arkadaşı Enver Bey (Paşa) ve diğerleriyle birlikte İttihat ve Terakki'nin ilk üyelerindendi. III. Ordu'da Makedonya'da görev yaptı.

Batılılaşmanın sembolleri ve modernleşmenin alametleri oldukları için benimsemiş, fakat özümsememişlerdi. Özellikle denetimleri altında olduğu dönemlerde parlamento, ortasının bu tanınmamış gençlerinin işine gelmiş, meşruiyetlerinin temeli olmuştu. Fakat iktidarlarını sağlamlaştırdıklarına inandıkları oranda artık yasanın yürütmeyi denetlemesini engellemeye ve hatta devre dışı bırakmaya yönelik uğraşlara giriştiler. Meclisin denetimlerinden çıktığını düşündüklerinde, Meclisi Mebusan'ı kolayca gözden çıkardılar.

İttihatçıların en güçlü yanları eylemci yönleri, sınır tanımayan hayalperestlikleri, pragmatizmleri ve kendilerine olan aşırı güvenleriydi. Hedefleri uğruna canını ortaya koymayı en büyük sermaye olarak gören ve karşılığında her şeye hakkı olduğuna inanan, evrimi küçümseyen ve tepeden inme yöntemlerle hedeflerine bir an önce ulaşmaya çabalayan İttihatçılar, vatani kurtarmakla görevlendirilen "Cemiyeti Mukaddese"ye nasıl olup da muhalefet etmeye cüret edildiğini anlamıyor, bu kutsal ve kurtarıcı güce muhalefet etmeyi, onu iktidardan uzaklaştırmayı denemeyi bir çeşit vatan hainliği olarak görüyorlardı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarı olmamayı vatani sevmemekle eşit

kalım kavgası olarak algılanmasına yol açıyordu. "Sopalı Seçim"den sonra iktidarın seçimle el değiştireceğinden ümidini kesen muhalefet de iktidardaki İttihatçıları aynı yöntemlerle düşürmeyi benimsediği için, iş kısa süre sonra çığrından çıktı.

Arnavutluk'un karıştığı 1912 yazında, Yüzbaşı Tayyar Bey 4 yıl önce Resneli Niyazi'nin, Enver Bey'in (Paşa) vb. yaptıkları gibi "Hıfzı Vatan" (Vatani Koruyan) adını verdiği örgütü kurduğunu ilan etti ve Arnavutluk'ta dağa çıktı. Aynı günlerde İstanbul'da ortaya çıkan ve en üst rütbeli subayı binbaşı olan "Halaskâr Zabitân" (Kurtarıcı Subaylar) isimli cunta, Meclisi Mebusan'ı "Fındıklı Tiyatrosu" sözleşmesiyle aştığı ve hükümeti istifaya zorladı. Halk fırkalarından soğudu ve 1908'den beri siyasetçilerle halk arasında oluşan ilişki zedelendi. İttihatçı-İtilafçı kavgası vatani kurtaramadı ama Arnavutluk ve tüm Rumeli bu fırsatı iyi değerlendiren "Balkan İttifakı" devletlerinin eline geçti. 22 Ekim'de başlayan Balkan Harbi'nde Osmanlı orduları kartondan kuleler gibi devrildi, Bulgar ordusu 29 Ekim'de Çatalca'ya dayandı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 23 Ocak 1913 günü düzenlediği "Babıâli Baskını" ile Kâmil Paşa sadrazamlıktan düşürüldü. Harbiye Nazırı Nâzım Paşa ve başkaları öldürüldüler. 6 ay önce Mahmud Şevket Paşa'yı harbi-

Genç subayların eylem sırası 1923'te Bulgaristan'a geldi. Osmanlı Devleti gibi I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan ve çeşitli güçlükler yaşayan Bulgaristan'da seçimleri çiftçi partisi kazandı. "Köylülerin Kralı" olarak anılan ve "Köylü Sosyalisti" olarak tanımlanan Başbakan Stamboliyski,

Hürriyet
kahramanları
Enver ve
Niyazi beyler.

uyguladığı keyfi ve popülist politika yüzünden karşısında geniş bir muhalefet cephesinin oluşmasına neden oldu. Sırlara yakınlaşmak istediği için İMRO Örgütü'nün, sanayileşmeye karşı çıktığı ve Bulgaristan'ın bir tarım ülkesi olarak kalmasını önerdiği için Liberal Parti'nin muhalefetiyle karşılaştı. Çiftçi Partileri'nin birliği

Mısır'ın yaşam öyküsü aydınlatıcı olabilir.

AZİZ ALİ EL-MISRİ

Aziz Ali el Mısır, 1880'de Kahire'de doğdu. Bağdat doğumlu Mahmud Şevket Paşa gibi Çerkes kökenliydi. İstanbul'da Mektebi Sultani'den

nasıl bir mücadele verdiğimizizi gördünüz. Toplumumuzda her ne kadar askerlikle ilgili erdemler azalmışsa da, ordu milletimizin en canlı ve aktif kesimidir. İleride bir Balkan savaşına çıkarsa ya mahvolacağız ya da yükseleceğiz. Bulgarlarla yapılacak bir savaşı kazanacağımızı zannediyorum. Böyle bir zafer, genç Türkiye'nin (1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla girilen yeni dönem) varlığını devam ettirir. Büyük bir ihtimal ile barışa ve huzura kavuşmak mümkün değil. Biz iyi niyetle ve gönülden inanarak ülkemizde yaşayan değişik cins ve mezhepten bütün insanlarla eşit ve kardeş olmak istedik. Fakat böyle büyük bir binanın temelini kanla, hem de savaş alanlarında akıtılacak kanla sağlam atmak gerekiyor. Ondan sonra gerekli her adımı atmak mümkün olur.

Balkan milletleri ve özellikle Bulgarlar, öyle iddia ettikleri kadar bize yabancı değildirler. Hatta bizim erdemlerimize onlar da sahiptirler. Bizim gibi Hazar Denizi'nin güneyinden gideceklerine, tam bilmediğimiz tarihi nedenlerle kuzeyinden geçmiş ve Balkanlar'a bizden önce gelmişlerdir. Onları iyi tanırım. Askerliğimin başlangıcında mülazım ve yüzbaşısı olarak Makedonya'da çetecileri takip ettim, komitacılarla çıktım. Onlarla aynı duyguyu erdemleri paylaşmasak, mücadele bu denli uzun sürmezdi. Düşmanın sahip olduğu değerleri takdir ediyor, bir ittifak anlaşmasının bizi birleştirmesini istiyordum.

Çetelerden çarpanıran sert, dayanıklı, tam anlamıyla cesur ve delicesine vatanperver, ölümden asla korkmayan kişilerdi. Yakalandıklarında bıçakla kendilerini öldürürler, tüfeklerini yakar veya saklardı. Öyle yollarda adam öldüren, kin ve intikam duygularına mağlup olan adı serseri veya hırsız değillerdi. Belki Paris ve Montpellier üniversitelerinde okurken sosyalist ve anarşist olmuş talebeler gibiydiler. Kral Ferdinand'ı bombalarla korkutarak istedikleri yönde yürüteceklerini söylertlerdi. Bağımızız Büyük Bulgaristan tek emelleriydi. Sizin nasyonalist ihtilalcilerinize benziyorlardı.

Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa.

sağlamaya yönelik "Yeşil Enternasyonal" girişimleri yüzünden Bolşevik Rusya ile arası bozuldu.

Bulgar ordusunda örgütlenen milliyetçi bir cunta Sofya Harp Okulu'nu ve önemli generalleri saflarına kattı. 8/9 Haziran 1923 gece yarısı, Sofya'da posta dairesi, gar, elektrik santrali, polis karakolları gibi yerler harbiye talebeleri ve genç subaylar tarafından önemli bir direnişle karşılaşılmadan, bir buçuk saat içinde işgal edildi, bakanlar evlerinde tutuklandı. Stamboliyksi köylü kıyafetinde kaçtığı Tatarpazarık'ta yakalandı ve öldürüldü. Kargaşalar 20 bin kişinin öldüğü bir iç savaş şeklinde 1928'e kadar devam etti. Bulgaristan daha sonra Hitler'in yükselişine paralel olarak Nazi Almanyası'nın etkisi altına girdi.

Ülkemizde hâlâ önemli oranda insanı büyülediği anlaşılan "İttihatçı" düşünce yapısının veya "genç subaylar" cuntalarının ne olduğunu ve sonuçlarını irdelemekte, uzun süreli bir çizgiyi takip eden ve uluslararası boyutları olan Aziz Ali el

(Galatasaray Lisesi) mezun olduktan sonra girdiği Harbiye'yi 1904 yılında bitirdi. Sınıf arkadaşı olan Enver Bey (Paşa) ve diğerleriyle birlikte o da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk üyelerindendi. III. Ordu saflarında Makedonya'da görev yaptı. Ayrıllık çetelerin takibinde başarı kazandı. Meşrutiyet'in ilanı ve daha sonra 31 Mart Olayı'nın bastırılmasında Hareket Ordusu saflarında aktif rol oynadı. 1910'da Ahmet İzzet Paşa'nın (Fırat) maiyetinde İmam Yahya İsyanı'nı bastırmak üzere Yemen'e gitti. 1911'de diğer İttihatçı subaylar gibi gönüllü olarak İtalyanların çıkartma yaptığı Trablusgarp'a geçti. Derne Cephesi'nde Enver Bey'in yanında çarpıştı.

Aziz Ali Bey, Trablusgarp Savaşı'nı izlemeye gelen ve savaş Osmanlı subaylarıyla dostluklar kuran *L'Illustration* muhabiri Georges Rémond'a 1912 başında şunları söylemişti: "Savaş, bir devletin denek taşıdır. Herkes bizim güçsüz olduğumuzu, hatta öldüğümüzü düşünüyordu. Oysa burada hangi şartlarla

Amaçlarına ulaşmak için yapmaya-
cakları şey yoktu. Kendi insanları-
nın kanını dahi dökmekten çekin-
mez, bizim zulmümüzü bundan daha
ağır bulurlardı.

Barış ve reform çabalarının beyhu-
de olduğunu göstererek emellerini
ve hayallerini gerçekleştirecekleri-

memek kaygısıyla, İtalya'ya karşı
mücadeleye devam edecek olan
yerli güçlerin lideri Şeyh Ahmed Sü-
nûsî'nin emrine girdi. Ancak bir sü-
re sonra Şeyh Sünûsî ile ters düşe-
rek İstanbul'a döndü. Libyalı Arap
mücahitler onu Türklere ve Bedevi-
lere karşı olmakla, kendi lehine hi-
zip kurmaya çalışmakla suçladılar.

torluğu gibi eşit nitelikli bir Os-
manlı-Arap federasyonu düşünüyor-
du. Muğlak bir programı olan örgü-
tün Bağdat ve Musul'da şubeleri
açıldı. 1914 yılının ocak ayında or-
dudan istifa etti.

İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi
Mallet, Dışişleri Bakanı Grey'e gön-

Aziz Ali'nin talebelerinden Yarbay Cemâl Abdülnâsır, diğer genç subaylarla

birlikte "Zubbat-ül Ahrar" (Hür Subaylar) adlı gizli bir komite kurdu.

*Bu komitenin üyesi genç subaylar, Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet'in
ilan edildiği 23 Temmuz 1908'den 44 yıl sonra, 23 Temmuz 1952'de
gerçekleştirdikleri bir darbe ile Kral Faruk'u devirdiler.*

ne inanıyorlar ve amaçlarına ulaş-
mak için acele ediyorlardı. [Kaybe-
decek zamanımız yok. Avrupa bize
hırs ve iştahla bakıyor. Hatta Avru-
pa'da yeni rakiplerini bizim üstü-
müze salıp topraklarımıza yerleş-
melerini teşvik edecek birbirine
karşı pek çok farklı düşünce var.
Bize az zaman kalıyor. Eğer acele
etmezsek her şeyi kaybedeceğiz...]
diyorlardı. Bir yandan mücadeleye
devam ederken, diğer yandan gele-
cek nesilleri Avrupa seviyesine
yükseltmeye çalışıyorlardı. Vatan-
larını olduğu kadar okulları da sevi-
yorlardı. Geceleri papazların evle-
rinde, ormanlarda o kalın kafalı
dağlılara, köylülere ders verirdi.
Bu dağlıların içinde artık büsbütün
kabiliyetsiz ve ahmak biri olursa,
onu Bulgar milletine layık görmeyip
yaşamasını faydasız bularak öldür-
dükleri de olurdu. Ah! Biz de vata-
nımızı böyle sevmiş olsaydık!.."
(Remond, 1332, s. 237-238)

Aziz Ali Bey, Ouchy Barış Anlaşma-
sı'nı takiben Osmanlı askerleri
Trablusgarp'tan çekildikten sonra
da Enver Bey ile birlikte orada kal-
dı. Balkan Harbi'ndeki kötü geliş-
meler üzerine Enver Bey Talat Pa-
şa'nın ısrarıyla 1912 yılının aralık
ayında İstanbul'a döndü. Derne
Cephesi kumandasını Enver
Bey'den devralan Aziz Ali, Ouchy
Barış Anlaşması şartlarını ihlal et-

Aziz Ali Bey
İstanbul'da,
gözetiminde
tutulduğu
odada.

L'Illustration,
25 Haziran 1914

Aziz Ali, İttihatçı arkadaşlarının
kendisine önerdikleri Konya'daki
fırkanın komutanlığı teklifini kabul
etmedi. Balkan Harbi'ni bitiren İs-
tambul Anlaşması imzalandıktan
sonra Arap milliyetçi hareketi için-
de yer aldı. Cemâl Bey (Paşa) ile bir
konuşmasında, ona Türklerin Arap-
ları aşağıladığından ve hakaret et-
tiğinden yakınmıştı. Sözlerine açık-
lık getirmek için Türklerin köpekler-
i "Arabl.. Arabl.. Arabl.." diye ça-
ğırdığını, karışık işleri tanımlamak
için "Arap saçı" tanımını kullandık-
larını, en sık söyledikleri sözlerden
birinin de "Ne Şam'ın şeker, ne
Arabın yüzü" deyişi olduğunu ör-
nek göstermişti.

Aziz Ali, 1913 yılının ekim ayında,
İstanbul'da "El Ahd" (Yemin) adlı
gizli Arap milliyetçi örgütünü kur-
du. Avusturya-Macaristan İmpara-

derdiği raporda Aziz Ali Bey'i, "Yeni
Türk hükümetini beğenmeyen...
'Genç Araplar' grubunun ileri gelen-
lerinden," diye tanımlamıştı. Aziz
Ali'nin arkadaşlarının kendisine,
"İrak'ta Kuveyt'i, hatta İbni Suud'u
da içine alacak bir ayaklanma hazırla-
maktaki olduklarını" söylediklerini
bildirdi.

Büyükelçiye göre Aziz Ali ve yan-
daşlarının bu tutumlarında, hızla
yükselerek harbiye nazırı olan eski
arkadaşları Enver Paşa'nın ordu-
da yaptığı tasfiye sırasında pek çok
"alaylı" subay yanında Arap kökenli
subayları da görevlerinden alması
rol oynamış olabildi. Sadrazam Sa-
id Halim Paşa'nın kendisine, Aziz
Ali'nin Şeyh Sünûsî'yi İtalyanlarla
anlaşmaya ikna etmek için Mısır Hi-
divi'nden para aldığını söylediğini
de raporuna eklemişti.

Gerçekten Aziz Ali, sınıf arkadaşı Enver'in paşa ve harbiye nazırı olmasına karşın örneğin kendisinin hâlâ binbaşı olduğundan yakınıyor ve sağda solda Enver Paşa'dan şikâyet ediyordu. Aziz Ali Bey, Enver Bey'in Trablusgarp'ta kendisine bıraktığı parayı zimmetine geçirmek suçuyla 9 Şubat 1914'te İstanbul'da tutuklan-

hiç yankı uyandırmıyor," diye soran Rémond'a göre, Aziz Ali ihanet ve provokasyon sonucu tutuklanmıştı.

Rémond'un öngördüğü gibi, eski İttihatçı arkadaşlarının, Arap kamu oyunun ve İngilizlerin etkisiyle Aziz Ali'nin cezası önce 15 yıl hapse çevrildi. Daha sonra da Mısır'a hudut

üst tabakalara mensup olan gençleri kabul ediyordu. 1936 yılında Vafd partisi iktidara geldikten sonra Mısır Harp Akademisi'nin kapıları fakir aile çocuklarına da açıldı. II. Meşrutiyet'in ilanında ve 31 Mart 1909 olaylarında aktif rol oynayan eski İttihatçı Aziz Ali el-Mısri'nin komutanlığını yaptığı akademide yetişen bu gençler Mısır'ın kaderini değiştirdiler.

Aziz Ali'nin talebelerinden Yarbay Cemâl Abdülnâsir, diğer genç subaylarla birlikte "Zubbat-ül Ahrar" (Hür Subaylar) adlı gizli bir komite kurdu. Bu gizli komitenin üyesi genç subaylar, ilginç bir tesadüfle, Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908'den 44 yıl sonra, 23 Temmuz 1952'de aynı şekilde kolayca gerçekleştirildikleri bir darbe ile Kral Faruk'u devirdiler. Bu tarihin saptanmasında, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularından Aziz Ali'nin rolünün olup olmadığını yahut talebelerinin kendisine bir jest yapıp yapmadıklarını pek tabii bilemeyiz. Fakat o dönem insanların böyle tarihleri bir sembol olarak çok önemsediklerini biliyoruz.

Örneğin, Fransa Başbakanı Clemenceau'nun arzusu üzerine Paris Barış Konferansı, 1871'de Prusya Kralı I. Wilhelm'in Versailles Sarayı'nda Alman imparatoru ilan edildiği günün 48. yıldönümü olan 18 Ocak 1919'da başladı. Versailles Anlaşması Almanya delegasyonuna 28 Haziran 1919'da, 1871'de Alman İmparatorluğu'nun ilan edildiği Versailles Sarayı'nın Aynalar Salonu'nda imzalandı.

Büyük Sırbistan'ı gündeme getirmek amacıyla "gelenek icat" eden Sırp lar, 1889'dan itibaren Stefan Dušan'ın Sırp Devleti'nin tarihi karıştığı Kosova Meydan Savaşı'nda Osmanlı Padişahı I. Murad'ın Milan Obilic isimli Sırp tarafından öldürüldüğü 28 Haziran gününü Sırp kahramanlığının 500. yıldönümü olarak kutluyorlardı. Avrupa savaşını başlatan kıvılcım, barut fıçısına gene Balkanlar'da düşmüştü. Saraybosna'yı ziyaret eden Avusturya-Macaristan Velihi Arşidük

Bir grup
Bulgar komitacı.

dı. Divanı Harp'te yargılandı ve idama mahkûm oldu. Suçlu bulunmasında, bir başka Arap kökenli subay ve Teşkilâtı Mahsusa'nın reisi Süleyman Askeri Bey'in tanıklığı önemli rol oynamıştı. Enver Bey'in Trablus'ta bıraktığı kardeşi Nuri Bey'in (Paşa-Killigil) suçlamlarla ilgili bilgisinin veya etkisinin olmuş olması da bir olasılık olarak akla geliyor.

Paris'te haftalık olarak yayınlanan *L'Illustration* dergisinin 25 Nisan 1914 tarihli sayısında, "Le Proces D'Aziz Bey" (Aziz Beyin Duruşması) başlığı altında, mahkemedeki gelişmeleri izleyen Georges Rémond'un 17 Nisan'da İstanbul'dan bildirdiği bir haber yayınlandı. Rémond yazısında, "Mümkündür ki bu satırlar okunduğu zaman duruşması Müslüman dünyasında büyük heyecan yaratan Aziz Bey, bir önceki gün herkesi şaşkınlığa uğratan bir şekilde yirmi yıl zorunlu çalışmaya çevrilen ölüm cezasına rağmen serbest bırakılacaktır," diyor. Ona göre bu olağanüstü yargılama, ülkeye geliş her kesim tarafından sevinçle karşılanması gereken bir asker için yapıyordu. "Birkaç yalancı şahidin yaptığı dava nasıl oluyor da Türkiye'de

diş edildi. Kararın bu şekilde değiştirilmesinde Cemal Paşa'nın önemli rolü oldu. Mısır gazetelerinde yayınlanan demecinde Aziz Ali Bey, İstanbul'dan ayrılmadan önce Enver Paşa ile buluştuğunu ve dostça vedalaştıklarını söyledi.

I. Dünya Savaşı'nda İngilizler, bir Arap isyanını başlatması amacıyla Aziz Ali el Mısri ile temasa geçtiler. Her şeye rağmen bir Osmanlıcı olan Aziz Ali Arapların Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmalarına taraftar değildi. Hem Osmanlılara hem de Araplara bağlılığı yüzünden çelişkiler yaşıyan ve Osmanlı-Arap fedarasyonu peşinde koşan Aziz Ali, İngilizlerin Arap isyanında kendisinden bekledikleri rolü oynamadı. İngiliz hizmetine girmede. Şerif Ali'nin (Şerif Hüseyin'in büyük oğlu) hizmetinde kısa süre Osmanlılara karşı çarpıştı. Medine'deki Osmanlı garnizonuna saldırı gündeme gelince, Şerif Hüseyin'i terk etti. 1917 yılında Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Sir R. Wingate'e başvurdu; "Doğu'dan kopup Batı'da, İspanya'da yeni bir ad altında yeni bir yaşam kurmasına yardımcı olmasını" istedi.

Aziz Ali, 1926'da Mısır Harp Akademisi kumandanı oldu. Akademide o dönemde sadece aristokrasiye ve

* Bu yazının ve diğer Fransızca pasajların çevirisi için eşim Bilgi Kutlu'ya teşekkür ederim. S.K.

Franz Ferdinand ile eşi Prensese Sophie, 28 Haziran 1914'te Princip ıdli Sırp militan tarafından öldürülmüşlerdi. Suikastı düzenleyen "Birlik ya da Ölüm" veya "Kara El" olarak tanınan gizli örgütün başında bulunan Kurmay Albay Dimitriyevic, henüz yüzbaşı iken Kral Alexander ve Kraliçe Draga'yı öldüren Rusya yanlısı genç subaylar cuntası içinde yer almıştı.

Mısır halkının tanımadığı darbeciler, oluşturdukları "Devrim Konseyi"nin başına halkın çok sevdiği Tuğgeneral Muhammed Necip'i getirdiler. Mısır'da cumhuriyet ilan edildi. İlk Cumhurbaşkanı Necip ile yardımcısı Nâsır ve diğer konsey üyeleri arasında kısa süre sonra anlaşmazlık çıktı. Muhammed Necip, ordunun kışlasına dönmelerini ve yönetimin seçilecek sivillere bırakılmasını öneriyordu. 1954 yılının ekim ayında, İngiltere ile Süveyş Kanalı'nın boşaltılmasına dair anlaşma yapıldı. Bir ay sonra General Necip'i bertaraf eden Nâsır yönetimin başına geçti ve Mısır'da "Reis" dönemi başladı. Nâsır, Aziz Ali el-Mısri'yi 1954 yılında Moskova'ya büyükelçi olarak atadı. 1958'de Suriye ve Mısır, Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşti. 1961'de Suriye'de yapılan askeri darbe, Mısır-Suriye birliğini sona erdirdi.

"Reis" (Nâsır), 22 Temmuz 1962'de İrad ettiği uzun nutkunda, Mısır'da "Aziz Başa (Paşa) al Masri" olarak tanınan Aziz Ali'yi Mısır Devrimi'nin "Manevi Babası" olarak niteledi. Aynı ay içinde Aziz Ali'ye, Mısır'ın en

yüksek nişanı olan "Nil Kolyesi" tevdi edildi. Arap tarihçilerinin Arap milliyetçiliğinin en büyük liderlerinden saydıkları "İttihatçı" Aziz Ali, 1965 yılında vefat etti. Arap milliyetçiliğinin 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda aldığı ağır yenilgiyi takiben Nâsır 1970 yılında öldü. Yerine, 1952 darbesine katılan Hür Subaylar'dan Enver Sedat geçti.

Genç subayların Mısır'daki başarısı Irak, Suriye, Libya, Türkiye gibi ülkelerin genç subaylarını harekete geçirmişti. 27 Mayıs 1960'ta Türkiye'de, Mısırlı Hür Subaylar darbesine benzer şekilde bir darbe gerçekleşti. Gerek Mısır'daki, gerekse Türkiye'deki darbelerin yapıış şekilleri aslında tarihin tekererrürü gibiydi. Her iki ülkedeki müdahaleler, Sofya'da 8/9 Haziran 1923 gecesi Başbakan Stamboliyski'ye karşı Bulgar ordusundaki "milliyetçi" cuntanın gerçekleştirdiği darbeyi veya 23 Ocak 1913 Bâbiâli Baskını'nı andırıyordu.

Türkiye'de darbeyi yapan genç subaylar başlarına Orgeneral Cemal Gürsel'i getirdiler. Mısır'daki Hür Subaylar darbesi ile benzerlik buraya kadardı. Bu noktadan sonra Orgeneral Gürsel General Necip'ten farklı davranarak seçimle iktidarı devretmeye niyetli olmayan Milli Birlik Komitesi içindeki radikal subayları tasfiye etti. Yeni bir anayasa yapıldıktan sonra, iktidarı seçimle gelen hükümete devretti. Ancak 27 Mayıs Darbesi ile Türkiye'de darbeler ve destabilizasyon dönemi başlamış oldu.

Talat Aydemir cuntasının başarısız 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe girişimleri sonucu Aydemir ve arkadaşları hayatlarını kaybederken, Harbiye bir dönem mezun vermedi. Doğan Avcıoğlu ile *Yön* dergisi grubu, genç subay aydın bürokrat işbirliğiyle, Arap sosyalizmi ve Ortadoğu'daki Baas partilerini örnek alan

Binbaşı Aziz Bey Derne Cephesi'nde.
Benost Mechin, s. 12.

bir rejim kurmak amacıyla darbe kışkırtıcılığı yaptılar. Bu kesimin planladığı 9 Mart 1971 darbesini başarması için, zamanın kara ve hava kuvvetleri kumandanlarının saf değiştirmesiyle, ordu üst kademeleri 12 Mart'ta yönetime el koydu. Kara, deniz ve hava kuvvetlerine mensup yüzlerce genç subay ordundan uzaklaştırıldı ve uzun süre yargılandı. Bu tarihten sonra Türkiye'deki askeri darbeler emir-komuta zinciri içinde yapıldı ve hiçbir şekilde müdahale geleneği yerleşti.

SACİT KUTLU
PLASTİK VE REKONSTRÜKTİF CERRAHİ UZMANI

KAYNAKLAR:

- Adanır, Fikret, "Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nil'ün Değişimi", *İmparatorlukluktan Cumhuriyete Türkiye'de Çelik Çatışma*, Der. Erik Jan Zürcher, İstanbul, 2005.
- Ahmad, Feraz, *İttihat ve Terakki*, 1908-1914, İst. 1986, s. 22932.
- Akyol, Taha, "Lanetli Kışkırtma", *Milliyet*, 27 Mayıs 2003.
- Balbay, Mustafa, "Genç Subaylar Tedirgin", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 2003.
- Benost Mechin, *Die Türkei 1908/98 Das Ende des Osmanischen Reiches*, Kehl am Rhein, 1980.
- Cemal Paşa, *Hatıraları: İttihat Terakki ve Birinci Dünya Harb'i*, (Tamamlayan ve Tercümeleyen Behçet Cemal), İstanbul, 1959.
- Çongar, Yasemin, "Newsweek'te tuhal yorum: Türkiye'de darbe olasılığı %50", *Milliyet*, 27 Kasım 2006.

- Davışa, Adid, *Arap Milliyetçiliği Zağarden Umutsuzluğa*, Çeviren: Lütfi Yalçın, İstanbul, 2004.
- Dikerdem, Mahmut, *Ortadoğu'da Devrim Yolları Bir Büyükelçinin Anıları*, İstanbul, 1977.
- Hürriyet, 28 Kasım 2006.
- Kayah, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar. Osmanlılık. Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908/98)*, İstanbul, 1998.
- Koloğlu, Orhan, Bedevi. Lavrena. Arap, Türk, İstanbul, 1993.
- Koloğlu, Orhan, "Arap milliyetçisi Aziz Ali neyin peşindeydi?" *Popüler Tarih*, Mayıs 2002, Sayı 21, s. 3640.
- Kuşçubaşı, Eysel, *Hayatı'de Türk Cengisi*, yayını hazırlayan Dr. Philip H. Stoddard, H. Basri Dandaşman, İstanbul, 1997.
- Kutlu, Sacit, *Didarı Hürriyet*, İstanbul, 2004.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Osmanlı Devletine Karşı Arap Başmazlık Hareketi (1908/1918)*, Ankara, 1982.

- Loncarevic, Dusan A., *Yugoslaviens Entstehung*, Wien, 1929.
- Millas, Herkül, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul, 1994.
- Milliyet, 28 Kasım 2006.
- Özdağ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu Siyaseti*, *İşkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul, 1997.
- Rémond, Georges, *Aux Camps Turco Arabes Notes de Route et de Guerre Tripolitaine et en Cynéque*, Paris, 1913.
- Rémond, Georges, *Mağluplarla Birlikte Edirne Sahralarında (Ekim 1912 Mayıs 1913)*, (Çeviren H. Cevede), Dersaadet, 132.
- Tunaya, Tank Zafar, *Türkiye'de Siyasi Partiler. C. III. İttihat ve Terakki, Bir Çağın Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul, 1989.
- Üstel, Füsün, "Maikbul Vatandaş'ın Peşinde", İstanbul, 2004.
- Yekün, Murat, "Asker gerilimi AB nedensiyeli mi çikartıyor", *Radikal*, 25 Mayıs 2003.

HALİKARNAS BALIKÇISI CEVAT ŞAKİR'DEN

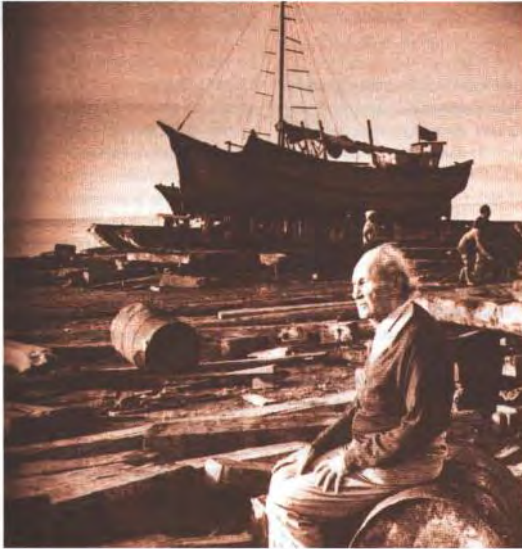
BİLİNMEYEN BİR MEKTUP

RIFAT N. BALI

Cevat Şakir, Zekeriya Sertel'in çıkardığı Resimli Ay'da yayımlanan hikâyesi yüzünden İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve Bodrum'da üç yıl sürgün cezasına çarptırılmıştı. Ulen & Company'nin Türkiye'deki çalışmaları sırasında idareci M.D. Carrel'la ahbab olan Şakir, Carrel'e yazdığı mektupta sürgüne varan hikâyesini ve dönemle ilgili görüşlerini aktarıyor: "Hükümet Türkiye'yi yenileştirmek, gençleştirmek için ihtilal usullerine başvurmayı gerekli bulmaktadır. Bizler de bunun mağdurlarıyız. Ne yapalım, 'Yaşasın Türkiye!'"

Bodrum, Cevat Şakir'in yaşamında bir dönüm noktası oldu. Bu beldenin antik çağdaki adından esinlenerek, 1928'den başlayarak yazılarında "Halikarnas Balıkçısı" adını kullandı.

http://www.mavi-yol-cukuk.com/halikarnas_balikcisi_cevat_sakir_kabaogacil.htm

Araştırmacıların sıkça karşı karşıya kaldıkları bir durum da, araştırmaları sırasında, ilgilendikleri konuyla hiç ilgisi olmayan, ancak siyaset ve kültür tarihi açısından ilginç olan belgelerle karşılaşmalarıdır. Bu rastlaşma kimi zaman yepyeni bir araştırma koridorunun açılmasına ve yeni bir kitabın yayınlanmasına, kimi zaman ise bir makalenin kaleme alınmasına neden olur. Bu makalede sunulan Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir'e ait mektup ve ilgili belgeler böylesi bir tesadüf sonucu ortaya çıkmıştır. 17 Ocak 1926 tarihini taşıyan ve Cevat Şakir'in sürgünde bulunduğu Bodrum'dan, Ankara'nın altyapısının iyileştirilmesi, Samsun ve Mersin limanlarının inşası için hükümet ile müzakerelerde bulunan, ancak sözleşme imzalamayı başaramayan Amerikan taahhüt şirketi Ulen & Company idarecilerinden M.D. Carrel'e gönderdiği mektubun tercümesi şöyle:²

Cevat Şakir'in mektubu

17 Ocak 1926
Bodrum, Menteşe, Türkiye
Muhterem Beyefendi;

İkinci Noel kartınızı aldım. İstemediğim halde çok uzun süren sessizliğimin

sebeplerini müsaadenizle izah etmek istiyorum. Belki hatırlarsınız bir Zekeriya Bey vardı, Ankara'dan son dönüşümüzden sonra şirket (Ulen & Company) lehine yazdığı bir makalesi Hükümet yanlısı gazetede yayınlanmıştı.³ Daha sonra kendi adına üç gazete yayınlamaya başladı ve bu gazetelerde sık sık Hükümet'in siyasetini tenkit etti.

Ben de sık sık o gazetelere, diğer gazetelere de olduğu gibi fıkra, hatıra, hikâye ve resimlerle katkıda bulundum. Hikâyelerim de, siyasi oldukları şeklinde değerlendirilmeye yol açacak herhangi bir şeyin gölgesi bile mevcut değildi. Bu hikâyeler tamamiyle edebi ve hayaliydi. Görünüşe göre, Ankara, hücumları nedeni ile, Zekeriya Bey'den

İstanbulmaya başladı. Bunun neticesinde, Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlüğe girince -bu kanun, Fransız İhtilali sırasında Robespierre çâizinin doruğunda iken kabul edilen 'loi de surêté' kanununun tam bir tercümesidir- zavalı hikâyelerimden bir tanesi, kendisi (Zekeriya Bey) hakkında suç duyurusunda bulunulması için کافی sebep olarak görüldü. Anılan kanun makbaleme şamil olmadığı için söz konusu hikâyeden önceki yayınları (Zekeriya Bey'in) tutuklanmasında için کافی sebep teşkil etmiyor. Neticede şöyle bir deyiş vardır: "Bana birisinin yazdığı iki satırı verin, o kişiyi idama mahkûm ettireyim." Yani bunun manası şu: Bir bahane aranılıyorsa, yazılan bir yazı bu bahaneyi sağlar. Her ne kadar hedefte Zekeriya o da daha önce yayınlanan masum hikâyeme dayanarak bir suç unsuru oluşturulması, sonra da beni yazır, kendisini de yazısları müdürü olarak itham etmeleri gerekmekeydi. Başka türlü kendisine bir şey yapamayacaklardı. Neticede, oruncu çalışma ile geçen bir günün sonunda eve geç saatte yeni geliştirm ki, kapımın zili çaldı ve tutuklandım -nedenin bilmeden- Zekeriya ile birlikte, İstiklâl Mahkemesi'nde muhakeme edilme üzere Ankara'ya gönderildim. İlave etmem gerekir idam hükmü olsa bile, bu mahkemenin kararlarını temiz etmek mümkün değildir. Zekeriya Bey'den hoşlanmalarının hakkı sebepleri olup olmadığını burada tartışmaya açmam -belki de hakli idirdi ama, tutuklanmam adlı değildi. Hemen diğer tüm gazeteciler -ki aralarında tanınmış olanlar da vardı- aynı şekilde muamele gördüler. Hikâyem, Cihan Harbi sırasında üç asker kaçakçım, kurşanla dizilmesi hakkında idi. Alçakça bir ölüm karşısında bu insanların cesurane davranışları, bende o sıralarda Türk köylüsünün tabii censi etisi hakkında teşekkül eden inancu kuvvetlendirmişti ve dostlar arasında bu inancından söz etmiştim. Zekeriya da o sözlerimi dinleyenler arasında idi ve bu hadiseyi bir hikâyeye haline getirmem için ısrar etmişti. Ben de razı oldum ve isteneyi yaptım. Maksadım sadece de sadece bu insanların dikkate değer baz vasıfları işiğ çikarmaktı. Cumhuriyetin sacıları, etkilileyi bir sesle yaptım; takdimde, söz konusu hikâyenin silah altındaki askerleri isyan etmeye ve kaçmaya teşvik etme kasti ile yazıldığını ve yayınlandığını müdafaa etti. Böylesine haksız bir imaya karşı ben basit akislime cevap verdim. Ülkemi ne kadar sevdiğimi bilirsizin. Atalarımın zaferlerinden kendime pay çikarmaktan hoşlanmam; ancak hepsi büyük askerd; yani demekistiyorum ki böyle bir suç karakterime esasen yabancıdır ve başka bir şey olamaz. O hikâyeyi yazarken de, hikâyenin, kendilerinin anladığı şekilde tefsir edilebileceğine veya anlaşılabileceğine dair içimde en ufak bir şüphe uyanmamıştı. Mahkeme reisi tutumları bir tembih ile başlatı. Seydânın günahı

zararlaması gibi devam etti ve hakkmda daha auctı. Buralar baştan sonra bir haksızlık silsilesi idi. Bizlere, itham edildiğimiz maksatların beslediğimiz dair vicdanen ikna olmuş olduklarını söylediler. Bizler bir lisan kullanıldığını zanneden Güneş'i ve Ay'ı gökten indirip masumiyetine şahit göstereşim bile yine de faydası olmadı. Görüldüğü kadarı ile, Hükümet Türkiye'yi yenileştirme, geliştirme için ihtilal usulüne başvurmayı gerekli bulmaktadır. Bizler de bunun mağdurlarıyız. Ne yapalım, öyle olsun ve "Yaşasın Türkiye!". Zekeriya Bey ve ben üç sene muddetle kalebentliğe mahkûm edildik. Daha sonraki felaketler olmasa idi, bu talihsizliğim kendimi beğenmişliğimi daha da artırmaktan başka etekisi olmayacaktı. Cezalı gitmem gerekti kasaba Bodrum idi. Aydın'a kadar trenle geldim. Ondan sonra ise yol yok. Genç, kasvetli arazileri geçmem gerekli -elbette iki jandarma eri refakatinde- belki bazen ata, ama çok zaman sadece ayakakbırlama birnişmiş vaziyette. Bodrum'a varmam, nerede ise bir ay ald. Bodrum'a vardığımda ise, İstanbul'da bulunan eşimin vefatını öğrendim. Bu konuda daha fazla bir şey söylemem gerekmez elbet. Oğlum şimdiki biraz büyüdü, gürlüctü bu çocuk oldu, benimle kalyon, baba "anne" diyor. Daha iki yaşında bile değil. İnsanlardan kaçma ihtiyacından olduğu zaman -ve umumiyetle öyleyim- çekim bir sandala biniyor, kürekleri -çokluk karadan uzaklaşıyoruz. Orada saatlerce balık tutuyoruz, çokuk da tuttuğum balıklarla oynuyor. Böyle kritik anlarda dostluk bile insanı tek etmesi basiretli buluyor. Şimdilerde gazeteleri yazılıyor ve deselerimi yayımlanaya korkuyorlar. Neticende gelirimin en büyük kısmından artık mahrumum. Bu aslında bir avantaj çünkü şimdiki arak göründüğünü gibi olan insanları arasında yaşıyorum. Bundan başka, Allah'a şükür, entelektüel bakımdan, nesnel ihtiyaç içinde olmayacak kadar yeterli özel sermayem var. Evden son çıkışında bunun bir dönüşü olmayacağı pek aklıma gelmemişti doğrusu. Şey gittikten sonra, bildirginiz süsleme desirlerinden iki tane yazmaya başladım, ama sonraki hengame işleri önünü kaybettim. Buraya gelince üçüncü bir resim yapmaya başladım. İlk mektubunam cevap yazmaktan uzun süre men eddim, o kadar uzun süre sessiz kaldıktan sonra da size yazmaya utandım. Noel için gönderdiğim tebrik kartınız bana cesaret verdi; o halde yeni yıl için en iyi dileklerini lütfen kabul ediniz. Her ne kadar bu Noel tebrikim biraz geç kalırsa da, Miss Carriel, bu durumun, tebrikimin samimiyetinden hiçbir şey götürmeyeceğini bilecektir diye düşünüyorum. Kartınız New York'tan geliyor. Yaklaşık bir ay içinde, size, New York'a, süsleme desirlerinden birkaç tanesini bilgileriyle birlikte göndereceğim. Ama lütfen, eğer New York'tan başka bir yerde iseniz, beni

[illegible]

bilgiileridir. Bu mektupta Türkçe yazılmış iki adres metni veriyorum. Her iki adres metni aynıdır. Bana yazmanız halinde, zarfın üzerine İngilizce yazılmış adresimin altına bu Türkçe adres metnilerinin birini yapıştırırsanız minnettar kalırım. Bana karşı daima göstermiş olduğunuz dürüst ve nazik davranışlarıyla ile size karşı kendimi daima borçlu hissediyorum. En derin saygı hissimin ifadesini kabul ediniz.

Bendeniz,
Cevat Şakir

Not: Kullandığım kağıttan dolayı özür dilerim. Ancak buradaki kırtasiyecilerin temin ettikleri en iyi kağıt bu.

Adresim: Cevat Şakir Bey,
Bodrum, Menteşe, Türkiye

Zekeriya Sertel'in anılarında Cevat Şakir'in tutuklanması⁵

çıkmıştı.⁶ Cevat Şakir, bu yazısında hapishane hatıralarını anlatıyordu. O arada hapishanedeyken gördüğü olaylardan biri de asker kaçaklarının sehpaya gitmeden önce öteki mahpuslara karşı tutumlarıydı. Asker kaçaklarının giderken pılı pırtılarını fakir mahpuslara vermeleri, Cevat'a dokunmuştu. Cevat bu, anlatıyordu. Bu hikâyenin o günün olaylarıyla uzaktan yakından hiçbir bağı yoktu. Cevat Şakir'i bana o vakit *Diken* adında

Divina Comedi adlı eserini Lâtince ezbere okur, sonra Fransızca ve Türkçeye çevirirdi. Bütün bu meziyetlerinin dışında -iyi, kötü- resim de yapardı. Çok zeki, çok bilgili, çok kabiliyetli bir adamdı. Uzun boylu, mavi gözlü, sevimli bir insandı. Fakat başından büyük bir kaza geçmiş, hapse düşmüş, gerek ailesi, gerek toplumu onu kenara atmıştı. Hapishanede sekiz yıl yattıktan sonra verem olduğu için serbest bırakılmıştı. Fakat ailesine dönemiyordu. İnsanların

Zekeriya Sertel: "Cevat Şakir, sürülmesine sebep olan yazısında hapishane hatıralarını anlatıyordu (...) Hapishanedeyken gördüğü olaylardan biri de asker kaçaklarının sehpaya gitmeden önce öteki mahpuslara karşı tutumlarıydı. Asker kaçaklarının giderken pılı pırtılarını fakir mahpuslara vermeleri, Cevat'a dokunmuştu. Cevat bunu anlatıyordu. Bu hikâyenin o günün olaylarıyla uzaktan yakından hiçbir bağı yoktu."

Zekeriya Sertel ve Halil Lütfi beyler Tan gazetesindeki yazılarından dolayı yargılanırken.

Alpay Kabacalı, 'Boşanışçıdan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü'

İstasyonda Cevat Şakir'le karşılaştım. Onun da yanında bir polis vardı. Onu da aynı trenle Ankara'ya götürüyorlardı. Şaşkın birbirimize baktık. O da bir şey bilmiyordu. Meçhuller içinde yaşamak ne kadar güç... Kaderine sahip değilsin. Hiçbir tedbir alamazsın... Ne yapacağım bilemezsin. Akıntıya tutulmuş bir saman çöpü gibi süzünüp gidersin. Trende Cevat Şakir'le düşündük taşındık, mademki ikimizi birden tutmuşlardı, şu halde bu iş, Cevat Şakir'in *Resimli Ay* da çıkan bir yazısıyla ilgiliydi. *Resimli Ay*'ın son sayısında Cevat Şakir'in "Asker kaçakları nasıl asılır" başlıklı bir yazısı

bir mizah dergisi çıkarmakta olan dostum Sedat Simavi tanıtmıştı. Bu gencin yüksek öğrenim gördüğünü, birkaç yabancı dil bildiğini, her alanda bana yardım edebileceğini söylemişti. Ondan sonra Cevat Şakir'le birlikte çalışmaya başlamıştık. Cevat Şakir, Abdülhamit'in ünlü paşalarından Şakir Paşa'nın oğluydu. İngiltere'de Oxford Üniversitesinde öğrenimini bitirmişti. İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Rumca'yı anadili gibi biliyor ve bu dillerde hem konuşuyor, hem de okuyup yazabiliyordu. Fazla olarak Lâtince de biliyordu. Ünlü İtalyan şairi Dante'nin

yüzüne çıkmaya da cesaret edemiyordu. Zengin bir ailenin çocuğu olduğu halde, işsiz, parasız, kimsesiz kalmıştı. Bir ara Rifai tekkesine girerek ruhani tedaviye çalışmıştı. Fakat yüksek kültürü olan bir adamın tekkenin bir çerçevesi içinde yaşaması mümkün olmamıştı. Aylardan beri iş arıyor, fakat kimseye başvurup derdini anlatamıyordu. Cevat Şakir, benimle tanıştığı zaman bu durumdaydı. Trende üzüliyordu. Hapishaneden çıktuktan sonra kendisine ilk kez buldu yüz gösteren bir öğretmenle evlenmişti. Yeni karısıyla, yeni doğmuş çocuğunu arkada parasız bırakmıştı.

Cevat Şakir'in kaleminden Ulen & Company ile ilişkisi⁷

Cevat Şakir anılarında Ulen & Company ile olan ilişkisini, şirketin adını İngilizce telaffuz şekli olan "Yulen" diye söz ederek, şöyle anlatmakta:

O sıralarda Amerikân "Yulen Şirketi" birkaç temsilcisini İstanbul'a göndermişti. Şirket, şehrin bütün su ve ısı tesisatıyla birlikte Ankara'yı inşa edecekti. Şirketin önerisi dikkatle ile elli altmış sayfa tutuyordu. Ankara, o önerinin bazı maddelerini değiştiriyordu. Değiştirilen maddeler Amerika'ya şirket başkanı Mister Yulen'e bildiriliyordu. O da, ("Şu maddenin değiştirilen şu kısmını kabul ederim, ötekiyi etmem") diyordu. Yani, Türkiye'den Amerika'ya ve oradan da yine Türkiye'ye telgraflar gidip geliyordu.

Asıl şaşıtıcı şey, her seferinde teklifin, yani elli altmış sayfanın hepsini teliyorlardı. Ben İstanbul'daki temsilcilere, "Bu uzun teklifin bütününü telleyeceğimiz, yalnız değişen maddelerini telleyelim" dedim. "Hayır, olmaz, âdetimiz böyledir" dediler. Şirket müdürü bir anlaşmaya varmak üzere İstanbul'a geldi. Ankara trenine özel bir yataklı vagon eklendi. Yedi sekiz Amerikalı ve biz de üç Türk'tük. Yani bir Türk hukuk adamı, iki de tercüman. Yataklı vagonun mutfağı ve her birimize mahsus kamaraları vardı. Bir de geniş salonu, salonun ortasına büyük bir masa konmuştu. Böylece Ankara'ya gittik. Amerikalılar kendi elçiliklerinde kaldılar. Biz Türkler ise istasyondaki yataklı vagona, yatıp kalkıyorduk. İstasyondan

vagona bir tel uzattılar, bu telden elektrik cereyanı geliyordu. Ayak yolunun bulunduğu yerin altına tesadüfeden yeri de, pislik çukuru diye kazdılar. Vagonun altından çunon çukuru geniş bir soba borusu koydular ki, vagonun düşen maddeler dışardan görünmesin. Ne var ki İstanbul'dan gelen tren, istasyona vardıkça, bulunduğumuz vagona dokunuyor, vagonu da iki üç metre öteye fırlatıyordu. Bu sebepten soba borusu her seferinde çukura giriyordu. Ama yeni bir çukur kazılıyor ve soba borusu yine dikiliyordu. Orada kaç gün kalmış olduğumuzu çukurları saymakla anlıyorduk. Yulen Şirketi ile hükümet anlaşamadılar. Onun üzerine Mister Yulen ile birlikte İstanbul'a döndük.

Ulen & Company idarecisi M.D. Carrel'in mektubu

Ulen & Company idarecisi
M.D. Carrel'in Birleşik Amerika
Yüksek Komiseri Tuğamiral Mark L.
Bristole gönderdiği mektubunun
ekinde, Cevat Şakir'den aldığı
mektubun daktiloda yazılmış
bir kopyası bulunmaktaydı.
Carrel şöyle yazmaktaydı:⁸

ULEN & COMPANY
120 BROADWAY
NEW YORK
Amiral Mark L. Bristol
Amerikan Sefareti
Konstantiniye

Roma, İtalya
Türkiye
28-2-1926

Muhterem Amiral Bristol

Cevat Şakir Bey'den yeni
aldığım fevkalâde bir mektubu
ekte gönderiyorum, kendisini,
Türkiye'de bulunduğum sırada mütercim
ve tercüman olarak büyük ölçüde
kullandığım bir Türk olarak
hatırlayabilirsiniz. Ben Cevat Bey'i çok
sevmiştim, Misis Carrel de öyle.
Türkiye'den ayrıldıktan sonra kendisi ile
bir süre muhaberetata bulunmuştuk.
O kadar bilgili, o kadar iyi tahsil görmüş,
o kadar dikkatli çeken bir insandı ki,
sohbeti, yazışması bizim için hakiki bir
 zevkti. Sonra, aniden yazışma kesildi,
hiçbir izahat da gelmedi. Kendisi ile
tekrar muhaberata geçmek veya
kendisine ne olduğunu öğrenmek için,

pek de başarılı olamadım, gayret sarf
etmedim. Kendi işte bu mektup geldi: ve
uzun süren sessizliğinin sebebi açıklığa
kavuştu. Hikâyesine samimiyetle
inanıyorum. Bana göre bütün bu işin
 trajik tarafı da şu: Kendisinin korkunç bir
 hatarın veya düpedüz bir "tuzak"ın
 kurbanı olduğuna inanıyorum.
Bana göre, Türkiye'de resmi çevreler
haricinde temasta olduğum en dürüst,
en zararsız, en yüksek fikirli Türklere
birisi idi. Hiçbir siyasi ihtirası yoktu ve
hayattaki tek maksadı, gördüğü kadarı
ile, iyi bir vatandaş, iyi bir koca, iyi bir
baba olma - ben kendisi ile
tanıştımda evleneli henüz birkaç ay
olmuş idi - ve başkalarına daima yardımcı
olmak isterdi. O'nun karakteri ve
 şahsiyeti, ki ben bunun gerçek,
bozulmamış Türk karakteri ve şahsiyeti
 olduğuna inanıyordum, bende gerçek
Türk'e, sevgi ve ideallerine karşı samimi
bir saygı duymamda önemli bir sebepti.
Kendisi inançlı bir Müslümandır.
Üsküdar'daki deriş tarikatlarından
birine azadîr.⁹ Neziir bir aileden
gelmektedir. Bir amcasının gerçek
ölçülerdeki portresi İstanbul'daki
Millî Müze'nin görünür bir yerinde
durmaktadır.
Karikatürler çizir ve İstanbul'da
yayınlanan resimli dergilerin birisinin
kapaklarını hazırlardı.¹⁰ Ben orada iken,
dergi kapakları için *Bir Bir Gece*
Masalları üzerine kurulu bir geleneksel
desen dizisi hazırlıyordu. Bana
çalışmasının bazı örneklerini
göndermesini rica etmiştim çünkü
bunları *Century* dergisinin Reisi W.

Morgan Schuster'a göstermeye niyetli
 idim.¹¹ O'nun desenlerinden Schuster'a
bahsetmişim ve bunları görmeyi arzu
ediyordum. Cevat Bey aynı zamanda dergi
ve gazeteler için hikâyeler yazardı.
Oxford Üniversitesi'nde okumuştı ve
İngilizce bilgisi hakikaten tamdı.
Durumu hakkında aldığım bu haberler,
hem kendisini insan olarak sevdiğimden,
hem de bütün bunların büyük bir hata
olduğunu düşündüğümünden dolayı,
benim için bir şok oldu. Bununla
ilgili ne yapılabilir, bilemiyorum.
Eğer yapılabilecek bir şey varsa, eminim
ki bunu bilirsiniz. Mükemmel bir şekilde
ve daha önemli başka şeylere zarar
olmadan müdahale edilemezse ben de
tabii sizin müdahale etmenizi ima
edemem. Cevat Bey benden herhangi bir
yardım talebinde bulunmamıştır.
Öyle bir şey isteyecek bir insan değildir.
Yine de, eğer durumuna tarafınızca biraz
ilgi gösterilmesinin bir faydası olacaksa
bu beni elbette sevindirir ve eminim ki
Cevat Bey de Amiral Bristol'e sevgi ve
saygı duyan Türklere bir olacaktır.
Roma'ya gelişi sadece birkaç gün oldu ve
sanırım yakında Amerika'ya gitmek üzere
Paris'e döneceğim. Mister Ulen
Atina'dadır ve o'nun gelişini bekliyorum.
Eğer bana -American Express Company,¹²
Rue Scribe, Paris adresine- bu mesele
için nelerim mümkün olduğunu
düşündüğünüzü yazarsanız memnun
olurum.

Misis Bristol ve size saygılarımı sunarım.
M. D.
Carrel - imza

Birleşik Amerika Yüksek Komiseri Mark L. Bristol'ün cevabı

Mark L. Bristol bu mektubu aldıktan
bir ay sonra M.D. Carrel'e cevap verdi.
Birçok konuya değinen beş sayfalık bu
cevabın sadece Cevat Şakir'i
ilgilendiren bölümü şöyle:¹²

M. D. Carrel
c/o American Express Company
11 Rue Scribe
Paris, Fransa
1 Nisan 1926

Azzim Carrel:
Sizden tekrar haber aldığma
hakikaten memnun oldum.
28 Şubat tarihli mektubunuz, ekinde
Cevat Şakir Bey'den yeni aldığınız
mektupla birlikte, bana ulaştı.
Sizin de belirttiğiniz gibi bu fevkalâde bir
mektup, ancak dünyanın bu bölgesi
için fevkalâde değildir. Kendisinin
tutuklanması ve sürgüne
gönderilmesinden haberin olmamıştı.
Şu an itibarı ile Cevat Şakir Bey için
yapılabilecek bir şey olduğunu
sanmıyorum. Durumu, yine kendisinin

bahsettiği Zekeriya Bey ve Hüseyin
Cahid Bey gibi, İstiklâl Mahkemesi'nce
yargılanan, hapis veya sürgüne mahkûm
edilen diğer bazı kişilerin durumuna
benziyor. Zekeriya Bey Sinop'a,
Cahid Bey ise Çorum'a gönderilmişti.¹³
Geçen güz meclis açıldığı zaman bu
kişilerin affı için bir teklif verildi, ancak
derhal tesirsiz hale getirildi.
İstiklâl Mahkemeleri'nin faaliyetleri
hakkında size bilgi veremeye kalkarsam,
bu uzun bir hikâye olacaktır;
ama genel olarak, Türk liderler,
Türkiye'de inkılabın henüz
tamamlanmadığını ve dolayısı ile
mevcut Hükûmete karşı sürdürülen
muhafeletin bir karşı ihtilâl olduğunu
beyan etmekte. Bir bakıma
Türk liderler, devamlı olarak yaptıkları
ihtilâlcî reformlarla birlikte, mevcut
rejime karşı çıkan herhangi bir
faaliyete karşı uyguladıkları bu nevi
baskıcı tedbirlerle de reformların
henüz tamamlanmadığını göstermektedir.
Bu ihtilâlcî tedbirleri knadığını
beyan etmeye hazır değilim ve eğer halk

kitlesine bir faydası oluyorsa,
halk kitlesinin faydası için
arkadaşınız ve diğerleri gibi
bazı kişilerin mağdur olmamaları
gerektiğini düşündüğümü
soylemem için henüz vakit erkendir.
Yazı üslubundan düşüncelerimin
biraz karışık olduğunu hemen
görebilirsiniz tabii. Gelecekte ne
olacağını görmek için beklemek
gerekir. Cevat Bey ve diğerlerinin
bir müddet sonra affedilecekleri
hususunda ümitliyim. Durumu
elbette aklımda tutacağım ve
herhangi bir şey yapılabilecek
yardım edeceğime güvenebilirsiniz.
(Türk-Amerikan Dostluk ve
Ticaret) Antlaşması'nın onaylanmasını
sağlayabilesydik,¹⁴ şimdi yaptığımı çok
daha fazlasını yapabildim
zira şimdi Türklere münasebetlerimde
içişlerine müdahale ettiğime
dair şüphe uyandırabilecek herhangi
bir teşebbüste bulunmama
konusunda çok dikkatli olman
gerekmedikir.

SONUÇ

Cevat Şakir ile M.D. Carrel arasında tesis eden dostluğun mektuplaşmayla devam edip etmediği meçhul. Amiral Mark L. Bristol'un evrakları arasında başka herhangi bir belgeye rastlanmadı. Ulen & Company'nin akıbeti de meçhul.¹⁵ Arşivlerinin

mevcut olup olmadığına, şayet mevcutsa nerede bulunduğu dair herhangi bir bilgi yok. Amerikan Milli Arşivleri'nde mevcut az sayıda yazışmalarda da Cevat Bey'in adı geçmemekte.¹⁶ Buna mukabil, mektupta bahsi geçen The Century Company'nin arşivi New York Halk Kütüphanesi'nde saklanmakta.¹⁷ Ancak

söz konusu yayınevinin arşiv dizisinde M.D. Carrel, Amiral Mark L. Bristol veya Cevat Şakir ile yapılmış herhangi bir mektuplaşma görünmemekte.

RIFAT N. BALI
BAĞIMSIZ ARAŞTIRMACI

DİPNOTLAR

- 1 Roger R. Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*. The University of Minnesota Press, Minneapolis, 1979, s. 134. Ulen & Company uluslararası taahhüt işleriyle meşguldü. Kurucusu, Henry C. Ulen idi. Ulen, adını taşıyan şirketini 1922 yılında Amerika'da, Delaware eyaletinde kurdü. İlk işlerinden biri, 1922 yılında Brezilya'nın São Luis kentinde tramvay hattı kurulusıydı. (Kaynak: <http://www.tranz.com.br/ito/6MA.html> ve Sylvânio Aguiar Mendes, "Saúdo Dos Trilhos: Uma Visão sobre a Administração do Transporte Elétrico Ludovicense", Outros Tempos, www.outrostempos.uema.br, pp. i68-i88). Ulen, 1929 yılında şirket merkezini Indiana eyaletinin Lebanon şehrine taşıdı ve şirket çalışanları için kendi adını taşıyan bir örnek şehir yarattı. (Kaynak: Savi Community Profiles Boone County, IN, 2005, http://www.savi.org/savi/comm_inf/Community_Profiles/CNTY/180a/print.aspx)
- 2 Library of Congress, Manuscript Division, Washington, D.C. Admiral Mark L. Bristol papers, box 47.
- 3 Söz konusu gazete Cumhuriyet'tir.
- 4 Takrir-i Sükan Kanunu 4 Mart 1925 tarihinde kabul edildi. 2 Mart 1927 tarihinde iki yıl daha uzatıldı ve 4 Mart 1929 tarihinde yürürlükten kaldırıldı.
- 5 Zekeriyâ Sertel, *Hatırladıklarım*. Göksem Yayınları, İstanbul, 1977, s. 143-145.
- 6 Söz konusu yazı *Reaîmîlî Ay* değil, *Reaîmîlî Hafta* dergisinin 13 Nisan 1925 tarihli nüshasında Hüseyin Kenan imzasıyla yayınlanan "Hapishanede İdamâ Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler?" yazısıdır. Bkz. Cüneyd Okay, *Maui Sürşün'e Doğru Halikarnas Balıkcısı'nın Bilinmeyen Yılları (1921-1928)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 75-79. Baskısı tükenmiş olan bu kitabı armağan etme nezaketini gösteren Doç. Dr. Cüneyd Okay'a candan teşekkür ederim.
- 7 Halikarnas Balıkcısı, oge. s. 45-47.
- 8 Library of Congress, Manuscript Division, Washington, D.C. Admiral Mark L. Bristol papers, box 47.
- 9 Cevat Şakir hatıratında şöyle demektedir: "İstanbul'da Fatih'te 'Molla Gürani' ve 'Kovacı Dede' adlı cana yakın mahallelerde bir dershane vardı, o dershane derişş oldu." Halikarnas Balıkcısı, *Maui Sürşün*. Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, 13. basım, s. 23.
- 10 Söz konusu dergi, *Reaîmîlî Ay* dir. (Cevat Şakir, oge. s. 91)
- 11 The Century Company 1881 yılında New York'ta kurulmuştü. Söz konusu derginin tam adı, *The Century Illustrated Monthly Magazine* idi. Dergi, 1880 ve 1890'lı yılların en iyi genel bilgi veren yayını olarak kabul ediliyordu. William Morgan Shuster (1877-1960) hukukçu ve yayıncıydı. Shuster, Mayıs-Aralık 1911 ayları zarfında İran'ın Hazine Genel Sekreteri olarak görev yaptı. (Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Morgan_Schuster)
- 12 Library of Congress, Manuscript Division, Washington, D.C. Admiral Mark L. Bristol papers, box 47.
- 13 Hüseyin Cahit Yalçın, anılarında sürgün hayatından söz etmekte. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976, s. 277-284.
- 14 Bristol'un burada sözümlü ettiğı, Lozan Konferansı sonrasında, 6 Ağustos 1923 tarihinde imzalanan Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması'dır. Söz konusu antlaşma Amerika Ermeni gruplarının baskısı sonucunda Birleşik Amerika Senatosu ve Kongresi tarafından 18 Ocak 1927 tarihinde yapılan oylamada reddedildi. (Kaynak: Roger R. Trask, oge. s. 35-37)
- 15 Ulen & Company'nin 1974 yılına kadar faaliyet göstermiş olması gerekir zira şirket 1925 yılında Atina'da kurulan su dağıtım şirketi The Greek Water Company S.A.'nin kurucu ortaklarındandı ve ortaklıktan 1974 yılında ayrıldı. (Kaynak: "1926- The Present", http://www.eycad.gr/index.asp?a_id=130)
- 16 Söz konusu belgeker RG 59 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, dosya 867.5/UL2 içinde yer almakta. Belgelerin kopyalarını temin eden Ömer Türkoğlu'na teşekkür ederim.
- 17 The New York Public Library Humanities and Social Sciences Library Manuscripts and Archives Division, "Century Company Records 1871-1924", Ağustos 1993. nypl.org/research/chss/spe/rbk/ffids/century.pdf

İSTANBUL GEZİ REHBERİ MURAT BELGE

Murat Belge, İstanbul'u gezenlere eşlik edecek bu rehber kitapta adım adım kentin tarihini anlatıyor. Geçmişteki İstanbul'u, mekânları ve insanları hikâye ederken yorumlarıyla zenginleştiriyor.

İstanbul Gezi Rehberi'nde tarihi yarımada, Galata, Pera, Üsküdar, Adalar, Boğaziçi ve ayrıca Kadıköy'den Pendik'e, Florya'dan Küçükçekmece'ye, Kâynos'tan Polonezköy'e kadar İstanbul'un birçok köşe bucığı yer alıyor.

Sanatla iç içe geçmiş tarihsel anlatıların yanı sıra harita ve krokiyle de keşfe çıkan okur gezirlerin tarihin sokaklarında yollarını bulmalarına yardımcı oluyor.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

ISBN 975-333-002-2

Tabulardan, övünmelerden,
her türlü önyargıdan, ayrımcılıktan,
şovenizmden uzak bir tarih bilinci için...
Temel desteğini varlıklı bir aileden,
bir büyük sermaye grubundan,
politik bir çevreden ya da devletten almamasına karşın,
ülkenin en büyük sivil toplum kuruluşlarından biri olmayı
başaran ve sürdüren bir Tarih Vakfı için...

Tarih Dostlarına Toplumsal
Tarih dergisi ücretsiz olarak
gönderilecektir. Aylık
minimum katkı 5 YTL
tarafından ödeyenlere ***İstanbul***
dergisi, 40 YTL üzerinde
ödeyenlere proje yayınları
şimdiki yeni yayınlar ücretsiz
olarak gönderilecektir.

TARİH DOSTU BİLGİ FORMU

**GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME,
İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ**
Tarihi Darphane Binaları, Osman Hamdi Bey Yokuşu
Arkeoloji Müzesi Karşısı, 34122 Gulhane İstanbul
T (0212) 513 50 82-(0212) 522 02 02 F (0212) 522 25 46

TARİH ÜZERİNE

PARADİGMAYI AŞMAK

AYDA AREL

Tarih çalışmalarının doğasında belli bir değişebilirlik/değiştirilebilirlik payı vardır. Tarih anlatıları arasındaki farklılaşmalar sadece bilinenlere yeni veri ve belgelerin eklenmesinden ileri gelmez, aynı zamanda tarihçiler arasındaki zihinsel koşullanma farklarına da bağlı olabilir. Tarihçinin güvenilirliğinin ölçüsü, kurduğu ilişki örüntüsünün denetlenebilirliğidir. Tarihçinin yaratıcılığıysa oluşturduğu örüntünün esnekliğinde, bu örüntüyü başka veri ve bilgileri dışlamayan bir tasarı olarak kurgulayabilmesindedir.

Genelgeçer bir kabul, tarih disiplini belli bir yerde ve zamanda vuku bulan olayların, yeniliklerin ve değişikliklerin anlatımı olarak tanımlar. Tarih yazımı ise, ki tarihin dillendirilmesiyle ilgilidir, son keredede, tarihçilerin tarihe mal olmuş olaylar arasında kurdukları ilişki bağlarının sunumu ve yorumundan başka bir şey değildir. Burada üzerinde özellikle durmayı gerektiren, tarihyazımının aslında bir kurgu oluşudur. Tarihçi, genellikle derlediği ya da saptadığı bilgi ve veriler arasında nedensellik bağları kurar, bunu yaparken de zihninin gerisindeki daha genel bilgilerle gözlem ve deneyimlerine dayanan bir muhakeme ve mantık sürecini devreye sokar. Ne ki, bir tarihi incelemeye aldığı tarihsel olay ya da belgeleri seçerken ve bunlar arasında nedensellik ilişkileri kurarken, içinde yaşadığı ortamın ona dolaylı ya da dolaysız olarak özümsettiği ve mesleki beklentilerinin teleolojisine yansıyan değerlerin dışına çıkmaz. Bu yüzden ki, tarih çalışmalarının doğasında belli bir değişebilirlik/değiştirilebilirlik payı vardır. Başka türlü söylemek gerekirse, tarih anlatıları arasındaki farklılaşmalar sadece bilinenlere yeni veri ve

"Orient Express'in Gelişi", taş baskı, 1983.

Adolf Born
"Şeyhat", YKY, 2005.

belgelerin eklenmesinden ileri gelmez, aynı zamanda tarihçiler arasındaki zihinsel koşullanma farklarına bağlı olabilir. Tarihçinin güvenilirliğinin ölçüsü, kurduğu ilişki örüntüsünün denetlenebilirliğidir. Tarihçinin yaratıcılığı ise oluşturduğu örüntünün esnekliğinde, bu örüntüyü başka veri ve bilgileri dışlamayan bir tasarı olarak kurgulayabilmesindedir.

Öte yandan, tarihçiliği öteden beri kuşatan bir mesele göre, "Tarih ken-

dini tekrarlamaz ama tarihçiler birbirini tekrarlar". Gerçekten de tarihten artakalan bilgi tortularında boşlukların, bilinmezlerin ağırlıklı olması, bu bilinmezlerin karşısında duyulan yanıltma korkusu, tarih disiplininin çeşitli kollarına emek verenleri bir referanslar silsilesi içinde ilerlemeye zorlar. Ne ki, tarih eksenindeki çalışmalar boyutlandıkça ve tarih söylemi "rivayet" basamağından özgün araştırma düzeyine doğru geliştikçe, tarihçi önceden oluşturulmuş tarih söyleminin dışına çıkmaya zorlanır.

Burada tarihçi, onaylanmış, yani bir bakıma resmi nitelik kazanmış olan anlatıyla kendi araştırma sonuçlarının aykırılığı arasında bocalayabilir. Ancak her araştırmanın başat amacı araştırmacıyı taze bilgilere ulaştırmaksa, kazanımlarının başlıcası da onu yeni sorulara, giderek yeni sorgulamalara sevk etmesidir çünkü so-

sinî kayda geçirmeye öncelik verirken, tescil edilen bu eserlerin siyaseten kabul edilebilir bir soyağacıyla ilişkilendirilmesine özen göstermiştir. Gerçekten de ulus-devlet projesinin başlıca ideolojik referanslarından biri, ulusal kimlik ek-senidir. Türklerin Orta Asya'dan Tuna boylarına uzanan yayılma serü-

yerellikte, yani misak-ı milli sınırları içinde yer alan ve tarihin en erken dönemlerinden bu yana biteviye örtülerek karışan kültürel katmanların karşımında aranması gerektiği savunulmaya başlanmıştır. Ne ki, bu görüştü olanların akademik disipli-ne dahil olmayan edebiyatçılar ya da bilgi ve ilgileri Türk iskanını ön-

Yapıtın imgesi aracılığıyla geleceğe taşıdığı kültürel bellek, ideolojik paradigmanın önerdiği steril tarih anlatısından daha karışık, zengin ve kapsamlı bir söylemin taşıyıcısıdır. Söylemini yükselme/gerileme karşıtlığına kilitlemiş bir sanat tarihi yazımı, sanat yapıtının üretimine yol açan karmaşık olaylar örüntüsüne olan ilgisini en düşük düzeyde tuttuğu ölçüde kendini sınırlandırmış bir suretler dünyasına hapseder.

rular olumlamlar kadar önemlidir ve işlenen konuya 'içerden' bakma-nın bir sonucudur.

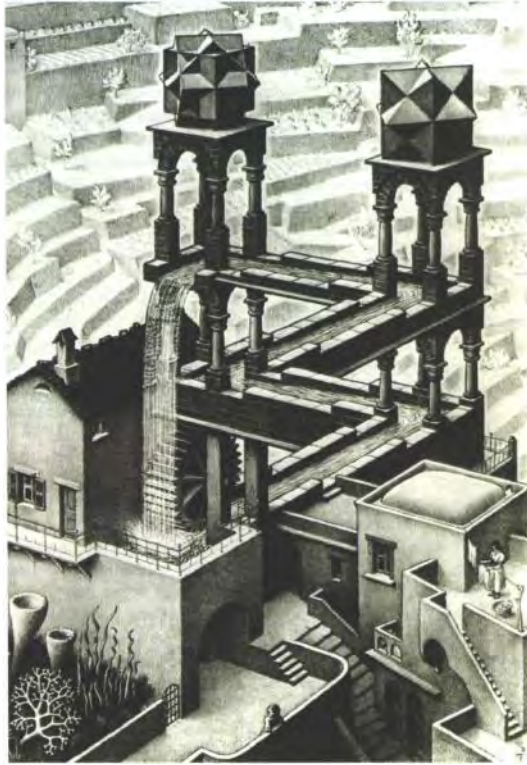
Türkiye'de sanat tarihi alanında gerçekleştirilen akademik uğraşla-rın görece kısa geçmişi bakıldığında, bunların erken Cumhuriyet ortamına özgü bir tarih yazımı para-digmasına sığıştığı, aradan zaman geçmesine rağmen bu paradigmanın zorlanmadığı, hatta epistemolojik açıdan bile sorgulanması konusun-da oldukça çekingen davranıldığı gözlemlenir. Gerçekten de, dağılıp savrılmış bir imparatorlukta elde kalanı, geçmişinden çok geleceğine bakan bir ulus-devlete dönüştürme misyonunu üstlenen genç Cumhuri-yet'in kuruluş döneminde tarihçiye düşen önemli bir görev vardı: Bu, Cumhuriyet'in yurttaşlarına impara-torluğun yaşadığı yıkım ve kayıpları unutturacak siyasi, sosyal ve kültü-rel referansları barındıran bir tari-hin yazılmasıydı. Sanat tarihi ise, ulusal tarihin temellendiği paradig-mayı, özerk ve egemen bir ulusal kültürün veri ve tanımlarıyla zen-ginleştircekti. Bu yüzdendir ki, akademik ortamda başlatılan sanat tarihi çalışmaları, Türkiye'de ve Türkiye dışında kalmış eski Osmanlı eyaletlerinde bulunan taşınır ya da taşınmaz kültür varlıklarının dökü-münü çıkarmaya ve bunların künye-

veni, onların bu coğrafyanın kültür ve sanatına yaptıkları katkının dö-kümüyle meşrulaştırılırken, bu katkı özgüllüğünü hiç yitirmeden ve melezleşmeye hiç fırsat tanımadan kendini yeniden üreten "sui gene-ris" bir Türk kültürü modeliyle pekiştirilmiştir. Kültürel kimlik eksen-i ulusalıktan budunsallığa kaydır-maya aday olan bu model, sanat ta-rihi yazımını etnik ve dinsel saikle-rin ön safta tutulduğu bir söyleme yöneltmiştir. Başat sorunsalı bir kavmin zaman ve coğrafyaya mey-dan okuyan özgüllüğünün savun-u olan bu söylemde paradigmanın belirlediği çizgiden sapmalar ve me-lezleşmeler ya göz ardı edilir ya da dış etmenlerin dayattığı soysuzlaş-malar olarak sunulur. Sanat yapıtını mekânsal, siyasal, kültürel ve hatta insani parametrelerinden koparan bu yaklaşım, bir akademik disiplin olarak sanat tarihimizin doktriner bir yoğunlaşma noktasında takılıp kalmasına yol açmıştır.¹

İlhan Tekeli'nin "köktenci moder-nizm" olarak nitelediği Cumhuri-yet'in ilk kuruluş döneminin iklimini yansıtan ve sürdüren bu paradigma-nın kendi karşıtı bulması gecikme-miştir. Nitekim, milliyetçi ideolojile-rin sorgulanmaya başlandığı II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, ulusal kimliğin budunsallıktan çok

celeyen dönemlere odaklanan pro-fesyoneller, yani arkeologlar olması bu savın sanat tarihinin resmi söz-cüleri tarafından horlanıp dışlanma-sını kolaylaştırmıştır. Kaldı ki, aslin-da başka türden bir soyağacı arayışını temsil eden karşıt paradigmanın ülkenin en eski kültür katmanlarıyla Türk iskanını arasında varsaydığı kül-türel süreklilik, ister istemez Bizans üzerinden düğümlenecektir. Oysa bu düğüm akademya bugün bile hâlâ başarılı bir biçimde çözmemiş ya da çözmek istememiştir. Gerçek-ten de, Mora savaşlarından Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar olan süre için-de ayrılıklı bir tutum izlemiş olan Rum-Ortodoks tebaanın Bizans İmpa-ratorluğu'yla özdeşleştirilmesi Doğu Roma mirasının her ne şekilde olursa olsun reddine varmış, hatta bu inkarcı tavır ulusal birlik ve bütünlüğün bir gereği olarak içselleş-tirilmiş ve resmi paradigmanın olma-zı olmazı haline getirilmiştir. Gerçi, tarihsel veri ve belgeler, Doğu Roma İmparatorluğu'na peyderpey sahip çıkan Türk güçlerinin bu impara-torluğun idari ve ekonomik örgütlenme biçimlerini bir ölçüde sürdürdükü-nü, siyasi ve kültürel stratejilerini tümüyle dışlamadığını gösteriyorsa da, resmi paradigma ile tarih verile-ri arasındaki çelişkilerin herkes ta-rafından fark edilerek kabul edild-iğini söylemek için henüz erkendir.

Konu daha genel bir çerçevede ele alındığında, Cumhuriyet'in erken dönemlerinde egemen olan ulusal tarih anlayışının, dünya tarihinin büyük dalgalanmalarından soyutlanmış, kendine özgü oluşum ve dönüşüm kuralları olan bir Türk tarihi kurgusuna odaklandığı anlaşılır. Bu kurgunun sanat tarihi çalışmalarındaki yansımalarına bakıldığında, sanat yapıtını belirleyen konjonktürel koşulların genellikle arka düzleme itildiği, yapıtın çağcıl akım ve hareketlerle ilişkilendirilmek yerine kronolojik tarih bilgilerinden oluşan bir çerçeveye oturtulmakla yetinildiği gözlemlenebilir.² Gerçekten de ülkemizde yaygın olan sanat tarihyazımı, kültür yapıtına envanter nesnesi olarak bakma eğilimindedir. Sanat tarihine epistemolojik bir bakışla yaşamayı sürekli erteleleyen akademik çevrelerin kültür yapıtına karmaşık bir arka düzlem olan bir yaratı olarak bakamaması, kültürle antropoloji arasındaki yadsınamaz koşutluğu görmezden gelmesi kültür yapıları arasındaki tarihsel ilişkileri oldukça yüzeysel biçim ve tarihlendirme sorunlarına indirgemektedir. Bu indirgemeci yaklaşımın gitgide yavanlaştırdığı sanat tarihimiz, sonuçta kendi söylemi içinde hapsolmakta, çevresin-

M.C Escher'in
"Waterfall"
isimli çalışması.

<http://britton.disted.camosun.bc.ca/escher/waterfall.jpg>

Ulus-devlet projesinin başlıca ideolojik referanslarından biri, ulusal kimlik eksenidir. Türklerin Orta Asya'dan Tuna boylarına uzanan yayılma serüveni, onların bu coğrafyanın kültür ve sanatına yaptıkları katkının dökümüyle meşrulaştırılırken, bu katkı özgüllüğünü hiç yitirmeden ve melezelemeye hiç fırsat tanınmadan kendini yeniden üreten "şui generis" bir Türk kültürü modeliye pekiştirilmiştir.

de dolandığı kültürel paradigmayı tabular ve yasak bölgelerle donatarak kendi önünü kapatmaktadır.

Devleti tarihin başat öznesi ve belirleyicisi sayan resmi paradigma, bir akademik disiplin olarak sanat tarihi literatürümüzün genelde savunmacı ve yüceltici olan tavrını da açıklar. Bu tavrı, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin, 1952 ile 1976 arasında Osmanlıların

eski Balkan eyaletlerinde yaptığı tarıma gezilerini anlattığı şu alıntılarla örneklenebilir. Araştırmasını, "Eski Osmanlı toprağını şimdi işgal eden altı devletin siyasi hudutlarına ri'ayet"le gerçekleştiren Ayverdi, "Bu tedkiklerimiz sırasında bulduğumuz varlığını imparatorluk değil, Devlet Baba olduğunu, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye dâstânından kulağımıza erişebilenler kadariyla müşahade" et-

miştir. Ne ki, her yerde varlığını hissettiren bu "devlet baba", Osmanlı'nın "Avrupa'daki topraklarında, mahallin ihtiyacını aşmayan, lüzümü kadar miktar ve derecede medeniyet ve imar eseri bırakmış, kültürünü zerketmiş, içirmiştir."

Savunmacı ve ululayıcı tarihyazımının takintilerinden biri de "yükselme" ile "gerileme" süreçleri arasın-

daki karşıtlığa endekslenmiş bir dönemleme düşkünlüğüdür. Gerçek bir özlemle dile getirilen fetih, yapıma ve büyüme dönemleri, bu irileşmeye götüren etmenler irdelenmeden idealize edilir, buna karşılık, büyüme dönemlerinin ardından gelen deflasyon ve daralma dönemleri "duraklama ve gerileme" başlıklı-

duğu imge, daha doğrusu her yapıtın tarihe işlenen imgesi, değişik zamanların bir bileşkesidir.⁴ Ne ki burada, kesişerek eklemlenen biri düşey öteki yatay iki ayrı eksen den söz edilmektedir. Biri kültürel birikimi, öteki de kültürel ilişkileri temsil eden bu eksenler, yapıtın "tarihsellik koordinatları"dır. Bu yüzden-

dır".⁵ Bu kurguda, Türk etnisitesinin Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan göç çizgisi boyunca sürdürdüğü mimari etkinliğin, Sinan döneminde özümlenen mimari birikimi oluşturduğu varsayılır. Tanıtım yazısında, Anadolu'nun Türk iskanını önceleyen mimari deneyimlerinden söz edilmediği, Sinan'ın içine doğduğu

Resmi tarih, karmaşık demografik ve kültürel alışımaların dokuduğu bu ülkede Türklerle birlikte ve bazen onlardan önce yaşamış olanları yok sayar. Farklı gelenek ve töreleri olmasına karşın, Türkler ve Müslümanlarla birlikte yaşamış ve üretmiş olan tebaanın esamesinin okunmadığı resmi tarihin başat aktörü Türk-Müslüman halk bile değildir, devlettir.

rı altında sunulur ama bunların büyüme sürecinin iç çelişkileriyle olan ilişkisi kurulamaz. Nitekim, "yüksek" denen dönemlerin çok önceden başlamış bir arayışın ulaştığı oturmushluk evresini temsil ettiğini, bunu da ister istemez bir tükenmişliğin izleyeceği, ama bunun da filizlenmekte olan bir yeniliği barındırabileceği unutuluyor. Bir başka deyişle, "duraklama" ya da "gerileme" yaftası altında tanımlanan dönemlerin aslında değişen koşullara ayak uydurma, yeni koşullara uygun yeni çözümler oluşturma evreleri, yani dönüşüm evreleri olduğu nedense gözden kaçıyor. Bu şekilde sabitlenen ve durağanlaştırılan bir dönemleme modeli, siyasal tarihimizi olduğu kadar kültür tarihimizi de kapsayacak şekilde geliştirilmiştir.

Öte yandan, dönemleme çabalarının dayattığı kalıpların unuttuğu hususlardan biri de, siyasi ya da idari ortamdaki gelişmelerin kültür ve sanata birebir tekabül yeti içinde yansımadığıdır. Bir başka deyişle askeri, sosyal, ekonomik ya da kültürel alanlarındaki gelişmelerin çevrimleri arasında mutlak bir denkleğin bulunmadığıdır. Gerçi her sanat yapıtının kimlik belgesi olan imge kültürel bir belleğin ürünüdür ama aynı zamanda o yapıtın ait olduğu çağın davasıdır. Dolayısıyla her yapıtın tarihe sun-

dur ki, bir yapıtın imgesi aracılığıyla geleceğe taşıdığı kültürel bellek, ideolojik paradigmanın önerdiği steril tarih anlatısından çok daha karışık, zengin ve kapsamlı bir söylemin taşıyıcısıdır. Söylemini yükseleme/gerileme karşıtlığına kilitlenmiş bir sanat tarihi yazımı, sanat yapıtının üretimine yol açan karmaşık olaylar örüntüsüne olan ilgisini en düşük düzeyde tuttuğu ölçüde kendini sınıflandırılmış bir suretler dünyasına hapseder.

Türk mimarlık tarihine ilişkin kolektif bir çalışmanın ürünü olan 1975 tarihli bir kitapta, Türk topluluklarının mimarlık ürünleri, ortaçağdan ve Orta Asya'dan başlayarak Mimar Sinan döneminde doruğuna ulaşan çizgisel bir gelişme içinde sunulur. Kitapta benimsenen kurgu, giriş metninde şöyle açıklanmıştır: "Türk mimarisinin uzun gelişim çizgisi göz önüne alınarak, konu beş bölüm içinde düşünülmüş, Anadolu öncesi kaynak niteliğindeki gelişmeler Giriş bölümünde, Anadolu'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş toprakları üzerindeki oluşumlar, Sinan Öncesi, Sinan, Sinan sonrası, kataloğu başlıkları altında toplanmıştır. Böyle bir çalışmada Sinan döneminin belli bir oranda ağırlık taşıması başlıca nedeni, bu dönemde geçmişin bütün mimari ürünlerinin toplu bir özümlemeye konu olması-

çevrenin yerli yapılarına nasıl baktığı, onlardan etkilenip etkilendiği konusuna açıklık getirilmediği için, bunların Sinan dönemindeki "toplu özümleme"nin içinde yeri olup olmadığı anlaşılmamaktadır.⁶

Yukardaki alıntıda dikkati çeken bir başka husus, "Osmanlı" ile "Türk" nitelermelerinin birbirinin yerine kullanılmasıdır. Gerçekten de, vurgusu budunsallık olan sanat tarihi yazımında, "Türk" nitelmesi siyasi ve kültürel sicile bakılmaksızın Türkçe konuşulan ya da Türk kavimlerinin iskan ettiği bütün çevrelerin sanatsal ya da mimari üretimlerini niteler. Budunsallık vurgusu zamanla dinsel aidiyeti kapsayacak şekilde genişletilerek "Türk-İslam" diye tanımlanan kategoriyi kaydırılmışsa da, bu niteliyi yafta Türkiye'nin sanat alanındaki tarihsel üretimini anlamak ve anlatmak konusunda yetersiz kalmıştır. Gerçekten de resmi tarih, karmaşık demografik ve kültürel alışımaların dokuduğu bu ülkede Türklerle birlikte ve bazen onlardan önce yaşamış olanları yok sayar. Türkçenin yanında başka dilleri konuşan, camilerin dışında ibadet yerleri bulunan, farklı gelenek ve töreleri olmasına karşın Türkler ve Müslümanlarla birlikte yaşamış ve ürettiği olan tebaanın ne kendisinin ve ne de taşın ve taşınmaz ürünlerinin esamesinin

okunduğu resmi tarihin başat aktörü Türk-Müslüman halk bile değildir, devlettir.

Resmi temsiliyetin ötesine gidemeyen bir bakış açısının şekillendiği bir anlayış mutlak belirleyici olarak merkezi benimserken, aynı merkezin taşrasını kendi özgüllüğü içinde kavramaktan kaçınır, onu ana modelin bir bozulması sayar. Sanat tarihi incelemelerinin çoğunda çeşitli kisvellerle karışımza çıkan bu yaklaşımın en çarpıcı dışavurumu ise tipolojiler alanında gözlemlenir: Tipolojileri ya ilk şekillendikleri ya da en yaygınlaştıkları zaman dilimi içindeki görüntü ve özellikleriyle dondurup kalıplaştıran anlayış, incelenen tipolojilerin zaman içindeki

sasının ön saflarında yer alan, iyi hazırlanmış, iyi basılmış yayınlara baktığımızda, sanat tarihi yazıcılığımızın resmi söyleme koşullanmış militan tavrının değiştiğine hükmetmek zor değildir. Ancak bu bile, ülkemizde sanat tarihinin güncel ideolojik dayatmaların kuşatmasından silkenip kendi epistemolojik sorununu çözebilmiş olduğuna ilişkin kuşkuyla gidermeye yeterli değildir. Gerçekten de, sözü edilen nitelikli yayınların her şeyden önce koleksiyon sahiplerinin ilgisine sunulmuş "connoisseurship" kitapları olduklarını kabul etmeliyiz. Bu kitaplar, bir yandan ulusal kültürün varlık ve birikimini globalleşen bir dünyaya tanıtmaya yönelikken, öte yandan bu varlığı bir değişim değerinin biçil-

cı yayınların hemen hepsi, resmi ya da özel, ama tüzel kişiliği olan ve bizzat globalleşen dünyanın aktörlerinden olmaya aday sponsorların katkısıyla ortaya çıkar ve onların prestijine katkıda bulunurlar. Bu çık, gösterişli ve iyi hazırlanmış kitapların büyük bir kısmının Türk sanat tarihinin sorunlarını tartışmaktan çok ulusal kültürün nesnelerinin tanıtımına ve ülkenin kültürel ve turistik promosyonuna aracılık etmesi onların objektif ve hatta akademik değeri hiçbir şekilde eksilmez. Ne ki, Türkiye'nin bugün kendini tanıtmak kadar kendini tanıtmaya da gereksinimi vardır. Kendini anlama süreci ise kendini anlatma sürecinin bir fonksiyonu değildir. Tersine, kendini anlatma çabası anlaşılabil-

Türkiye'nin bugün kendini tanıtmak kadar tanıtmaya da gereksinimi vardır. Kendini anlama süreci ise kendini anlatma sürecinin bir fonksiyonu değildir. Tersine, kendini anlatma çabası anlaşılabilirlik adına kimi ayıklamaları zorunlu kıldığı için, son kertede bir tashih, bir düzelti işleminin ürünüdür ve idealize edilmiş bir imge yaratma isteği taşır.

anlam, konum, işlev ve yapısal kurgu değişikliklerini hesaba katmaz, dolayısıyla onları tarihsizleştirir. Nitekim, Osmanlı mimarlığının 19. yüzyılda gerçekleştirdiği tipolojik dönüşüm şu şekilde açıklanabilmektedir: "XIX. yüzyıla kadar Osmanlı-Türk mimarisinin anıtsal örnekleri genellikle dinsel yapılar olmuştur. Hükümdarların bu yüzyılda eskisinden farklı yaşama biçimleri ve düşüncelerinin yanısıra devlet düzeninin gereği artık anıtsal dini yapıları oluşturmaya olanak vermemiştir."

Günümüzde, sanat tarihi yazımı koşullarının oldukça değiştiği öne sürülebilir. Gerçekten de, kitap piya-

mesine de aracı olur. Böylece, bugüne kadar resmi ideolojiyi temellendirmenin aracı olarak değer verilen kültür yapıtları bu defa, bir piyasa değeri verilerek ekonomik küreselleşme içindeki yerini arayan ülkenin sunduğu birer meta haline getirilir. Ne ki, kültür nesnesinin piyasa değeri değişim değeriyle sınırlı değildir. İletişim teknolojisinin alabildiğine gelişmesinin sağladığı kolaylıklarla tanıtım ve turistik cazibe araçlarına dönüşen sanat ve kültür yapıtları bu defa birer çekim odağı olması düşünülen görüntülere indirgenir. Kültür yapıtı tarihsel yükü için değil, bir ikon değeri olduğu için korunur, incelenir, tanıtılır. Bu tanıtımı üstlenen düzgün ve göz alı-

lırlık adına kimi ayıklamaları zorunlu kıldığı için, son kertede bir tashih, bir düzelti işleminin ürünüdür ve idealize edilmiş bir imge yaratma isteği taşır. Başka türlü söylemek gerekirse, ulusal kültür sorunlarını deşmek ve oluşum süreçlerini anlamaya çalışmak, kestirmeden kültürel kimlik tanımlamaları yapmaktan çok farklı bir şeydir. Anlama süreci açık uçludur ve doğası gereği sürekli değişime uğrar. Tanımlama ise bir model oluşturma ve onu kabul ettirme sürecini tetikleyen, son kertede akademik olmanın çok ideolojik yanı ağır basan bir uğraştır ve bu gibi uğraşların getirdiği tanımlar çeşitli olabilir ama birbirini yadsıma pahasına...

DİPNOTLAR:

1. S. Aydın, "Aydınlanma ve tarihsellik problemleri arasında Türk tarih yazıcılığı: Feodalite örneği", *Toplum ve Bilim*, 91, (Kış, 2000-2002).

2. A. Arel, "Türkiye'nin Sanat Tarihi: Kuramın arayan bir İnceleme Alanı", *Sanat Tarihi Eğitiminin İrdelemesi* (12-13 Mayıs

2004 Sempozyum Bildirileri), İstanbul 2004, 1-5.

3. "Aynı tarihte siyasal olan ve sanatsal olan karşılıklı eğiler üzerinde aynı konumda değildir -dahası bunları belli bir anda birleştiren çizgi de çoğunlukla düz değil, dolambaçlıdır". Bkz: H.Çiğdem, "Zaman içinde biçimler" (çev. O. Kunal), *Sanat Dünyamız*, 91, (Bahar 2004), s. 184.

4. Yüke, 29.

5. M. Sözen v. bşk., ibid.

6. Bu konunun erken bir tartışması için bkz: D. Kuban, "Çağdaş Kültürde Ulusal Üslup Nedir? Ne Değildir", *Mimarlar Türk Milli Üslubu (aynen) Semineri*, 11-12, Haziran 1984, Kül. Tur. Bak. Ek. Es. Müz. Gn. Md. yayını (tarihsiz), 7-13.

20. YÜZYIL DÜNYA VE TÜRKİYE TARİHİ

**GÖKÇEN ALPKAYA
FARUK ALPKAYA**

Tarih Vakfı Yayınları
ISBN 975-333-18
Kasım 2004, Karton Kapak,
Öğrenci Kitabı: 20,00 YTL.
Öğretmen Kitabı: 10,00 YTL.

20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi
"Öğrenci ve Öğretmen Kitapları"
uzun yıllar boyunca Tarih Vakfı'nın gündeminde
beklemiş bir projenin ilk ürünleridir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın tarih eğitiminin 1930'larda
bitirilmeyip 20. yüzyılın tümünü kapsamaması ve
liselerin dört yıla çıkartılması yönündeki kararını
dikkate alarak hazırlanan bu kitabı yenileri
izleyecek, Tarih Vakfı, Milli Eğitim Bakanlığı'nın
ders programlarını ve kitaplarını köklü bir biçimde
yenileme çabalarını aktif bir biçimde
destekleyecektir.

Bu kitapların, öğrencilerin, öğretmenlerin,
eğitim ve tarih çevrelerinin, velilerin ve tüm ilgili
yurttaşlarımızın değerlendirme ve katkılarıyla,
yeni ve daha da başarılı çalışmaların
en temel güvencesi olacağına inanıyoruz.

www.tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34
F (0212) 227 37 32
E yayini@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

İNANÇ SİSTEMİNİN İLK ÖRNEKLERİ

TARİHİN EN ESKİ TAPINAKLARI
(MÖ 11.500-8600)

DR. ALEV ERARSLAN

Son yıllarda yapılan arkeolojik kazılarda, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Hallan Çemi, Göbekli Tepe, Nevalı Çori ve Çayönü yerleşmelerinde tapınakların ilk örneklerine rastlanmıştır. Bu bulgular insanoğlunun inanç sistemine dair en eski bilgileri sunarak, Anadolu platosunun kültür tarihi içindeki yerine ışık tutmuştur. Ekonomideki ana girdinin henüz avcı-toplayıcılık olduğu proto-neolitik çağın en erken evresinden itibaren görülmeye başlanan tapınaklar, ilk toplumlarda tüm toplumsal yaşamı denetim altında tutma gücünün simgesi olmuştur.

Ünlü teolog John Hich, 1973 tarihli *God and the Universe of Faiths* adlı kitabında dini, insanların evreni anlama yolu olarak tanımlamaktadır. Bu algılayışta, doğa karşısında güçsüz bir canlı olan insanoğlu hastalık, ölüm, doğum ve geçim zorluğu gibi korkular ve çeşitli bilinmezlikler karşısında mental bir cevap olarak dini ve tanrıları (totemleri) yarattı. Dinin ve tanrıların yansıması sonucunda da, kült binası olarak tanımlanan özel kutsal yapılar ya da tapınaklar inşa etti.

Yakın zamanlara kadar, ilk toplumlarda tüm toplumsal yaşamı denetim altında tutma gücünün simgesi olan tapınak yapılarının ilk örneklerinin Ürdün, Suriye ve Filistin'deki Jericho, Beidha, Munhata yerleşmelerinde ortaya çıktığı biliniyordu. Ancak son yıllardaki arkeolojik kazılar bu yargıyı tamamen çürütmüştür. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Hallan Çemi, Göbekli Tepe, Nevalı Çori ve Çayönü yerleşmelerinde, uygarlık tarihinin en önemli dönüm noktası olan yerleşik yaşamın (neolitik çağ) göstergesi kabul edilen büyük ve sabit köyler bulunmuştur. Bununla birlikte, ekonomideki ana

girdinin henüz avcı-toplayıcılık olduğu MÖ 11.500-7. bin yıllara tarihlenen ve proto-neolitik çağ, akeramik neolitik çağ veya "besin üretimi öncesi dönem" olarak adlandırılan periyodun en erken evresinden itibaren görülmeye başlanan tapınaklar, insanoğlunun inanç sistemine dair en eski bilgileri sunmakta ve Anadolu platosunun kültür tarihi içindeki yerine ışık tutmaktadır.

Yerleşmelerdeki konut yapılarından; plan, ebat, yapım tekniği, mi-

marı özellik, dekorasyon ve iç buluntu nesneleri açısından farklılık gösteren bu yapıların Anadolu ve dünyadaki en eski örneği, aynı zamanda en eski kalıcı köy yerleşimi de olan Hallan Çemi yerleşmesindedir. Batman ilinde bulunan ve günümüzden 11 bin yıl öncesine tarihlenen yerleşmenin birinci yapı katında bulunan ve A ve B yapıları olarak adlandırılan 5-6 m çaplarındaki yuvarlak planlı, yarı toprağa gömülü iki yapı, dini kullanıma yönelik kült yapıların dünyadaki en erken örnek-

Törenselle ve dinsel işlevi açıkça belli olan Nevalı Çori tapınağı.

Hauptmann, 1999.

leridir. Tabanları ince sarı kum kaplanarak steril hale getirilen ve içten taş platformlarla çevrilen bu yapıların giriş bölümlerinin karşısındaki kuzey duvarlarında, dini bir anlam taşıdığı düşünülen birer koyun kafatası bulunmaktadır.¹ Yapıların içlerinde ise, kült objesi olarak kullanılan çok sayıda taş, kumtaşı, beyaz

tam 16 tapınak bulunmuş, ancak henüz bunların sadece 6 tanesi ortaya çıkarılabilmektedir. Çapları 8 ile 15 metreyi bulan iç içe geçmiş dairelerden oluşan bu tapınakların en eskileri söbemsî veya daire biçimliyken, daha yeni yapılar dikdörtgen biçimlidir. Jeomanyetik yüzey taramalarında 15-20 sistemin (tapınak

nifı) varlığını da ortaya koymakta. Belki de bölgede yaşanan topluluk, dinsel törenleri düzenlemek dışında, gündelik yaşamla ilgili işleri de denetim altına almakta, üretim ve dağıtım düzenlemekte, avcılığı denetleyip hayvan postlarının dağıtımını üstlenmekteydi.

İnsanlığın bu en eski ibadet yerindeki tapınaklarda, yapıların ortasında ve taştan iç ve dış duvarlara yüzleri duvarlara dönük şekilde yerleştirilmiş, yükseklikleri 5 metreyi bulan, 20 ton ağırlığında, taş ve kireçtaşından yapılmış, T şeklinde, üzerlerinde kabartma olarak boğa, aslan, kurt, domuz, turnakuşu, yılan, akrep, akbaba, diğer yırtıcı kuşlar, öküz, köç, tilki ve kafası olmayan insan figürleri olan dikilitaşlarla doğal boyutlarında yabandomuzu, kablumbağa ve akbaba heykelleri bulunmaktadır. Yerleşmedeki kültle ilgili diğer buluntular arasında timsahı temsil eden bir sürgün kabartması, ağzı açık ve dişleri korkutucu şekilde betimlenen bir canavar kafatası ve erkeklik organı abartılı olarak tasvir edilmiş bir heykelcik gibi dönem insanlarının inançlarını yansıtan buluntular da yer almaktadır.

Dönemin inanç kavramına işaret eden dini mimariye sahip bir diğer yerleşim, yine Urfa'da bulunan Nevali Çori'dir. Günümüzde Atatürk Barajı altında kalmış olan yerleşmede konut yapılarından ayrı olarak, yerleşmenin doğu ucunda dıştan 13.90x13.50 m, içten 9.00x9.80 m (168 m²) boyutlarında, karemsi planlı üç evreli bir salondan oluşan tapınak yapısı bulunur. Güneyden basamaklı bir kapıyla girilen salon son derece özenli bir işçilikle yapılmış terrazo tabanlı kaplıdır.⁴ Doğu duvarında bir niş bulunan ve tüm iç duvarları boyunca bir sıra seki ile çevrilen yapının ortasında 3 m yüksekliğinde, üzerinde şematik olarak uzun kolları bir insanın işlendiği, yumuşak kalkerden yapılmış, T biçimli alçak kabartma 2 dikilitaş bulunur. Bu stellerin üzerlerinde; kuş, insan ve insan başlı kuş gibi karışık yaratıkların resmedildiği biraz daha küçük boyutta olanları ise sekiler boyunca tüm

İnanç kavramının yeryüzünde, şimdilik, mimariye yansıyan en eski temsili: Hallan Çemi tapınağı.

Rosenberg, 1999.

Kutsal yapıların süslemesinde kullanılan kült öğelerinden biri. Hallan Çemi tapınında girişin karşısındaki duvarlara asılan koyun kafatası.

Rosenberg, 1999.

kireçtaşı ve kloritten yapılmış havan van başı ve çeşitli formlarda havan elleri ve üzerleri geometrik ve natüralistik motiflerle süslenmiş kaseler, minyatür stilize boğa başı şeklinde taş objelerle yılan figürlerinin resmedildiği kemik objeler bulunmaktadır.²

İnanç ve tapınak olgusunun köklerine işaret eden bir diğer yerleşme de, son yıllarda popüler yayınlarda, hakkında "insanlığın ilk yerleşim alanı" veya "Adem ile Havva'nın cennetten kovulduktan sonra dünyada yaşadığı yer" yazılılarıyla yer bulmuş olan Göbekli Tepe yerleşimidir. Harran Ovası'nda bulunan, MÖ 11 bin 500 yıl öncesine tarihlenen 300 m çapındaki yerleşme yapılan manyetik taramalarda

kompleksi) belirlendiği yerleşme, kazının hafiri arkeolog Dr. Klaus Schmidt tarafından "tapınak dağı" olarak adlandırılır.³ Bu yapıların tabanları; terrazo taban adı verilen ve kirecin yakılmasıyla (söndürülmüş kireç) elde edilen, yapımında bol yakıt, yoğun iş gücü ve yüksek ısı (pyroteknoloji) kullanılan kompleks bir teknoloji ürünü olan, bir nevi çimentomsu sert madde ile kaplıdır. Bu yapı, buranın yeryüzünün ilk tapınım/dini merkezi, belki hac merkezi, dinsel amaçlar için düzenli olarak ziyaret edilen bir buluşma yeri olduğunu düşündürmektedir. Tahminler, bu dinsel merkezini belirli bir bölgeyi denetlediği olasılığı üzerinde duruyor. Çünkü böyle bir merkezi yerleşim, hiyerarşik yapıdaki bir topluluğun (ruhban sı-

odayı çepeçevre sarmaktadır. Törensel ve dinsel işlevi açıkça belli olan yapıda bu kabartmalı payeler dışındakı bulunan diğer nesneler sekinin içine ve yapının kuzey duvarlarına gömülmüş halde bulunan kireçtaşından stilize edilmiş panter, aslan, yabandomuzu, yabani at, at, ayı ve akbaba betimleri ile pişmiş topraktan

olan yapı, sonraları dörtgen taş bloklardan yapılmış dört mahzenli zemini sal taşı döşeli bir hale dönüşmüştür.⁸ En son evresinde ise önde ölümlerle ilgili törenlerin yapıldığı, ortasında, 2 m büyüklüğünde, yüzeyi özenle parlatılmış pembe renkli bir sunak taşı olan sekili bir avlu, bu avlunun gerisinde kemiklerin depolan-

ve tabanı, kireçli bir harç içine yerleştirildikten sonra sürtülerek düzeltilip parlatılmış pembe renkli küçük taşlarla, onun da ortasına küçük beyaz kireçtaşlarından şerit bezemeler yapılmış 30 cm kalınlığındaki⁹ terrazo döşemeden dolayı "Terrazo Yapısı" olarak adlandırılan yapıdır. Yaklaşık olarak 11.75x9 m boyutlarında

Tapınakların, Anadolu ve dünyadaki en eski örneği aynı zamanda en eski kalıcı köy yerleşimi de olan Hallan Çemi'de bulunmaktadır. Batman ilinde bulunan ve günümüzden 11 bin yıl öncesine tarihlenen bu iki yapının girişlerinin karşısındaki kuzey duvarlarında, dini bir anlam taşıdığı düşünülen birer koyun kafatası bulunmaktadır.

yapılmış kadın ve erkek figürünleri ve mask şeklindeki insan yüzlerinden oluşan yontulardır.⁵

Kültürel işlev taşıyan kutsal yapıların bulunduğu diğer bir yerleşme olan Çayönü'nde ise bu yapılar sayı ve çeşitlilik olarak şaşkınlık verici düzeydedir. Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde bulunan yerleşmenin en erken evrelerinden itibaren inanç sisteminin mimariye yansımalarının en güzel örnekleri görülmeye başlanır. Yerleşmenin MÖ 9400-9200 yıllarına tarihlenen ve "ızgara planlı yapılar" evresi olarak adlandırılan döneme ait "saltaşı yapı", bu yapıların yerleşmedeki ilk örneğidir. 10x11 m boyutlarında olan ve geniş tek bir mekândan oluşan yapının tabanı iki metreye varan, düzeltilerek parlatılmış kalker bloklarla döşenmiştir. Payandalı taş duvarları olan yapının ortasında ise iki kenarında birer tane olmak üzere, süslenmemiş halde 3 tane büyük ortostat bulunmaktadır.⁶

Yerleşmedeki kutsal yapıların ikincisi, "sekili yapı" olarak adlandırılan küçük tek bir odadan oluşan yapı, içten tüm duvarlarını çeviren masif taş seki ile çevrilidir.⁷

Kült yapılarının Çayönü'ndeki en ilginç olanı, en az 7 yapım evresi bulunan ve "kafataslı yapı" olarak adlandırılan anıtsal boyuttaki özel yapıdır. İlk dört evresinde yuvarlak planlı

diği üstü kapalı mahzenler (hücreler), hücrelerin arkasında ise daha eski evrenin yapıya apsidal görünüm veren yuvarlak planlı, yarısı eksik parçası bulunur.⁹ Adını, en son kullanım evresinde bulunmuş olan 70 kafatasından alan yapıda, alt evrelerde kafataslarının yanı sıra tüm kemikler de bulunmaktadır.¹⁰ Örneğin avlunun gerisindeki hücrelerde toplam 450 bireyi temsil eden kemikler depolanmıştır.¹¹ Ölü kültürle ilgili olan yapı, Yakınoğlu'da ölü gömme âdetlerinin anlaşılması kadar sosyal hiyerarşi açısından da önemli kanıtlar sunar.

Çayönü'nün anıtsal nitelikteki bir diğer kült yapısı ise, yerleşmenin MÖ 8600-8300 yıllarına tarihlenen "hücre planlı yapılar" evresinde bulunan

tek bir geniş odadan oluşan ve üç yapım evresine sahip olan yapının iç duvarlarında dekoratif amaçla yapılmış payandalar bulunur.¹² Yapının kuzeydoğu köşesinde bulunan 1.25 m çapındaki tekne şeklindeki bir taş ile kuzeybatı köşesinde, bir tarafında insan yüzü kabartması bulunan altar (sunak) şeklindeki taş parçanın üzerinde insan kanı izlerinin bulunması¹³ ritüalistik bir anlam ifade edebilir (?). Yapı aynı zamanda dünyanın en eski ekonomik sistemi olan, ekonominin tapınak tarafından denetlenme olgusu anlamına gelen ve "tapınak ekonomisi" olarak adlandırılan sistemin ilk uygulandığı ve ekonomik yaşam üzerinde söz sahibi olan bir ruhban sınıfı varlığının görüldüğü yer olması bakımından da ayrıcalıklı bir değer taşımaktadır.¹⁴

Tapınak Dağı olarak da adlandırılan dünyanın en eski tapınım veya hac (?) merkezi olan Göbekli Tepe'de kült odalarından biri.

www.megalithic.co.uk/article.php?tid=14968

Din olgusunun embriyo aşamasının bir diğer örneği de yakın zamanlarda Urfa kentinin içinden, Balıklıgöl'ün hemen bitişiğinden gelmiştir. 1995 yılında bölgede yapılan düzenleme ve yol genişletme çalışmaları sırasında bulunan heykel, literatüre "Balıklıgöl heykeli" olarak geçmiştir. Kireçtaşın dan yapılmış heykel üslup ve anlatım

çilipte) yerleşiminde görülür. Harran Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü tarafından 1990 yılında yapılan yüzey araştırması sırasında, toprağa gömülü halde ve sadece başları görülebilen, üzerlerinde hayvan ve insan representasyonları olduğu sanılan çok sayıda T şeklinde stel bulun-

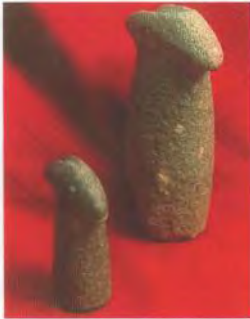
Büyük bir grup araştırmacıya göre bu işaretlerin olası açıklaması, bunların toplumdaki ritüel sistemlere işaret edip, din ve inanç anlayışının göstergeleri olduğu, dini ikonografide kullanılan bu figürlerin tanrıyı temsil ettiği ve tanrısal bir mesaj taşıdıklarıdır. Bu gruba göre, ilk uygarlıkların dini sembolleri

Çayönü'nün MÖ 8600-8300 yıllarına tarihlenen "hücre planlı yapılar" evresinde bulunan "Terrazo Yapısı" anıtsal nitelikteki bir kült yapısıdır. Burası, "tapınak ekonomisi" olarak adlandırılan sistemin ilk uygulandığı ve ekonomik yaşam üzerinde söz sahibi olan bir ruhban sınıfın varlığının görüldüğü yer olması bakımından da önemlidir.

Kült yapılarında bulunan diğer bir kült objesi; değişik malzemeden hayvan başı şeklinde yapılmış havan ellerinin Hallan Çemi örneği. Rosenber 1999.

Göz oyuklarını obsidyen yerleştirilen ve karın hizasındaki eller ile cinsel organının örtüldüğü Balıklıgöl Heykeli erkek cinselliğini sembolize etmekte.

Bucak, Schmidt 2003.

bakımından Nevalı Çori ve Göbekli Tepe eserleri ile tam bir benzerlik içindedir.¹⁶ MÖ 12. bin yıla tarihlenen ve bugüne kadar bulunan en eski kült objesi (tanrı heykeli) olan bu heykeli bir tapınım alanına konulmak üzere işlendiği düşünülmektedir. Sadece ön yüzden seyredilmek üzere tasarlanan heykel yassı bir görüntüye sahip olup, arka yüzde hiçbir vücut hattı belirtilmemiştir. Göz oyuklarına obsidyen yerleştirilen ve karın hizasında ellerle cinsel organın görüldüğü heykel erkek cinselliğini sembolize eder ve neolitik çağ kültürleriyle özleştirilen ana tanrıça imgesinin çok daha sonraları ortaya çıktığı, özellikle "çanak çömlekli neolitik çağ"da hüküm olan kutsal yaratığın erkek olduğunu kanıtladığı düşünülür.¹⁷

muştur. Arkeolojik kazılarına önümüzdeki yıllarda başlanacak olan steller yine MÖ 11. bin yıl ve öncesine tarihlenmektedir.

Aynı zamanda dinle ilgili bir rahip sınıfının, yani örgütlü dinin varlığına da işaret eden bu kült yapıların içlerinde bulunan, üzerleri çeşitli kabartma hayvan ve insan motifleri bezeli ortak ideolojik sembollerden oluşan figürin ve anıtsal sütunlar neyi simgelemektedir? Sanatsal zenginlikleriyle benzersiz olan bu heykeller sadece süsleme amacıyla mı yapılmıştı, yoksa sembolik bir anlam taşıyorlar mıydı? Günümüzden yaklaşık 60 bin yıl öncesinde yaşanmış olan üst paleolitik çağdan beri çok sayıdaki mağara duvar resimleri, kabartma ve büyük-küçük heykellerde kullanılan bu semboller neyi ifade etmekteydi?

olan insan ve hayvan betimleri tüm ilkel dinlerin özü olan ve doğadaki her canlının ruhu olduğuna inanan "ruhlara inanç" anlamındaki animizm inancından kaynaklanmaktadır.¹⁸ Veya tanrıların insan veya hayvan olarak algılandığını gösteren bu totem benzeri veya totemik semboller totemizmin yansımalarıdır.¹⁹ Yoksa dikilişlerde ritüel amaçlı betimlenen bu sahneler ve figürler, dinin ortaya çıkışı üretici güçlerle ve üretim ilişkileriyle ilgilidir, diyen araştırmacıların belirttiği gibi geçim ekonomisi, yani bereket ve büyüme kültü için mi resmedilmişlerdi? Bazı araştırmacılara göre, bu monolitlerin insan şeklinde (T şekli) stilize edilmeleri, ata'yı simgelediklerini aklı getirmekte. Başka bir gruba göre ise bu simgesel öğeler şamanik izler taşımaktadır.

Tüm bu görüşlerden oldukça farklı bir iddia, son günlerde Göbekli Tepe kazılarını yürüten arkeolog Dr. Klaus Schmidt'ten gelmekte. Schmidt, bu yapıların içindeki monolitler üzerine kabartma tekniğiyle yapılmış hayvan motifleri ve soyut semboller, bir tür haberleşme sisteminin kalıntıları olduğunu söylemekte ve teorisini "neolitik hiyeroglifler", modern yazı sisteminin ilk şekli ve duyuranın en eski haberleşme sistemi olarak tanımlamaktadır.²⁰ Schmidt'e göre, o dönem insanların zengin bir sembol diline sahipti ve bu şekilde mesajlaşıyorlardı.

İnanç sistemin son örneği ise, yine Urfa'da bulunan Karahan Tepe (Ke-

Göbekli Tepe'den çıkarılan taş sütunların üzerinde hayvan şekillerinin yanı sıra H, çevrilmiş H, kare, yere ve göğe dönük yarım aylar ve küçük hayvan figürleri de yer alıyor ve bu şekillerin karıştırılmasıyla değişik kombinasyonlar ortaya çıkıyor. Schmidt, "Bunlar sadece dekorasyon için kullanılan semboller olmanın ötesinde bir anlam taşıyor. Bu işaretler çok açıktır ki bir mesaj vermek için kullanılıyordu ve bu, neolitik çağda yaşayan insanlar için anlaşılabilir bir şey idi," diyor.²¹ Hallan Çemi, Nevali Çori ve Çayönü'nde de Göbekli Tepe'de bulunan sembollerle benzerliği bulunan çok sayıda bulguya rastlamıştır.²² Bu yorumların hangisi gerçek? Bir arka planlarının olduğu açık

olan, sanatsal zenginliğiyle benzersiz bu insan ve hayvan tasvirleri ile diğer soyut işaretlerin neolitik dönemin simgesel dünyasında oynadıkları rolü anlamak ve bu simgelerin nasıl okunması (anlamları) gerektiği sorusuna yanıt bulmak gerçekten zor.

Açık olan bir şey var ki, o da, bu kült yapıların ve içindeki kültüsel nesnelerin ortaya çıkmasıyla; bugüne değin erken toplumlar için söylenen aksine, bu toplumların sadece "ilkel" avcı-toplayıcılar olmadıkları ya da yalnızca karın doyurmak ve öteki yaşımsal gereksinimlerini gidermek derinde olmadıkları, zengin bir ruhsal dünyalarının olduğu ve yaşamlarında başka renkler de olduğunun

anlaşılmıştır. Önceleri neolitik olubunun çekirdek bölgesi Doğu-Akdeniz-Levant ile sınırlı tutulmuşken, son yıllardaki arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan bu yerleşmelerle, bu kültürün köklerinin Bereketli Hilal'in kuzeyinde bulunan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde olduğu anlaşıyor.²³ Neredeyse 11. bin yılın sonları ile son buzul çağıının sonlarında dünyanın diğer bölgelerindeki insanlar henüz geçim sorunlarıyla uğraşırken, Anadolu coğrafyasında bu denli şaşırtıcı bir uygarlık, din ve tanrı olgusunun, ilkel dinlerin, yani ilk inanç formüllerinin yaratılmış olması, bu haliyle tüm dünyaya, "Önce Anadolu vardı" veya "tanrıların vatani Anadolu", dedirtiyor...

DİPNOTLAR

- 1 Michael Rosenberg, "Hallan Çemi", *Neolithic in Turkey*, (eds). Mehmet Özdoğan, Nezh Başgelen, 1999, s. 27.
- 2 Michael Rosenberg, "Hallan Çemi", *Neolithic in Turkey*, (eds). Mehmet Özdoğan, Nezh Başgelen, 1999, s. 28-30.
- 3 Klaus Schmidt, "Cennet Değil, Dünyanın En Eski ve Görkemli Tapınak Kompleksi", *Radikal* gazetes, 25 Temmuz 2006.
- 4 Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, 1999, s. 34.
- 5 Harald Hauptmann, "The Urfa Region", *Neolithic in Turkey*, (eds). Mehmet Özdoğan, Nezh Başgelen, 1999, s. 74.
- 6 Mehmet Özdoğan, "Çayönü", *Eczacıbaşı Sanat Anıtsal Eserleri* 1, 1996, s. 392; "Neolitik çağ-Neolitik Devrim-İlk Üretim Toplulukları: Kavramın Değişimi ve Braidwoodlar", TÜBA-AR 7, 2004, s. 48; Aslı Özdoğan, "Çayönü", *Neolithic in Turkey*, (eds). Mehmet Özdoğan, Nezh Başgelen, 1999, s. 46.
- 7 Mehmet Özdoğan, Aslı Özdoğan, "Çayönü a Conspectus of Recent Work", *Paleorient* 15/1, 1989, s. 71.
- 8 Mehmet Özdoğan, Aslı Özdoğan, Daniela Bar-Yosef, Willem Van Zeist, "Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi: 30 Yıllık

Genel Bir Değerlendirme", *Kazı Sonuçları*

- 1 *Toplantısı* XV/1, 1993, s. 108; Mehmet Özdoğan, "Çayönü", *Eczacıbaşı Sanat Anıtsal Eserleri* 1, 1996, s. 392.
- 2 Mehmet Özdoğan, "Çayönü", *Eczacıbaşı Sanat Anıtsal Eserleri* 1, 1996, s. 392; Mehmet Özdoğan, "Çanak Çömlekçi Neolitik Çağ", *Arkeo Atlas*, sayı 1, 2002, s. 71.
- 3 Mehmet Özdoğan, "Çayönü", *Eczacıbaşı Sanat Anıtsal Eserleri* 1, 1996, s. 392.
- 4 Mehmet Özdoğan, "Çanak Çömlekçi Neolitik Çağ", *Arkeo Atlas*, sayı 1, 2002, s. 71.
- 5 Mehmet Özdoğan, "Çayönü", *Eczacıbaşı Sanat Anıtsal Eserleri* 1, 1996, s. 392; Wulf Schirmer, W. "Some Aspects of Building at the Aceramic Neolithic Settlement of Çayönü Tepesi", *World Archaeology* 21, 1990, s. 382.
- 6 Wulf Schirmer, W. "Some Aspects of Building at the Aceramic Neolithic Settlement of Çayönü Tepesi", *World Archaeology* 21, 1990, s. 382.
- 7 aye. s. 384.
- 8 Mehmet Özdoğan, "Neolithization of Europe. A View from Anatolia. Part 1: The Problem and the Evidence of East Anatolia", *Proelio* 9, 1995, s. 43; Mehmet Özdoğan, "The Beginning of

Neolithic Economies in Southeastern Europe: An Anatolian Perspective", *Journal of European Archaeology* 5/2, 1997, s. 11.

- 16 Eyiüp Bucak, Klaus Schmidt, "Dünyanın En Eski Heykeli", *Atlas*, sayı 127, Ekim 2003.
- 17 aye. s. 14.
- 18 Harald Hauptmann, "Upper Mesopotamia in Its Regional Context During the Early Neolithic", *The Neolithic of Central Anatolia. Internal Developments and External Relations During the 9th-6th Millennia*, 2002, Ege Yayınları, İstanbul, s. 266.
- 19 aye. 267.
- 20 Klaus Schmidt, "Cennet Değil, Dünyanın En Eski ve Görkemli Tapınak Kompleksi", *Radikal* gazetesi, 25 Temmuz 2006; Klaus Schmidt ile röportajı <http://www.haber-turk.com/news/215982.html>
- 21 aye.
- 22 aye.
- 23 Harald Hauptmann, "The Urfa Region", *Neolithic in Turkey*, (eds). Mehmet Özdoğan, Nezh Başgelen, 1999, s. 65.

KAYNAKLAR

- Andrew Collins ile röportajı: www.andrewcollins.com/page/articles/Gobekli-Tepe_interview.htm
- Bucak, E., Schmidt, K. "Dünyanın En Eski Heykeli", *Atlas*, sayı 127, Ekim 2003, 14-15.
- Collins, A., "The Cynus Mystery", *Hera Magazine* October 2006.
- Güncen, A., Y. 2000, "Başlangıçta Anadolu Vardı", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*.
- Klaus Schmidt ile röportajı: <http://www.haberturk.com/news/215982.html>
- Hauptmann, H., "Nevali Çori", *Eczacıbaşı Sanat Anıtsal Eserleri* 2, 1996, 1343-1344.
- Hauptmann, H., "The Urfa Region", *Neolithic in Turkey*, (eds). Mehmet Özdoğan, Nezh Başgelen, 1999, 65-86.
- Hauptmann, H., "Upper Mesopotamia in Its Regional Context During the Early Neolithic", *The Neolithic of Central Anatolia. Internal Developments and External Relations During the 9th-6th Millennia*, 2002, Ege Yayınları, İstanbul, s. 265-271.
- Malinowski, B. 1990. *Büyük Bilim ve Din*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Özdoğan, A. "Çayönü", *Neolithic in Turkey*, (eds). Mehmet Özdoğan, Nezh Başgelen, 1999, 35-56.

- Özdoğan, M., "Neolithization of Europe: A View from Anatolia. Part 1: The Problem and the Evidence of East Anatolia", *Proelio* 9, 1995, 25-46.
- Özdoğan, M., "Çayönü", *Eczacıbaşı Sanat Anıtsal Eserleri* 1, 1996, 390-392.
- Özdoğan, M., "The Beginning of Neolithic Economies in Southeastern Europe: An Anatolian Perspective", *Journal of European Archaeology* 5/2, 1997, 1-13.
- Özdoğan, M., "Çanak Çömlekçi Neolitik Çağ", *Arkeo Atlas*, sayı 1, 2002, 66-83.
- Özdoğan, M., *Güneydoğu Anadolu'nun Kültür Tarihinde Yerin Tarih*, Bir Baki, 2002, Türkiye Bilimler Akademisi Akademik Forumu 14, Ankara.
- Özdoğan, M., "Neolitik Çağ-Neolitik Devrim-İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve Braidwoodlar", TÜBA-AR 7, 2004, 43-51.
- Özdoğan, M., Özdoğan, A., Bar-Yosef, D., Zeist, W., "Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi: 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme", *Kazı Sonuçları Toplantısı* XV/1, 1993, 103-123.
- Özdoğan, M., Özdoğan, A., "Çayönü a Conspectus of Recent Work", *Paleorient* 15/1, 1989, 65-74.
- Özdoğan, M., Özdoğan, A., "Buildings of Cult and the Cult of Buildings", *Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Hallet Çambel*, (eds). Gülsen Arsebük, Machedt Johanna Mellink, Wulf Schirmer, 1998, 58-60.

- Rosenberg, M., "Hallan Çemi and the Beginnings of Settled Village Life in Eastern Anatolia", *Çağlar Boyuncası Anadolu'da Yerleşim ve Konut. Bildiriler. Uluslararası Sempozyum* 1996, İstanbul, s. 359-365.
- Rosenberg, M., "Hallan Çemi", *Neolithic in Turkey*, (eds). Mehmet Özdoğan, Nezh Başgelen, 1999, 25-33.
- Schmidt, K., "Göbekli Tepe and the Rock Art of the Near East", TÜBA-AR 3, 2000, 1-14.
- Schmidt, K., "Frühneolithische Zeichen Vom Göbekli Tepe", TÜBA-AR 7, 2004, 93-105.
- Schmidt, K., "Cennet Değil, Dünyanın En Eski ve Görkemli Tapınak Kompleksi", *Radikal* gazetesi, 25 Temmuz 2006.
- Schirmer, W., "Some Aspects of Building at the Aceramic Neolithic Settlement of Çayönü Tepesi", 1990, *World Archaeology* 21, 363-387.
- Sevin, V., *Anadolu Arkeolojisi*, 1999, Der Yayınları, İstanbul.
- Şenel, A., 1995, *İlkel Topluluktan Uygur Topluma. Bilim ve Sanat Yayınları*, Ankara.
- Tanilli, S., *Uygurluk Tarihi*, 1997, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Tanilli, S., *Uygurların Gerçeği ve Mirası. İnsanlık Tarihine Giriş. İlk Çağ* 1, 1991, Say Yayınları, İstanbul.

68 YIL ÖNCEKİ ÇEKİŞME

ANITKABİR İÇİN RASATTEPE DOĞRU YER Mİ?

TUNÇ BORAN

Atatürk'ün mezarının Çankaya'da yapılacağı neredeyse kesinken, bir son dakika önerisiyle "kendi halinde bir tepe" olan Rasattepe'de karar kılınır. Uzmanların Çankaya'yı önermelerine ve Rasattepe'de Anıtkabir'in yapımı için zemin etüdü gibi hiçbir teknik inceleme yapılmamasına rağmen Rasattepe yönünde karar verilir. Aniden verilen bu karar doğru muydu? Rasattepe, Anıtkabir'in manevi ağırlığını taşıyabilecek miydi? Bu soruların yanıtı Anıtkabir'in inşaatı başlayınca ortaya çıkacaktı.

Celal Bayar, Anıtkabir'in mimarlarından Orhan Arda ve denetim sorumluları ile birlikte inşaatı denetliyor.

Orhan Arda Arşivi

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'deki ölümünden sonra hükümeti ve kamuoyunu en çok meşgul eden konu, cenazenin nereye defnedileceği ve anıt mezarın nereye yapılacağıydı. Ancak buna karar vermek için öncelikle devletin yeni başkanını seçmek gerekiyordu. Atatürk'ün ardından gelecek ikinci kişinin seçimi, 11 Kasım 1938'de yapıldı. Seçimde, İsmet İnönü oybirliğiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Cumhurbaşkanı olarak seçildi ve Celal Bayar yeni cumhurbaşkanına, başkanlıktan istifa ettiğini bildirdi. İsmet İnönü, şaşırtıcı bir şekilde politik rakibi Celal Bayar'ı hükümeti kurması için yeniden görevlendirdi. Bu görevlendirmeyi yeni cumhurbaşkanının uzlaşma arayışı olarak

yorumlayanlar kısa sürede yanıldılar. Çok geçmeden, 25 Ocak 1939'da Cumhurbaşkanı İnönü, Celal Bayar'ı başbakanlıktan aldı ve kendisine bağlılıktan şüphe duymadığı Refik Saydam'ı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Kısa ömürlü 2. Celal Bayar Hükümeti belli ki yalnızca Atatürk'ün cenaze işlemleriyle meşgul olması için kurulmuştu. Bu hükümetin 13 Kasım 1938'de yapılan ilk toplantısının gündeminde cenaze programı vardı ama özellikle de Anıtkabir'in yapımına kadar cenazenin nereye konulacağı sorunu vardı. Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp'in geçici kabir olarak Etnografya Müzesi'ni önermesi dışında başka bir öneri gelmedi. Bakanlar Kurulu toplantısından sonra hükümet adına

yayınlanan tebliğde; "Muvakkat Kabir" (Geçici Mezar) tabiri de kullanılarak anıt mezar yapımına kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün cenazesinin Etnografya Müzesi'nde muhafaza edileceği bildirildi.¹ Atatürk'ün İstanbul'dan Ankara'ya getirilen cenazesi, 21 Kasım 1938 günü düzenlenen resmi törenle Etnografya Müzesi'ne konuldu. Ancak tabutun, hemen giriş bölümündeki mermer bir masa üzerinde durmasının yakışsız olduğu düşünülmüş olacak ki, masanın bulunduğu yerin altına bir "mezar odası" kazıldı. Tabut, 31 Mart 1939 günü devlet erkânının da hazır bulunduğu bir topluluk tarafından bu odaya indirildi. Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdulhalik Renda, Başbakan Refik Saydam, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemal Gedeleş, Cumhurbaşkanlığı Başyaveri Celal Üner ve Ankara Valisi, Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan bu olayı bir tutanakla belgelediler.² Devletin başı olan cumhurbaşkanı İsmet İnönü törene katılmadı. Törene katılmaması daha sonraları özellikle Demokrat Partililer tarafından çok eleştirilecek ve 4 Kasım 1953'te tabutun Etnografya Müzesi'nden çıkarılmasına, bu sefer ana muhalefet lideri olan İsmet İnönü

bu olay hatırlatılarak davet edilmecekti. Ancak İnönü'nün katılmadığı tören yalnızca bu değildir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 9 Ekim 1944'te Anıtkabir'in temel atma törenine de katılmaması kamuoyunun dikkatinden kaçmayacaktır.

Atatürk'ün cenazesi geçici kabre konulmuştu. Sırada en önemli soru vardı: Anıtkabir nereye yapılacaktı? Şehir konusunda herkesin mutabık olduğunu biliyoruz. Son dönemle-

ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın üst düzey yöneticilerden oluşuyordu. Komisyon ilk toplantısını 6 Aralık 1938'de yaptı. Toplantıda, Anıtkabir konusunda yerli ve yabancı bilim adamlarının düşüncelerinden faydalanılması ve komisyon toplantılarına bu alanda ünlü kişilerin çağırılması kararlaştırıldı. O dönemde Türkiye'de çalışan ve Ankara'nın imar planını da hazırlamış olan ünlü şehirçilik uzmanı Prof. Dr. Jansen'e, Büyük Millet Meclisi'nin yeni bina-

için en uygun yerin Çankaya olduğuna dair bir rapor hazırladı.³

Büyük Millet Meclisi'nde, Anıtkabir'in yapılacağı yerin seçimi için son kararı vermek üzere 15 milletvekilinden oluşan bir üst komisyon kuruldu. Bu komisyon; Falih Rıfkı Atay (Ankara), Rasih Kaplan (Antalya), Mazhar Germen (Aydın), Süreyya Örgüven (Balıkesir), Refet Canitez (Bursa), İsmet Eker (Çorum), Münir Çağal (Çorum), Mazhar Müfit

Anıtkabir inşaatına başlanması için Atatürk'ün ölümünün üzerinden 6 yıl geçmesi gerekmişti ve inşaat 9 yıl sürdü. İsmet İnönü muhalifleri, bu gecikmeyi İnönü'nün Anıtkabir inşasına yeterli ilgiyi göstermemesine bağlamakta, bunun en büyük delili olarak da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Anıtkabir inşasının temel atma törenine bile katılmamasını göstermektedirler.

rinde İstanbul'da yaşamasına ve İstanbul'da hayatını kaybetmesine rağmen, Atatürk'ün başkent yaptığı Ankara'ya bağlılığı herkes tarafından biliniyordu. Anıtkabir kesinlikle Ankara'da yapılacaktı ama nerede? Atatürk, mezar yeri için herhangi bir vasiyet bırakmamıştı ve bilindiği kadarıyla, bana anıt mezar yapın, gibi bir dileği, vasiyeti de olmamıştı. Ancak bir gün konu açıldığında manevi kızı Afet İnan'a, "Beni Çankaya'ya gömün," demiş ama daha sonra bu düşüncesinden vazgeçerek şöyle devam etmişti: "Milletim beni nereye isterse oraya gömsün. Ancak benim hatıralarımın yaşayacağı yer Çankaya olacaktır." Kimilerine göre bu sözü bir vasiyet kabul etmek gerekirdi. Onun için sonsuzluk durağı, hayatında önemli bir yer tutan ve çok sevdiği Çankaya olmalıydı. Nasıl Anıtkabir'in yeri için diğer şehirler Ankara karşında bir seçenek olmazsa, Çankaya karşısında da diğer kentler bir seçenek olarak düşünülemezdi. Kamuoyunda bu düşünce vardı ama anıt mezar yeri seçimi için bir komisyon karar vermiyordu. Hükümet gecikmeden inşaatın yapılacağı yerin tespiti için özel bir komisyon kurdu. Bu komisyon; Başbakanlık Müsteşarı'nın başkanlığında, Milli Savunma, Bayındırlık, İçişleri

II. Dünya Savaşı'nın yarattığı darboğaz Anıtkabir'in yapım sürecini uzatan etkenlerden biridir.

<http://www.anitkabir.org/>

sının mimarı Prof. Dr. Holzmeister'e, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binasının mimarı Prof. Dr. Taut'a ve Güzel Sanatlar Akademisi'nden Prof. Dr. Belling'e de başvuruldu. Bu komisyon, ikinci toplantısını 16 Aralık 1938'de yaptı ve Anıtkabir için 9 yer önerildi. Etnografya Müzesi, Büyük Millet Meclisi'nin arkasındaki tepe, Ankara Kalesi, şu anda Milli Eğitim Bakanlığı'nın bulunduğu arsa, eski Ziraat Mektebi, Gençlik Parkı, Altındag, Atatürk Orman Çiftliği ve Çankaya. Yapılan teklifler içinde Anıtkabir'in daha sonra inşa edileceği yer olan Rasattepe henüz yoktu. Rasattepe, uzmanların aklına bile gelmemişti. Bilim adamlarının görüşleri doğrultusunda, özel komisyon çeşitli gerekçelerle Anıtkabir

Kansu (Denizli), Necip Ali Küçükkağa (Denizli), Nafi Atıf Kansu (Erzurum), Saim Ali Dilemre (Erzurum), Salah Çimcoz (İstanbul), Ferit Celal Güven (Seyhan), Tefik Tarhan (Seyhan) ve Mithat Aydın'dan (Trabzon) oluşuyordu. Komisyon ilk toplantısını 5 Ocak 1939 tarihinde yaptı ve Anıtkabir için önerilen 9 yerin özel komisyon tarafından hazırlanan raporunu inceledi. Üst komisyondaki milletvekilleri özel komisyonun raporu doğrultusunda Anıtkabir için Çankaya görüşünü uygun buluyorlardı.

Üst komisyon, Anıtkabir'in inşa edileceği yer için nihai kararı vermek üzere 17 Ocak 1939 günü öğleden önce toplandı. Oylamaya geçilmeden önce Trabzon Milletvekili Mit-

hat Aydın söz alarak, daha önce sözü edilmemiş bir tepeyi, Rasattepe'yi önerdi, özelliklerini anlattı. Milletvekillerinin çoğunluğu bu son dakika önerisine hiç sıcak bakmadılar. Çankaya üzerinde görüş birliğine varmış olan üyelere kararlarından dönmüyorlardı. Bu arada Antalya Milletvekili Rasih Kaplan söz alarak,

komisyondaki milletvekilleri bu kısa gezintiden oldukça etkilenmişlerdi. Çankaya üzerinde ısrarlı olanlar görüşlerinden birer birer vazgeçiyor ve Rasattepe'nin Anıtkabir için ne kadar uygun olduğunu anlatıyorlardı. Ardından Anıtkabir'in inşa edileceği yer için oylamaya geçildi ve 14 milletvekilinden 1'i Rasattepe yö-

de ettiler. Raporda, Çankaya konusundaki görüşleri şu cümlelerle sona eriyordu.

"Atatürk bütün hayatında Çankaya'dan ayrılmamıştır, Çankaya şehrin her tarafına hâkimdir ve milli mücadele devletin kuruluşu ve inkılaplarımızın hatıralarına ayrılmaz bir surette bağlıdır. En muhteşem abideler inşasına müsaittir. Hülasa maddi manevi bütün şartları haizdir. Atatürk'ü ölümden sonra Çankaya'dan ayırmayı haklı gösterecek hiçbir sebep bulamadık. Onun için bizler Çankaya fikrinde ısrar ediyoruz."⁴

Sonuçta sürpriz bir aday, Rasattepe kazanmıştı. Kendi halinde bir tepe bir efsaneyi, Çankaya'yı yenmişti. Muhafif milletvekillerinin duygusal bir tonda ifade ettikleri gibi, Atatürk ölümden sonra Çankaya'dan ayrılmıştı. Anıtkabir'in yerinin tespiti gibi önemli bir karar, ögle yemeği arası gibi kısa bir süre içinde verilmişti. Uzmanların Çankaya'yı önermelerine, daha da önemlisi Rasattepe'de Anıtkabir'in yapımı için zemin etüdü gibi hiçbir teknik inceleme yapılmamasına rağmen Rasattepe yönünde karar verilmişti. Aniden verilen bu karar doğru muydu? Rasattepe Anıtkabir'in manevi ağırlığını taşıyabilecek miydi? Bu soruların yanıtı Anıtkabir'in inşaatı başlayınca ortaya çıkacaktı.

Sıra, Anıtkabir projesinin seçimine gelmişti. Anıtkabir projesi için 18 Şubat 1941'de uluslararası bir yarışma açıldı. Savaş nedeniyle yeterli başvuru olmayınca süre uzatıldı. Yarışmaya Türkiye, Almanya, İtalya, Avusturya, İsviçre, Fransa ve Çekoslovakya'dan toplam 49 proje katıldı. Yarışmanın müraacaat süresi bittikten sonra, jüri ilk toplantısını 12 Mart 1942'de yaptı. Projelerin üzerinde ad ve adres olmadığından, eserlerin kimlere ait olduğu bilinmiyordu. Jüri, 49 projeden 3 tanesini ödüle layık gördü. Bunlardan biri Alman Profesör Johannes Kruger'in, biri İtalyan Profesör Arnoldo Foschini'nin ve diğeri de İstanbul Mimarlık Fakültesi Profesörü Emin Onat ve Doç. Dr. Orhan Arda'nınor-

Anıtkabir projesi yarışmasında birinci seçilen Profesör Doktor Emin Onat ve Doçent Doktor Orhan Arda.

<http://anitkabir.org/arcicles.php?action=view&articleid=9>

Rasattepe'de, Anıtkabir inşaatı için kazmanın vurulmasıyla birlikte ilk sorun da ortaya çıktı. Burası aslında bir tümülüstü; kazı çalışmalarını beklemek gerekiyordu. Anıtkabir'in inşası sırasında çıkan tek sorun bu değildi. 1945 yılında Ankara ve çevresinde meydana gelen küçük depremler Anıtkabir'in temel inşaatı dışında hiçbir yerde hasara yol açmadı.

"Arkadaşlar, yurdumuzda birçok eserler ortaya koymuş olan bir mühendis arkadaşımız, bize yeni bir yer gösteriyor. Biz bu yeri görmekten nasıl reddedebiliriz. Yarın Mithat Aydın, genel kurulda söz alır ve ben bir yer gösterdim, gidip bakmadılar bile derse ne karşılık verirsiniz," dedi. Rasih Kaplan'ın bu açıklamasının ardından komisyondan tartışmalar oldu. Üyelerden büyük çoğunluğunun Rasattepe'yi görmek istemesi üzerine bu yönde karar alındı. Milletvekilleri aynı gün öğle yemeği molasında Rasattepe'ye çıkarak tepeyi değişik yönlerden incelediler ve öğleden sonra komisyon toplandı. Şaşırtıcı bir şekilde,

nünde oy kullandı, 1 milletvekili mazeret bildirerek toplantıya katılmadı, 3 milletvekili ise Çankaya ısrarını sürdürdü. Bu 3 milletvekili Fali Rıfı Atay, Salah Cımcıoğlu ve Ferid Celal Güven'di ve Rasattepe yönündeki ani karar değişikliğine biraz da şaşırarak komisyon raporuna muhalefet şerhi koydular. Komisyon raporunda milletvekillerinin Çankaya konusundaki düşünceleri de kaleme alındı. Bu 3 muhalif milletvekili, Rasattepe'nin uzmanların aklına bile gelmediğini belirterek, Anıtkabir'in Çankaya'ya yapılması gerektiğini, bu kararı verirken de teknik nedenlerden dolayı uzmanların görüşünün alınmasının doğru olacağını ifa-

tak eserleriydi. Jüri kararını oybirliğiyle vermiş, hiçbirini ötekine üstün görmemişti. Kısacası, jüri 3 tane birinci çıkarmıştı. Peki ama hangi projeye hayata geçirilecekti? Jüri bu kararı hükümete bıraktı ve 7 Mayıs 1942'de karar açıklandı; Profesör Doktor Emin Onat ve Doçent Doktor Orhan Arda'nın projeleri birinci se-

güne kadar gördüğü en büyük, en kanlı savaşı yaşıyor, Türkiye ise bu savaşın dışında kalmaya çalışıyor. Savaşın dışında kalmayı başaran Türkiye, savaşın bir sonucu olarak büyük bir ekonomik darboğaz yaşıyordu. Doğru ve nesnel bir analiz için, savaş ve savaşın getirdiği ekonomik zorlukların Anıtkabir'in ya-

sarsıntısı ve zemin mihaniki bakımlarından ayrıca etüt edilmesi kat'i bir zoruret olarak görülmüş (...)"⁹

Temel inşaatının durdurulmasına karar verilerek MTA Genel Müdürlüğü'ne zemin etüdü yaptırıldı. Bu etüt sonucu, Rasattepe'de toprak altında birkaç metre genişlikte bir

Rasattepe'deki Anıtkabir inşaatı 1953 yılında bitirildi.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Anıtkabir>

çilmiştii. Ancak projede jürinin önerileri doğrultusunda değişiklikler yapılacaktı. İlk önemli değişiklik mozolenin karşısına çıkan aslanlı yolun, mozoleye göre sağ tarafa alınmasıdır⁶ ama bu tek önemli değişiklik olmayacaktı. İnşaat sırasında teknik zorluluktan dolayı mozolenin üstünde bulunan büyük kütilenin yapımından da vazgeçilecekti.

Anıtkabir'in inşaatına 9 Ekim 1944 günü, saat 10.00'da temel atma töreniyle başlandı. Temele ilk kazmayı Başbakan Şükrü Saraçoğlu vurdu.⁷ 9 yıl sürecek olan Anıtkabir inşaatı böylelikle başlamıştı. Anıtkabir inşaatına başlaması için Atatürk'ün ölümünün üzerinden 6 yıl geçmesi gerekmişti, üstelik yeri daha ilk aylarda belli olmuşken... İsmet İnönü muhalifleri, bu gecikmeyi İnönü'nün Anıtkabir inşasına yeterli ilgiyi göstermemesine bağlamakta, bunun en büyük delili olarak da temel atma törenine bile katılmamasını göstermektedirler. Ancak gözden kaçırılmaması gereken önemli nokta, o yılların İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı günler olduğu gerçeğidir. Avrupa ve dünya o

pım sürecini uzattığı gerçeğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Anıtkabir'in inşaatı için Rasattepe'de vurulan ilk kazmayla birlikte ilk sorun da ortaya çıktı; burası aslında bir tümülüstü.⁸ Doğal tepeler üzerine kurulmuş bir şehirde, Anıtkabir'in inşası için yığma, yapay bir tepe tercih edilmişti. Kazı çalışmaları yapıldı ve bu kazılarda çıkarılan Frig döneminden kalma eserler bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Anıtkabir'in inşası sırasında çıkan tek sorun bu değildi, temel çalışmaları sırasında hiç umulmadık bir şey oldu. 1945 yılında Ankara ve çevresinde meydana gelen küçük depremler Anıtkabir'in temel inşaatı dışında Ankara'da tek bir hasara yol açmadı. 6 Eylül 1946 tarihli Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Müdürlüğü'nün resmi yazısında bu olay şu cümlelerle anlatılmaktadır:

"Anıtkabir mevzunun gösterdiği büyük ehemmiyet ve diğer taraftan son yer sarsıntılarının mucip olduğu tesirat göz önüne alınarak Bakanlığımızca Anıtın yapılacağı Rasatteperin yer

galeri, kalın bir kil tabakası ve niha-yet 155 metre derinliğinde kayalık bir tabaka olduğu anlaşıldı. Bu etüt dışında İstanbul Teknik Üniversite-si'nden Prof. Dr. Hamdi Peynircioğlu'ndan Rasattepe'nin toprak mihanikini (mekanigini) araştırması istendi. Prof. Dr. Peynircioğlu Rasattepe'de 6 ay çalıştıktan sonra raporunu Bayındırlık Bakanlığı'na verdi. Araştırmanın sonucunu yine Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Müdürlüğü'nün 6 Eylül 1946 tarihli resmi yazısından aktaralım:

"Raporda toprak altında kalın bir kil tabakası bulunup bunun bir santimetre karesinin 3,7 kilo ağırlığa tahammülü olduğuna ve temeli betonarme ve toprak üstü kısmı harçsız kesme taştan ibaret olan Anıtkabir'in 150 bin ton ağırlığında olacağına göre (...) projede evvelce düşünülen Radye general temel sisteminin bu toprak için tehlikeli olacağını ileri sürülmüş ve buna çare olarak dahi son senelerde Almanya'nın Nurnberg şehrinde yapılmış olan Nazi Partisi Binası ve benzerleri gibi, yumuşak ve hatta çamurlu topraklarda yapılmak zorunda kalınan

inşaatın temellerinde uygulanan bir sistemin kabulünü tavsiye etti."¹⁰

Bu tavsiyeye uymak gerekiyordu. Rasattepe'nin, 150 bin ton ağırlığında bir bina olan Anıtkabir'i Radye General temel sistemi ile taşıması olanaksızdı. Ancak 150 metre derinlikte kayalık bir zemini olan ve ta-

cek herhangi bir arıza tarih karşısında pek büyük bir mesuliyet doğuracağından böyle bir ihtimale mahal kalmamak üzere bu sistemin her türlü tehlikeyi izaleye kâfi olup olmadığının bu işlerde Milletler arası şöhrati bulunan mühendislerle tetkik ettirilerek isabeti katıyetle anlaşıldıktan sonra tatbiki cihetine gidilmesi veya-

Temel sisteminde yapılan değişiklikle Anıtkabir'in gelecekte yıkılma tehlikesinin önüne geçildiği düşünüldü. Çok büyük bir yanıltan, daha yolun başında dönmüştü, ancak temel sisteminde alınan bu tedbirin yeterli olmadığı çok geçmeden anlaşıldı, Anıtkabir'i bekleyen tehlike tamamen ortadan kalkmamıştı.

Anıtkabir'in inşasındaki aksamlar İnönü ve Celal Bayar arasındaki çekişmenin de malzemesi oldu.

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kitaplar/FMD/imagenes/0060.jpg>

mamen kil tabakasından oluşan Rasattepe'ye Radye General temel sistemi ile inşa edilecek Anıtkabir en küçük bir depremde yıkılabilir. Prof. Dr. Peynircioğlu'nun önerdiği sistem uygulanacaktı, ancak bu sistemin uygulanması ve Radye General temel sisteminden vazgeçilmesi o kadar kolay olmadı. Bürokrasi bu değişikliği kabul etmedi. Yeni temel sisteminin uygulanması için Anıtkabir'in mimarları ile ek sözleşme ve ek bir ödeme yapılması gerekiyordu. Sayıştay bu ek sözleşmeyi mevzuata uygun bulmadı. Nihai olarak Danıştay Başkanlığı Genel Kurulu'ndan görüş soruldu. Danıştay, kararında Anıtkabir temel sisteminin değiştirilmesi zorunluluğuna işaret ederek, Anıtkabir'in mimarları ile ek sözleşme yapılması yönünde oy çokluğu ile karar verdi. Ancak temel sisteminin değişmesi yönünde oy veren Danıştay üyeleri bile Anıtkabir'in Rasattepe'ye inşası konusunda hükümeti uyarma ihtiyacı hissettiler. Bu yöndeki uyarılar Danıştay karar tutanağında şöyle kaleme alındı:

"Anıtkabir'in gerek tarihi önemi gerekse sarf edilecek paranın miktarı gerek taşıyacağı sikletin çokluğu bakımından diğer yapılarla kıyas kabul olmayıp zamanla vukua gelebile-

hut bu vaziyet karşısında inşaatın Rasattepe'de yapılmasından sarfınazar olunarak zemini daha müsait bir mevkiin tespiti emrinde teşebbüse geçilmesi hususlarına hükümetin dikkat nazarının çekilmesi temennisini ilave etmişlerdir."¹¹

Danıştay'ın yeni temel sistemiyle ilgili mütalaasına dayanılarak Anıtkabir'in mimarlarıyla ek sözleşme imzalandı ve Radye General temel sisteminden vazgeçilerek yeni temel sisteminin uygulanmasına karar verildi.¹² Bu yeni temel sistemi, Anıtkabir inşası için 11 Aralık 1948 günü toplanan ve İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyelerinden oluşan Deprem Komisyonu'nun tutanağında şöyle tarif ediliyordu:

"Anıtkabir'in yapıldığı zemin aluvyondan ibaret bir tepe olduğundan deprem dolayısıyla bir kayma husulü ihtimal dahilinde görülmektedir. Hesapta yatay zلزlele katsayısı göz önüne alınmakla beraber üst yapı ile temel aksamının yekpare bir kitlesle teşkil edecek şekilde tertiplenmesi gereklidir. Çünkü zلزlele katsayısı ne kadar arttırılırsa arttırılın kayma ve çökmelerden doğacak arızaları ancak binanın temel ile beraber yekpare olması ve mümkün mertebe hafif olması önleyebilir."¹³

Bu arada, 14 Mayıs 1950 seçimleri ile Demokrat Parti iktidara olmuş, 27 yıllık CHP iktidarı sona ermişti. Milli Şef İsmet İnönü artık yalnızca ana muhalefet lideriydi. Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. Cumhurbaşkanı ise onun siyasi rakibi Celal Bayar'dı. Başta Celal Bayar olmak üzere, Demokrat Partililer daha önceki çokpartili yaşam deneyimlerinin nasıl sona erdiğini iyi biliyorlardı. Aynı sonla karşılaşmak tüm iktidarlara boyunca en büyük korkuları oldu ama özellikle iktidardaki ilk yıllarında bu korku daha da büyüktü. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle Ticaniye tarikati mensupları Atatürk heykellerine saldırıya başladı. Özellikle geçmiş tecrübelerden çekinen Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın kişisel gayretleriyle, kamuoyunda Atatürk imgesi ve CHP arasında var olan bütünlük anlayışını bozmak amacıyla 5816 sayılı "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" yürürlüğe girdi. Atatürk'ün yerine kendi resmini Türk lirasının üstüne basan İsmet İnönü'nün resmi paralarından kaldırıldı, yerine tekrar Atatürk'ün resmi konuldu. Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında Atatürk'ü kim daha çok seviyor yarışması başlamış gibiydi. Bu "sevgi yarışı" Anıtkabir inşaatında da kendini

gösterdi, Anıtkabir'in inşasına Demokrat Parti döneminde açık bir şekilde hız verildi.

Demokrat Parti döneminde Anıtkabir inşaatında zemin ve temel sorunu tekrar kendini gösterdi. Rasattepe'de zeminin çürük olduğu, temelin güçlendirilmesi gerektiği resmi yazılarda bir kez daha belirtildi. Bayındırlık Bakanlığı'nın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu Anıtkabir'in temelini güçlendirilmesi kararını aldı.

"Rar Şirketine ihale edilmiş olan Atatürk Anıtkabir inşaatında yer sarsıntısı tesislerinin nazarı itibare alınması ve zeminin çürük çıkması sebebiyle temelde yapılacak olan ve ihale bedelinin 720'sini geçen ilave inşaatın eski müteahhide pazarlıkla yaptırılması..."¹⁴

Temelin güçlendirilmesi için 9.751.240 lira olan keşif bedeli üzerinden, RAR Şirketine ihale edilmiş temel inşaatına ilave olarak, bu yeni temel güçlendirme işi için 3.420.584 lira daha ek ödeme yapıldı.¹⁵ Temelle ilgili her şey yapılmıştı fakat Rasattepe hâlâ Anıtkabir'in ağırlığını taşıyamıyordu, bunun için projede değişiklik yapılacaktı. Anıtkabir'in daha heybetli görünmesini sağlayan mozolenin üstünde bulunan büyük kütenin kaldırılması, daha doğrusu yapımından vazgeçilmesi binayı hafifletebilir, böylelikle temele daha fazla yük binmesi engellenilebilirdi. Genellikle, mozolenin üst kısmının kaldırılmasından gerekçesi olarak yeterli bütçe olmadığı öne sürülür ama zaten proje başlangıcında o kısmın yapımı da hesaplanmış ve ona göre bir bütçe düzenlenmişti. Bir de Demokrat

Parti yöneticilerinin Anıtkabir inşaatının bir an önce bitmesi yönündeki ısrarlarının mozolenin üstündeki kütenin yapımından vazgeçilmesinde etkili olduğu iddia edilir. Oysa Anıtkabir inşaatına hassas bir şekilde eğilen ve kendi iktidar dönemleri içinde bitmesi için (1954 seçimlerinden önce) tüm imkânları seferber eden Demokrat Parti "Anıtkabir'i yarım bıraktılar" eleştirisini göze alamazdı. Mozolenin üstündeki kütenin yapımından vazgeçilmesinin tek nedeni, zeminin Anıtkabir'i taşıyamayacağı endişesidir. Bir Anıtkabir belgesel filmi nedeniyle röportaj yaptığımız, Anıtkabir'in mimarı Orhan Arda'nın oğlu mimar Ömer Arda bu görüşü destekliyor. Ömer Arda, Anıtkabir inşaatının denetim komisyonunda bulunan Prof. Dr. Paul Bonatz'ın Anıtkabir'in ağır bir kütle olması nedeniyle emniyet paylarından temele çok ağır bir yük bindiğini, binayı hafifletmek amacıyla mozolenin üst kısmında bulunan kütenin yapımından vazgeçilmesini önerdiğini anlatmıştır.¹⁶ Zaten arşivlerde bulunan resmi yazılar da bu görüşü doğrulamaktadır. Prof. Dr. Paul Bonatz'ın da yer aldığı Anıtkabir inşaatının denetim komisyonunun önerisi doğrultusunda, 29 Kasım 1950'de Bakanlar Kurulu Anıtkabir inşaatında tadilat yapılmasını kararlaştırdı.¹⁷ Böylelikle mozolenin üst kısmındaki kütenin yapılmasından vazgeçildi ve 35 metre olan mozole yüksekliği 20 metreye kaldı.

Rasattepe'deki Anıtkabir inşaatı nihayet 1953 yılında bitirildi. 10 Kasım 1953 gününde düzenlenen törenle Atatürk'ün cenazesi Etnografya Müzesi'nden Anıtkabir'e nakledildi.

Anıtkabir inşaatı gündeme geldiğinde sürekli olarak inşaatın uzaması üzerinde durulur, ancak Rasattepe'nin Anıtkabir için ne ölçüde doğru bir karar olduğu çok fazla gündeme gelmez. İnşaatın uzamasının bir nedeni de Rasattepe'nin yumuşak ve alüvyon toprakla kaplı zemindir. Anıtkabir, zeminin bu olumsuzluğuna rağmen oldukça zorlu bir inşaat süreci sonunda gerçekleştirildi ve elbette inşaat müelliflerinin titiz çalışmalarını da unutmamak gerekir. Ama yine de Anıtkabir'in sağlamlığı konusunda birtakım iddialar hâlâ devam etmektedir. 2001 yılında Anıtkabir'de tamirat yapan şirketin sahibi olan Dr. Gürbüz Arıburnu, korozyon nedeniyle Anıtkabir'de sütunların içten içe çürümüş olduğunu, Anıtkabir'i ayakta tutan beton direklerin tamamen bozulduğunu belirtmektedir. Anıtkabir'deki korozyonu gideren Dr. Gürbüz Arıburnu, Aslanlı Yol'un ve Atatürk'ün mezarının bulunduğu mozolenin çökme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu iddia etmiştir.¹⁸ Bu iddia, Anıtkabir inşası sırasında uzmanların Rasattepe'nin bölyesi yükseklikte bir binayı taşıyabilecek bir zemin olmadığını görüşünü destekler niteliktedir.

Sonuç olarak, Anıtkabir'in yeri için hiçbir teknik inceleme yapılmaksızın Rasattepe kararının verilmesi; Anıtkabir inşası sırasında çeşitli zorluklar yaşanmasına yol açmış, projenin bütünüyle hayata geçirilmesini engellemiş ve sonsuza kadar ayakta kalması planlanan Anıtkabir'in sağlamlığı konusunda kuşku-ların oluşmasına neden olmuştur.

TUNÇ BORAN
BELGESEL FİLM YAPIMCISI

DİPNOTLAR:

1. Cemal Kutay, Atatürk'ün Son Günleri, İstanbul, 1981, s. 128-129. Atatürk'ün ölümünden sonraki sırasıylemelerinin ayrıcağız: N. Mazıcı, *Cemal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937-1939)*, İstanbul, 1996, s. 103.
2. Bu tutanak ve törenle ilgili yazışmalar için bkz: T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, TBMM'nin 8 Nisan 1939 tarih ve 84/23 sayılı yazısı ve ekleri.
3. Uzun araştırmalara rağmen bu raporun aslını ulaşılmak mümkün olmadı. Ancak özel komisyonun ve bilim adamlarının Anıtkabir'in yeri için Çankaya önerisi, milletvekillerinden oluşan üst komisyonun karar tutanağında ifade edilmektedir. Bunun için bkz: T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, No: 030.10.18.14.

4. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, No: 030.10.18.14.
5. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu'nun 7/5/1942 tarih ve 17904 sayılı kararı.
6. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu'nun 18/11/1943 tarih ve 78 sayılı kararı.
7. Cumhuriyet gazetesi, 10 Ekim 1944.
8. Tümülsler, mezar ya da mezarlıkların üzerinde zamanla toprak yığılmasıyla oluşmuş küçük tepeliklerdir.
9. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Danıştay Başkanlığı'nın 11/1/1946 tarihli Anıtkabir sözleşmesiyle ilgili No: 1/25 sayılı kararı. S: 2.
10. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Danıştay Genel Kurulu'nun 17/11/1946 tarihli Anıtkabir sözleşmesiyle ilgili 46-18/k.2 sayılı kararı. S: 2.
11. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Danıştay Genel Kurulu'nun 17/11/1946 tarihli Anıtkabir sözleşmesiyle ilgili 46-18/k.2 sayılı kararı. S: 6.
12. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Maliye Bakanlığı'nın 19/12/1946 tarih ve 20761 sayılı kararı.
13. Deprem Komisyonu'nun raporu ve Anıtkabir inşaatı ile ilgili bazı belgeler için bkz: *Anıtkabir Tarihçesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2001.
14. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu'nun 21/9/1950 tarih ve 11897 sayılı kararı.
15. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bayındırlık Bakanlığı 31/8/1950 tarih ve 16782 sayılı kararı.
16. "Rasattepe'den Anıtkabir'e Son Yolculuk".
17. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu'nun 29/11/1950 tarih ve 1250 sayılı kararı.
18. Milliyet gazetesi, 4 Eylül 2001.

TARİHTE BİR DÖNÜM NOKTASI

MOHAÇ MEYDAN SAVAŞI

GÖKHAN DİLBAŞ

Macar ordusunun tamamının yaklaşık 2 saatte yok edilmesiyle dünya tarihine "en kısa süren meydan savaşı" olarak geçen Mohaç Savaşı birçok Macar tarihçisi tarafından sonun başlangıcı olarak kabul edilir. Gerçekten de Macaristan bu olayla kaybettiği bağımsızlığını uzun yıllar boyunca tam olarak elde edememiştir. Bu savaştan 15 yıl sonra, Buda'nın ilhakıyla Macaristan toprakları üzerinde; Osmanlı İmparatorluğu, Krallık Macaristan'ı ve Erdel Prensligi şeklinde üçlü bir yönetim başlar.

Mohaç Meydan Savaşı.
Macar Kralı II. Lajos'un (1516-1526) ölümüyle Jagelló hanedanlığına son vermiştir.

Bertalan Székely'in "Macar Kralı II. Lajos'un Ölümü" isimli çalışması.

(www.wikipedia.org.tr/wiki/II._Lajos)

29 Ağustos 1526 tarihinde, Belgrad'ın 185 km kuzeybatısında ve Budapeşte'nin 170 km güneyinde yer alan, Tuna'nın batı kıyısına düşen ve Budapeşte'ye kadar uzanan Mohaç Ovası'nda (Öztuna, 1977:

368), sonuçları itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Macaristan Krallığı tarihinde bir dönüm noktası oluşturan ve tarihe Mohaç Meydan Savaşı veya Mohaç Savaşı olarak geçen bir savaş gerçekleşmiştir. Mo-

haç'tan 15 yıl sonra, yani 1541 yılında Buda'nın ilhakıyla Macaristan toprakları üzerinde; Osmanlı İmparatorluğu, Krallık Macaristan'ı ve Erdel Prensligi şeklinde üçlü bir yönetim başlamıştır.

Bu savaşın Macarlar üzerindeki etkileri o kadar büyük olmuştur ki, 20. yüzyılın en büyük Macar şairi olarak kabul edilen Endre Ady (1877-1919) 1908 yılında yazdığı Nekünk Mohács Kell (Bize Mohaç Gerekir) adlı şiirinde: "Eğer Tanrı varsa, dövülmeye

29 Ağustos 1526 tarihinde başlayan savaşta, Macar ordusu Türk topları önüne çekilerek sağ koldan İbrahim Paşa, sol koldan Behram Paşa'nın kuvvetleri ve merkezde de Osmanlı ordusunun belkemiğini oluşturan yeniçeri kuvvetlerinin şiddetli mu-

da Buda'ya bir Türk elçisi gelerek, Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) vefat ettiğini ve yeni padişahın 1516 yılında yapılan ve 1519 yılında yenilenen antlaşmayı uzatmak istediğini iletir. Ancak Macar sarayı bu teklifi reddeder ve aceleyle Venedik'ten,

Savaş sonrasında Macarların kayıpları büyük olur. Kaynakların bazıları 15 bin kayıp verirken, bazıları ise 24 bin ölü bildirirler.

Orlay Petrich Soma'nun çizimiyle Mohaç Savaşı.

Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.

Macar Krallığı'nın, Türklerle yapacağı bir antlaşmada Hristiyan âlemi tarafından hor görüleceği endişesi vardır. Macarların, Kanuni'nin teklifini reddederken gerçekçi siyasal düşüncelerden ziyade duygusal sebeplerle hareket ettiği düşünülebilir. Avrupa devletlerini güneyden ve güneydoğudan gelen saldırılara karşı bir kalkan gibi korumasına rağmen, bütün ortaçağ boyunca Batı âlemi Macarları kendinden saymamakta direnmiştir.

aşmış/İrk ona yalvarmasın/Çingene halkların ateşli kalpli delikanlısı/Sadece dövsün, dövsün, dövsün.//Eğer Tanrı varsa, bana acımasın/Ben Macar olarak doğdum/Kutsal güvercin yeşil dal getirmesin/Sadece vursun, kırbaçasın//Eğer Tanrı varsa, yerden ışıklı göğe kadar/Bizleri sonuna kadar savursun/Yarım dakikalık bile barışımız olmasın/Çünkü o zaman sonumuzdur, sonumuzdur," diyerek yüzyıllar önce yaşanmış bu savaşa atıfta bulunmaktadır. Mohaç Savaşı halk geleceğinde de yerini almıştır. Macarcada bir işin kötü sonuçlandığını anlatan bir deyimde, "Több is veszett Mohácsnál" (Mohaçtan daha kötü oldu/olabilirdi) denir. Macarlar bu yenilgiyi bağımsızlıklarının sonu olarak kabul ederler.

kavemeti ile 2 saatte yok edilmiştir. Bu şiddetli çarpışmanın Macarların hafızasında yüzyıllar sonra bile ne kadar canlı yaşadığını iyice kavramak için bu savaşın sebeplerini ve sonuçlarını, her iki tarafın kaynaklarından takip etmemiz gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Macaristan Krallığı'nı karşı karşıya getiren bu olayın başlangıcı, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) 1520 yılında yaptığı barış teklifinin reddedilmesi-ne, bunun üzerine Kanuni'nin Macar kralına bir ders vermek ve gücünü göstermek için II. Murad (1421-1451) ve Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) devrinde bir türlü alınamayan ve Macaristan'ın kilidi olarak anılan Belgrad'ı 1521 yılında fethine kadar gitmektedir. 1520 yılının son ayların-

Papa'dan, Habsburg İmparatoru V. Karl'dan, Hollanda prensi, İspanya kralı -I. Carlos- ve kardeşi Avusturya Arşidükü I. Ferdinand'dan yardım ister. Kanuni büyük bir ihtimalle Macaristan'dan birtakım tavizler istemektedir. Ünlü Macar tarihçisi Perjés, o sırada Buda'da bulunan Venedik elçisi Messaro'nun bir kaydına dayanarak Babıâli'nin, mesela Hırvatistan veya Almanya'ya karşı yapılacak bir sefer için Macar topraklarından serbest geçiş hakkı istediği manasını çıkarır. V. Karl'ın tahta çıkması ve giderek kuvvetlenmesi sonucunda, Macaristan'ın özellikle haneler ve evlilikleri yoluyla Avrupa'nın aşağı yukarı her yerinde bayraklarını dalgalandıran Habsburgların hakimiyeti altına gireceği ve Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da kendilerini tehdit

edeceği düşüncesi Osmanlı sarayını korkutuyordu. Kanuni, Macaristan'dan Alman İmparatoru ile ilişkisini kesmesini veya hiç olmazsa gevşetmesini istemiş olmalıdır (Perjés, 1992: 29-30).

Fakat Macarlar bu teklifi reddeder ve bunun sonucunda gelişen olay-

gösterir. Belgrad'ın düşmesiyle, o zamanki Avrupa devletleri içinde en güçlü kara ordusuna ve ünü pek büyük olan ağır zırhlı süvarilerinin varlığına rağmen, Macar Krallığı Buda'ya kadar güneyden ve güneydoğudan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı tamamen korunmasız hale gelmişti.

ren ve bunu önlemek için harekete geçen, ancak 25 Şubat 1525 tarihinde Pavia'da yenilen, tutsak düşen ve ardından Madrid Anlaşması'nı (1526) imzalayarak Milano bölgesini ve Burgonya'yı kaybeden Fransa Kralı I. François'yı da (1515-1547) bu seferin sebeplerinden biri olarak göstermiştir. Fransa adına kötü biten bu sa-

Binbir güçlkle eksik bir halde toplanan Macar ordusu, Osmanlıların Macaristan içlerine ilerlemesini önlemek amacıyla onları Mohaç Ovası'nda karşılamaya karar vermiştir. András Báthory, Osmanlıları Drava Nehri üzerinde durdurmak istemişse de, kendisine yardımcı hiçbir kuvvet gelmeyince geri çekilmiştir. Bu plan gerçekleşmeyince, Macarlar Osmanlıları Cseleptak bataklıklarında durdurmaya çalışmıştır.

Macar Krallığı, Osmanlıların topraklarından serbestçe geçiş teklifini reddedince, Kanuni Sultan Süleyman 1526 seferine çıktı.

Macar Kralı II. Lajos (1516-1526).

lar, Osmanlılar tarafından "Darülcihad" (Uzunçarşılı, 1975: 312) diye adlandırılan Belgrad'ın 29 Ağustos 1521 tarihinde alınmasıyla sonuçlanır. Bu kale Türklerle Macaristan yolunu açıyor ve Avrupa'nın endişesini artırıyor. Nitekim, I. Ferdinand'ın elçisi Ghislen de Busbecq 30 yıl sonra şunları yazacaktı: "Belgrad'ın alınışı, Macaristan'ın daha sonra içine düşeceği acı durumun da başlangıcıdır." (Yücel, 1991: 20). Osmanlılar, bu seferle Macarlara güçlerini göstermek ve olası bir Macaristan seferinde arkalarını sağlama almak istemişlerdir. Gerçekten de Kanuni, 1524 yılında Macar kralına yeni bir teklif götürdüğünde bunu hemen reddetmemeleri, Belgrad'ın kaybının Macar tarafı üzerindeki etkisini

Belgrad seferinden sonra Osmanlıların dikkati doğudaki işlere yönelir. Akdeniz meseleleri, Mısır isyanı ve Portekizlilerle olan Hint Deniz Savaşları 5 yıl kadar Osmanlıların Avrupa'nın bu bölgesiyle ilgilenmesini engeller. Buna rağmen, sınır boylarındaki çarpışmalar ve Avrupa devletlerinin, başları sıkıştığı takdirde Macar Krallığı'na yardım edeceklerine dair boş vaatleri Babilî tarafından dikkate izleniyordu. Osmanlılar, Habsburg İmparatorluğu'nun başını çektiği, Avrupa'da her an için kendilerine karşı oluşabilecek bir girişimde Macaristan'ın bir atlama tahtası olarak kullanılmasına izin veremezlerdi.

Birçok tarihci, Avrupa'daki Habsburg yayılmasını kendisi için tehlikeli gö-

vaştan sonra kralın annesi Angoulême Düşesi Louis de Savoie bir mektupla Kanuni'nin yardımını istemiş ve ortak düşmanlarına karşı birlikte hareket etmeyi önermiştir. Bu mektup İstanbul'a gelen Fransız elçisi Jean Frangipani tarafından padişaha iletildiği vakit, Kanuni, Alman imparatorunun nüfuzunu kırmak için müttefiki olan Macaristan'a bir sefer yapacağını ve Fransa kralına yardımında bulunacağını vaat etmiştir. Oysa bu vaat Fransa'ya ulaşınca kadar Fransa kralı esaretten kurtulmuş, bu olay Kanuni'nin Macaristan'a bir sefer düzenleme sebeplerinden biri olma özelliğini kaybetmiştir (Clot, 1989: 95).

1524 yılında Buda'ya bir kez daha Türk elçisi geldiğinde, yapılan gizli görüşmelerden sonra "Süleyman'ın Teklifi" bir kez daha reddedilir. Türklerin ne istediği yine tam olarak belli olmamakla beraber, Kanuni'nin 1521 yılında olduğu gibi Habsburglarla boy ölçüşmek için Macar Krallığı topraklarından serbest geçiş izni istediğini düşünmek gerekir. Osmanlıların talepleri konusunda elimizde herhangi bir belge bulunmamasına rağmen, mantıksal çıkarımımız bizi bu sonuca götürür. Öte yandan, Macar tarihçisi Kubinyi 1977 yılında böyle bir belge bulunduğunu ve bu belgeye göre Osmanlıla-

rın, Macarlardan hem vergi hem de serbest geçiş hakkı istediğini belirtmiştir (Perjés, 1992: 37).

Macar tarafında, Türklerle yapılacak en kötü bir barışın bile sonu muhakkak yenilgiyle bitecek bir savaştan daha iyi olduğunu düşünenler de vardır. Nitekim Macar sarayında Pál Tomori gibi söz sahibi bazı insanların, Belgrad komutanı Bâli Bey ile 1525 yılında iki kez görüştüğüne dair kayıtlar mevcuttur. Macar Kralı II. Lajos'un izni olmadan Tomori'nin böyle bir işe girişemeyeceği düşünülürse, Macarların Türklerle barış seçeneğini düşündüklerini de kuvvetli bir şekilde hesaba katmamız gerekir. Nitekim yardım istemek için Roma'ya giden elçi Brodaries de, bu sırada yazdığı mektuplarında barış görüşmelerinden bahseder ve aynı kişi, Mohaç Savaşı'ndan sonra da Osmanlıların bu teklifinin kaçırılmaması gerektiğini yazmıştır (Perjés, 1992: 37).

AVRUPA'NIN KALKANI

Macar Krallığı'nın, Türklerle yapacağı bir anlaşmada Hristiyan âlemi tarafından hor görüleceği endişesi ni de gözden kaçırmamız gerekir. Macarların, Kanuni'nin bu teklifini reddederken gerçekçi siyasal düşüncelerden ziyade duygusal sebeplerle hareket ettikleri düşünülebilir. Avrupa devletlerini güneyden ve güneydoğudan gelen saldırılara karşı bir kalkan gibi korumasına rağmen, bütün ortaçağ boyunca Batı âlemi Macarları kendinden saymamakta direnmiştir. Macarların, Avrupa kıtasına ilk geldiklerinde haklarında çıkan birtakım yanlış bilgileri silmesi o zamana dek mümkün olmamıştır. İşte şimdi önlerinde, kendilerini Avrupa'ya tam anlamıyla kabul ettirecek, Hristiyanlığın en büyük düşmanıyı yenerek, belki de kaybetmekte oldukları "Hristiyanlığın Kalkanı" unvanını yeniden kazandıracak bir fırsat vardır. Kanuni'nin teklifinin reddedilmesinde Avusturya Arşidükü ve V. Karl'ın kardeşi I. Ferdinand'ın Macar kralına yazdığı ve barış görüşmelerini sertçe eleştirdiği mektubunun ve Macarların, başları sıkıştığı takdirde

Avrupa'dan yeteri kadar yardım geleceğine dair boş ümitlerinin de etkisi vardır.

Bütün bunlara rağmen Macar Krallığı'nın iç durumu çok zayıftır. Kralıkta, büyük toprak sahipleriyle küçük asilzadeler siyasi hâkimiyet için mücadele etmektedir. 1514 yılında

pa'nın elçisi Antonio Burgio şöyle yakınıyordu: "Eğer Macaristan'ı tehlikeler girdabından üç florin ile kurtarmak mümkün olsa, bu fedakârlığı yapacak üç adam çıkmaz," (Eckhart, 1949: 112). Bütün bu sebeplerden dolayı, Osmanlıların sefer hazırlığı zamanında haber alınmış olsa dahi gerekli girişimler yapılamamıştır.

Tizian'ın çizimiyle Habsburg İmparatoru V. Karl.

http://de.wikipedia.org/wiki/Bild:Tizian_o82.jpg

patlak veren köylü ayaklanmasının izleri tam olarak silinmemiştir (Eckhart, 1949: 108-109) ve hazine neredeyse bomboştur. Hazineden sorumlu Elek Thurzó, krallığın gelirlerini artırmak için büyük askeri güçlerin kullanılmamasından yanadır çünkü ordunun masraflarını karşılayacak kadar para yoktur (Vilmos, 1896: 492). Vergiler hazineye o kadar az gelir temin ediyordu ki, açığı kapatmak için zaman zaman kral ailesinin gümüşlerini rehine koyması gerekiyordu (Eckhart, 1949: 112). Asilzadeler memleket savunmasına katılmakta son derece isteksizdi ve kraldan daha çok toprak ve gelir elde etme derdine düşmüştü (Clot, 1989: 98). Memleketin kurtarılması konusunda gayret gösteren Pa-

Türk tarafında ise hazırlıklar ciddi ve gizli bir şekilde yürütülüyordu. Bu sefere katılan Osmanlı ve Macar kuvvetleri hakkında kesin bir görüş mevcut değildir. Ancak son yapılan araştırmaların ışığında bazı kaynaklar şu rakamları vermektedir. Osmanlı ordusu 100 bin kişi ve 300 toptan ibaretir (Hammer, 1990: 448; Clot, 1989: 96; Öztuna, 1977: 368). Macar kaynakları ise farklı rakamlar verir. Bazıları Osmanlı ordusunu yardımcı kuvvetler hariç 60 bin kişi (Gyula, 1974: 82) olarak kabul eder, bazıları 70-80 bin düzenli ve 40-50 bin kadar düzensiz birlikten oluştuğunu belirtir (Bálint-Gyula, 1934: 445), bir kısmı da 100 bin rakamını kabul eder (Vilmos, 1896: 498). Macar ordusu ise Osmanlılara

göre sayıca daha azdır. Macarlar, tüm Avrupa'da ün salmış, birbirine zincirlerle bağlı ağır zırhlı süvarilerine güveniyorlardı. Birtakım Macar kaynakları Macar ordusunun sayısını 25 bin olarak verir (Gyula, 1974: 83). Bazıları yarısı yaya, yarısı atlı olmak üzere 24-25 bin kişiden ve 53 toptan mürekkep olduğunu (Bálint-

Macarların bu savaşı kaybetmesinin bir sebebi de casuslarının görevlerini tam anlamıyla yerine getirememesi, Türk ordusunun en büyük bölümünün silahlı ve en fazla 10-20 bin civarında olduğunu haber vererek Macar kralını ve başkomutan Tomori'yi yanıltmalarıdır. İki ordu arasındaki sayısal dengesizliği ciddi

yardımcı hiçbir kuvvet gelmeyince birlikleriyle beraber geri çekilmişti. Bu plan gerçekleşmeyince, Macarlar doğal bir savunma hattı olan Cselepeatakı bataklıklarında Osmanlıları durdurmaya çalışmış, ancak bu engeli de aşan Osmanlı ordusu Macaristan içlerine ilerleyişini sürdürmüştür.

Bu savaş ile Avrupa'yı bir kalkan gibi koruyan Macaristan yıkılmıştır.

Bertalan Székely' in "Mohaç Meydan Savaşı" isimli çalışması.

(www.crowland.uw.edu/images/csa/moha.html)

Gyula, 1934: 445) belirtirken, sadece 24 bin (Eckhart, 1949: 112) rakamını ve ordugâha son katılımlarla beraber 28 bin rakamını kabul edenler de (Vilmos, 1896: 504) vardır. Osmanlı kaynaklarından Celâl-zâde, Macar ordusunun 162 bin kişi olduğunu ve yardımcı kuvvetlerle beraber bu sayının 200 bin kişiye çıktığını söyler (Öztuna, 1977: 368), ancak bu rakam diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında biraz abartılıdır. Her şeye rağmen, Macar ordusunun ancak 16-17 bin kadardı. Macarlar Leh, Alman ve Moravyalı paralı askerlerden oluşuyordu. Atış gücü düşük topları idare edecek topçu birliklerinin başında ise Kont János Hardegg bulunuyordu. Bu arada Macar ordusuna başkomutan da seçilememişti. Başkomutan ancak muharebeden beş gün önce, 24 Ağustos tarihinde, biraz da kralın zorlamasıyla ancak belli olmuş ve Kalocsa Başpiskoposu Pál Tomori bu görevi kabul etmiş, daha doğrusu bu görev ona verilmiştir (Vilmos, 1896: 501).

oranda kapatacak olan Erdel Voyvodası János Szapolya'nın bazı kaynaklara göre 5 bin, bazı kaynaklara göre 20 bin kişilik birliklerinin (Sinkovics, 1987: 151) ve sayıları 30-40 bin kadar olan Hırvat-Slovak kuvvetlerinin komutanı Kont Kristóf Frangepán'ın krala bir mektup yazarak, kendisi ordugâha gelmeden savaşa girmemesini öğütlemesine rağmen, Macar tarafının onların katılımı beklenmeden savaşa girmesi de yenilgiyi getiren bir başka unsurdur (Eckhart, 1949: 113; Bálint-Gyula, 1934: 445).

Binbir güçlük ve eksik bir halde toplanan ordu, Macaristan içlerine daha fazla ilerlemelerini önlemek amacıyla Osmanlıları Mohaç Ovası'nda karşılamaya karar vermiş ve 19 Ağustos tarihinde burada ordugâh kurarak etrafını hendeklerle çevrelemiştir.

Macar tarafında András Báthory Osmanlıları Drava Nehri üzerinde durdurmak istemişse de, kendisine

VE SAVAŞ BAŞLAR...

Savaş, 29 Ağustos 1526 Çarşamba günü, Macar Ordusu Başkomutanı Pál Tomori'nin Macar topçusunun desteğinde ilk safı hücumla geçirmesiyle başladı. Savaşın cereyan tarzı, Osmanlıların beklediği gibi Tomori ve Perényi'nin yönettiği ilk safın Macar ağır süvarisiyle beraber ileri atılıp Rumeli ordusunun üzerine düşerek bu ordunun altını sancağını yarmasıyla gelişti. Bu hareketi görürnce Rumeli ordusunun dağıldığını ve Macar kıtalarının zafer kazanıp Osmanlı ordusunun içlerine doğru ilerlediğini düşünen Macar Kralı II. Lajos ikinci safı hücumla kaldırı ve bu saf, daha az zarar gören Anadolu ordusu üzerine düşer. Bu arada, taktik gereği Anadolu ve Rumeli ordusu yavaş yavaş yanlara doğru açılmakta ve Macar ordusunun tamamı yeniçeri kıtaları ve 300 Osmanlı topunun önüne doğru çekilmekteydi. Macar ordusu ilk ciddi kayıpları yeniçeri kıtalarıyla karşı-

laştığı zaman kanatlardan yapılan tüfek atışlarıyla vermiştir. Türk topları ateşe başladığında, ilkin Macar ağır süvarisi zarar görmüş, piyade birliklerinin çoğu imha olmuştur. Macar ordusunda bir panik havası meydana gelmiş ve ordu dağılmış, kaçışma başlamıştır. Osmanlı birlikleri Macarlara kaçış yönü olarak sadece Cseleptak yönünü açık bırakmıştır. Böylece Macarlar o tarafa doğru yığılıp, bataklık olan bu arazi-den geçerek kaçmaya çalışmışlar ve çoğu bunu başaramamıştır. Macarların kayıpları gerçekten büyüktür. Kaynakların bazıları 15 bin kayıp verirken (Bálint-Gyula, 1934: 446), bazıları da ölü sayısını 24 bin olarak bildirirler (Vilmos, 1896: 508). Osmanlıların kayıpları ise daha azdır. Celâl-zâde'ye göre ölü sayısı 150'dir, yaralı sayısı ise birkaç bini geçmez (Öztuna, 1977: 370). Solak-zâde Tarihî de ayrı rakamları verir: "O asırda yaşamış ihtiyarlardan rivayet olduğuna göre, savaş esnâsında, Müslümanlar tarafından yüz elli nefer gâzi şehâdet tacı ile zemine gâltan olmuştur. Bunu yakinen söylerler. Velhasıl müşkrikin tâifesinden az kimse kurtuldu," (Çabuk, 1989: 145). Ancak bu rakamlar biraz şüphelidir. Bu kadar şiddetli bir muharebe Osmanlıların kayıplarının da Macarların kayıplarına yakın olduğunu düşünmemiz gerekir. Macar Kralı II. Lajos muharebe alanından kaçmayı başarmış ama Cseleptak'ı (Karasu Deresi) geçerken arazinin kaygan ve bataklık olması nedeniyle atının ayağı kayarak üzerine düşmüş, onu sulara gömmüştür. Maiyetinden István Aczél onu çıkarmak için uğraşmışsa da başarılı olamamıştır. Ulrik Czetrizs muharebeden bir gün sonra Buda'ya yenilgi ve kralın ölüm haberini birlikte getirmiştir (Vilmos, 1896: 509).⁴

Macar ordusunun Mohaç Ovası'nda yenildiği haberi Buda'ya ulaştığı zaman krallık sarayında panik başlar. Kraliçe Mária, daha o gece Alman şövalyelerinin her iki yanı tuttuğu yoldan ilerleyerek Veszprém Piskoposu ve kançılırları Tâmás Szalaházy, hazineden sorumlu Elek Thurzó ve Buda Kalesi'nin muhafızı János Bornemisza ile beraber elle-

rinde meşalelerle etrafı aydınlatan saray erkânının önünden geçerek şehri terk etmiş, batıya, Viyana'ya doğru kaçmıştır (Bálint-Gyula, 1928: 8; Sinkovics, 1987: 149).

Kanuni, 5 Eylül günü Mohaç'tan hareket etmiş ve 12 Eylül'de Buda önlerine gelmiştir. Yahudilerden baş-

kuvvet istemiştir, ancak Osmanlılar bu direnişleri kısa zamanda kırmıştır (Sinkovics, 1987: 151).

SAVAŞIN SONUÇLARI

Mohaç Savaşı 637 yıllık Macar Kralığı'na son vermekten başka, savaşta top kullanımını ön plana çıkar-

Mohaç Savaşı Macar Krallığı'na son vermekten başka, savaşta top kullanımını da ön plana çıkarmıştır. İkinci önemli husus ise bu savaşta Macarların ilk hücumlarını kıran ve onlara ağır kayıplar verdiren tüfek atışlarıdır. Savaşın kazanılmasında asıl rolü oynayan kuvvetin, Macarları toprakların önüne çekerek muharebenin sonucunun belirlenmesine katkıda bulunan yeniceği kıtaları olduğu muhakkaktır.

ka kimse kalmadığı için şehir kendiliğinden teslim olmuş ve Osmanlı ordusu şehre girmiştir. Kurban bayramını kralın sarayında geçiren Kanuni, bu arada Peşte tarafına da geçmiştir. Osmanlılar, gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra 25 Eylül'de başkenti terk etmiş; Tuna ve Tisa nehirlerini iki kol halinde takip ederek güneye doğru ilerlemiş, 5 Ekim'de son Macar mukavemetini de kırarak 12 Ekim'de Belgrad'a, 24 Ekim'de Sofya'ya, 2 Kasım'da Edirne'ye ve en nihayet 23 Kasım'da İstanbul'a gelerek seferi tamamlamışlardır. Kaynaklara göre, Osmanlı ordusu Macaristan'ı terk ederken iki kez Tuna ötesinden gelen birliklerin saldırısına uğramıştır. Bu saldırılar Süleyman'ın günlüğünde ve Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin eserinde de vardır. İlk hücumu Voyvoda Borics Radics yapmıştır. Osmanlı kroniklerinde ikinci saldırıdan söz edilmez, sadece Imre Perényi'nin oğlu Péter Perényi'nin adı verilir. Bir ihtimalle, babası Mohaç Savaşı'ndan sağ olarak kurtulmuş ve bir ordu toplayarak oğlunun emrine vermiş olabilir. Hırvat komutan Frangepán az bir kuvvette saldırıdan kaçınmış ve Türkleri Slovenya'da durdurmak için takviye

miştir. İkinci önemli husus ise, bu savaşta Macarların ilk hücumlarını kıran ve ağır kayıplar verdiren tüfek atışlarıdır. Bu suretle muharebelerin cereyan tarzlarında tüfeklerin ne denli önemli olduğu da ortaya çıkmıştır. Savaşın kazanılmasında asıl rolü oynayan kuvvetin, Macar kıtalarını toprakların önüne çekerek muharebenin sonucunun belirlenmesine katkıda bulunan yeniceği kıtaları olduğu muhakkaktır. Bütün bu üç unsurun birleşimi savaşta Osmanlıların lehine döndürmüştür. Macar piyadeleri ve ağır zırhlı süvarileri cesurca dövmüştür, ancak Macarların en büyük hatası Osmanlı ordusu hakkında eksik bilgi almaları, ordunun tamamını görmeden ve yardımcı kuvvetleri beklemeden, disiplinli ve kendilerinden en az iki kat büyük bir orduya saldırımlarıdır. Bu savaş Avrupa tarafından o güne kadar Türklere karşı bir set olarak görülen Macaristan'ın düşmesine ve yıkılmasına sebep olmuş ve İnebahtı Deniz Savaşı'na (7 Ekim 1571) kadar Türklerin yenilemez olduğu düşüncesi tüm Avrupa'da hakim kılınmıştır.

Bir görüşe göre, gerçekte Mohaç Savaşı'nı yapan ve yöneten, Macar

milletine yabancı bir azınlıktır. Kralı hanedan evlilikleri yoluyla Lehistan'dan, kraliçe ise Viyana'dan gelmiştir. Buda ise Almanlarla doludur. Macar müellifi István Nemeskürty'nin incelediği kaynaklara göre, daha kralın ölüm haberi gelmeden, kraliçe Buda'dan kaçmaya kalkışmış ve Macar hazinelerini de ya-

doğru yapılan harekâtlara engel olmaktan çıkmıştır. Osmanlı uç beyleri yardıma ihtiyaçları olduğunu biliyor ve civardaki insanlarla iyi geçiniyorlardı. Osmanlı ordusu içinde Slav menşeli pek çok Müslüman vardı. Hatta Osmanlıların yiyecek sıkıntısı çeken Macar kale muhafızlarına yardımda bulunduklarını da

tinin etkisinden de söz etmek gerekir. İbrahim Paşa'nın, menşei itibarıyla Venediklilere ve Fransız siyasetine yakın durduğu ve Habsburg hegemonyasına karşı olduğu aşikârdır. Venedik balıosları her zaman için İbrahim Paşa'dan destek görmüştür. Zaten Venedikliler, Osmanlıların Macaristan ile meşgul olmasından memnundur. Bununla beraber, Venedik hiçbir zaman Macar Krallığı'nı Osmanlılara karşı açıkça kıskırtmamıştır. Zaten Macar sarayı da Venediklilerden hoşlanmaz ve onları Osmanlı casusu olarak görürdü (Gökbilgin, 1970: 8-9). Venedik'in bütün amacı duruma göre hareket edip kendi çıkarını kollamaktır.

Fransa, aslında doğrudan doğruya bu savaşın bir sebebi değildir. Fransa, Avrupa'daki gücünü devam ettirmek, 1525 Pavia yenilgisinin ardından imzalamak zorunda kaldığı ve Madrid Antlaşması (1526) ile kaybettiği yerleri ve itibarını geri kazanmak için Osmanlılarla bağlantı kurmaya gayret etmiştir ve zaten bu bağlantılar sonucunda Habsburg gücünün tam olarak erişemediği Avrupa'nın güney bölgelerinde, esas itibarıyla Akdeniz'de Habsburgların gücünü zayıflatma ve kırma faaliyetleri başlamıştır (Lee, 2004: 83). Uzun yıllardır çıkarları gereği Avrupa politikasının içine girmek ve kıtadaki olayları yönlendirmek arzusunda olan Osmanlılar da Fransa gibi güçlü bir devletin önemini kavramışlardır. Osmanlılar, Avrupa'nın büyük devletlerinin siyasi ilişkilerine tam anlamıyla yön verecek güce ve fırsata ancak Kanuni Sultan Süleyman devrinde ve esas itibarıyla Mohaç'tan sonra sahip olmuşlardır çünkü karşılarında, Avrupa kıtasına geçtikleri andan itibaren kendilerini karşı yapılan her savaşa katılan veya en azından destek veren Macaristan Krallığı artık yoktur.

Macaristan, Türklerin Avrupa yö-
nündeki ilerleyişlerinden karşılımları
çıkın ilk ciddi güçtür (Baştav, 1999:
1). Kanuni'nin asıl hedefi Macaristan
değildir, o, Avrupa'ya yürümek ve V.
Karlı'la boy ölçüşmek istiyordu ve
Macaristan onun için küçük bir en-
geldi. Ancak Macar Krallığı, Kanu-

Kanuni Sultan Süleyman ve Mohaç Savaşı.

Hünernâme.

Mohaç Savaşı'nda top kullanıldığını gösteren bir minyatür.

<http://www.sulinet.hu/tovabban/leheteli/soad/ohet/tori/mohacsu.jpg>

nına almıştır. Çağdaş bir gözlemci olan György Szerémi ise muharebe-yi takip eden gecelerden birinde, Buda sokaklarında ve meydanlarında Almanların, ellerinde meşalele-riyle içlerinde pek çok kıymetli eşya ve hazineler bulunan sandıkları aile acele Tuna kenarına götördüklerini görmüş, oradan Viyana'ya taşıya-caklarını anlamış ve Macarların da ne olup bittiğinden habersiz bu olayları hayretle karşıladıklarını kaydetmiştir. Ayrıca o günlerde Bu-da'da bulunan Leh elçisi memleketi-ne gönderdiği bir mektupta şöyle demektedir: "Macarlar fevkalâde bir sevinç içinde adeta hayat yeniden doğmuş gibi evlerine dönüyorlar, zi-ra yabancı hâkimiyetinden kurtul-duklarına inanmakla idiler," (Gökbilgin, 1975: 165).

Mohaç Savaşı'nın sonuçlarından bi-risi de Osmanlı fetihlerinin artık Belgrad-Budin üzerine doğru kay-ması ve o zamana kadar Macaristan, hatta Avusturya'nın güneyinde önemli bir kale olan Yayça'nın sapa bir yolda kalarak Orta Avrupa'ya

biliyoruz (Marini Sanuto). Mo-haç'tan biraz sonra bu kalenin de kaderinin belli olması ve sonunda Hırvatistan, Slovenya ve Dalmaç-ya'daki bazı bölgelerin Osmanlı hâ-kimiyetine girmesi dikkate değerdir (Gökbilgin, 1970: 12-13).

Mohaç Savaşı'nın sonuçlarını de-ğerlendirirken, Erdel Voyvodası János Szapolyai'nin durumunu da ele al-mak gerekir. Kendisinin daha kral hayattayken Macar tacını elde et-mek için birtakım entrikalar peşin-de olduğuna ve muharebeden önce Türklerle ilişki kurduğuna dair bazı kuşkular vardır. Muharebenin yapıldığı gün bilerek yavaş hareket etti-ğinden ve bu yüzden muharebeye katılmadığından şüphelenilmektedir (Sinkovics, 1987: 151). Nitekim kendisi Mohaç Savaşı'ndan sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından Macar kralı ilan edilmiştir (Baştav, 1992: 39).

Osmanlıların Mohaç Savaşı'na karar verirken, Kanuni'nin yakın dostu İb-rahim Paşa'nın ve Venedik hüküme-

ni'nin 1521 ve 1524 yıllarında yaptığı topraklarından serbestçe geçiş tekliflerine yüz çevirince, Türkler belki de kendilerine bir yol açmak için mecburen 1526 seferine çıktı.

Osmanlılar, Mohaç'ta Kral II. Lajos'un ölmesi ve erkek çocuğunun olmaması nedeniyle, hanedan evlilikleri yoluyla V. Karl'ın kardeşi I. Ferdinand'ı, dolayısıyla bir bakıma Habsburg imparatoru V. Karl'ı Macar tahtına ortak ediyordu. Belki de istemeyerek, gelişen olaylar sonucunda artık kendini savunamayacak duruma gelen Macaristan'ı sırf Habsburglar karşısında tampon bir devlet olarak yaşatmak ve desteklemek amacıyla 1541 yılında Buda'yı ilhak edecek ve Macaristan'ın üçe ayrılmasına⁷ sebep olacaktı. Osmanlılar, Macaristan'ı ilhak etmeyi son çare olarak düşündüler. Avrupa'nın güneyinden ve güneydoğusundan kuzeye doğru ilerleyen bir kuvvet olan Osmanlılar'ın en güçlü zamanlarında Avrupa'yı bir

kalkan gibi koruyan Macar Krallığı, yani "Hristiyanlığın Kalkanı", 1526 yılında Mohaç'ta parçalanmıştır.⁸ Tarihin doğal akışı içinde birbirine karşı duran bu iki gücün biri zaten yenilecek ve diğerinin hâkimiyetine girecekti. "Süleyman'ın Teklifi" ve "Mohaç Kompleksi" (Perjés, 1992: 56-57), Macar tarihçilerinin uzun

ğu'nun yükselme döneminde kazandığı en önemli muharebelerden biri olan Mohaç Meydan Savaşı, birçok Macar tarihçisi tarafından sonun başlangıcı olarak kabul edilir. Gerçekten de Macaristan bu olayla kaybettiği bağımsızlığını kısa fasıllar hariç 1990'lı yıllara kadar⁹ bir daha tam olarak elde edememiştir.

Mohaç'ta Kral II. Lajos'un ölmesi ve erkek çocuğunun olmaması nedeniyle, hanedan evlilikleri yoluyla V. Karl'ın kardeşi I. Ferdinand, dolayısıyla Habsburg İmparatoru V. Karl Macar tahtına ortak oluyordu. Osmanlılar ise artık kendini savunamayacak duruma gelen Macaristan'ı Habsburglar karşısında tampon bir devlet olarak kullanmak istiyordu.

GÖKHAN DİLBAS

AÜ DTÇF HUNGAROLOJİ ANABİLİM DALI
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

yıllar üzerinde tartıştığı bir konudur. Yeniçağın şafağında meydana gelen ve Osmanlı İmparatorlu-

KAYNAKLAR

- Akın, Hıran, (1982). "Mohaç" A.Ü. DTÇF Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi, 622-623.
- Bálint, Homan-Gyula Székely, (1934). *Magyar Története* (5. cilt). Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Bálint, Homan-Gyula Székely, (1938). *Magyar Története* (4. cilt). Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Baştaş, Şerif, (1990). *Osmanlı Türk-Macar Tarihi Münasebetlerinde İlk Devir* (1456'ya kadar). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Baykal, Bekir Sıtkı, (1980). *Pepevi Tarihi* (1. cilt). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ciot, André, (1989). *Muhtemelen Süleyman*. (Çev. Turhan İlgaz). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Çubuk, Vahid, (1989). *Solak-zade Tarihi* (2. cilt). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eckhart, F. (1949). *Macaristan Tarihi*. (Çev. İbrahim Kafesoğlu). Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Gökbilgin, M. Tayyib, (1970). *Kanuni Sultan*

- Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebebi ve Amilleri, Gecirdiği Sahalar, Kanunî Armağanı*. Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Gökbilgin, M. Tayyib, (1975). "Türk İdaresinde Budin" Atatürk Konferansları V, 1971-1972'den ayrı basım, 165.
- Gyula, Káldy-Nagy, (1974). *Szulejman (Nagy)*. Budapest.
- Hammer, Joseph Van (Burgstall), (1990). *Osmanlı Tarihi* (1. cilt). (Çev. Mehmet Alai). İstanbul: M.E.B. Öğretmen Kitapları Dizisi.
- Kálmán, Berda, (1975). "Hristiyan Birliği ve XV. Asırda Osmanlı İmparatorluğu-Macaristan Münasebetleri" *Tarih Dergisi*, 93.
- Kristó, Gyula-Barta, János-Gergely, Jenő, (2002). *Magyarország Története Elődiktől 2000-ig*. Budapest: Pannonic Kiadó.
- Lee, Stephen J. (2004). *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*. (Çev. Ertürk Demirel). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Öztuna, Yılmaz, (1977). *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi* (3. cilt).

- İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Perjés, Géza, (1992). *Mohaç Meydan Muharebesi*. (Geniş bir özetin yapılarak tanıtım Prof. Dr. Şerif Baştaş). Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Sirkovics, István, (1987). *Magyarország Története 1526-1686* (3. cilt). Budapest: Akadémia Kiadó.
- Soyas, İsmail, (1976). "Mohaç Sonrası Türk-Macar Siyasal İlişkileri Üzerine Macar Tarihçisi Géza Perjés'in Bir Değerlendirmesi" *Belleten*, cilt. XL, sayı 157, Ocak 1976'dan ayrı basım, 134.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1975). *Osmanlı Tarihi* (2. cilt). Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Vilmos, Fraknoi, (1896). *A Magyar Nemzet Története* (4. cilt). Budapest: Az Athenaeum Irodalom és Nyomdai Részvénytársulat.
- Yusufoglu, Hıran, (2006). "Tanitken Günümlüze Türk-Macar İlişkileri" 2003 dergisi, 23.
- Yusufoglu, Hıran, (2001). "Osmanlı-Macar İlişkileri" *Tarih ve Toplum* dergisi, 32-33.
- Yücel, Yaşar, (1999). *Muhtemelen Türk Kanunî ile 246 Yıl*. Ankara: T.T.K. Yayınları.

DİPNOTLAR

1. Macarca, Mohács.
2. Macarca, Mohács Üköték.
3. Türkçe, Karasu.
4. Szerém Piskoposu István Brodacs, Mohaç Savaşı'nı inceleyemediği hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu bilgiler Vilmos Fraknoi'nin *A Magyar Nemzet Története* adlı eserinde 4. ciltinde, s. 510-513 arasında yer almaktadır. Ayrıca Mohaç Savaşı'nda Osmanlı ve Macar birliklerinin savaş düzenini gösteren bir harita da aynı eser içinde bulunmaktadır. Bu savaş hakkında Solak-zade (1590-1657), Pepevi (1574-1649) ve Kemalpasha'de'de (1469-1534) ayrıntılı bilgiler verir.
5. Bu kale, 1528 yılında Gazi Husrev Paşa tarafından alınmıştır.

6. Böylece Türk-Macar ilişkilerindeki "29 Ağustos Üçlemesi" tamamlanır.
7. 29 Ağustos 1541'de Belgrad alınır.
8. 29 Ağustos 1526'da Mohaç Savaşı kazanılır.
9. 29 Ağustos 1541'de Budin ilhak edilir (Yusufoglu, 2006: 24).
10. Osmanlı egemenliğindeki bu kısım; ülkenin ortasında, üçgen şeklinde Nograd'dan Aşağı Tuna ve Szava Nehri'ne ve Balaton Gölü'nden Temesköz'e kadardır. İdari ve askeri merkezi Budin Kalesi'dir. Krallık Macaristan'ı Adriyatik Denizi kıyısından Szatmár iline kadar, ülkenin batı ve kuzey kısmından oluşur ve yönetim merkezi Pozsony'dur. Macar Krallığı'nın en az gelişmiş kısmını oluşturan Erdel Beyliği ise Maramaros'tan Kordonsebes Barlığı'na ve Nagyvárad'dan Székelyöld'e kadar uzanan bölgede yer alır ve yönetim merkezi Gyulafehérvár'dır. Bu toprak parçalarının sınırları zaman zaman çok değişir de, Türkler 16 Ocak 1699 Karlofça Antlaşması'yla Macaristan'dan kesin olarak çıkıncaya kadar aşığı yukarı hep aynı kalmıştır (Yusufoglu, 2006: 17; Yusufoglu, 2001: 32-33).
11. Osmanlı-Macar ilişkilerinin 1456'ya kadar olan olayları hakkında bilgi almak için, Prof. Dr. Hıran Yusufoglu'nun, *Osmanlı-Macar İlişkileri* (Başlangıçtan Ankara Savaşı'na Kadar), *Türk-Macar Dostluk Derneği* Yayınları, Ankara 1995, Prof. Dr. Şerif Baştaş'ın, *Osmanlı Türk-Macar Tarihi Münasebetlerinde İlk Devir* (1456'ya Kadar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1999.
12. 23 Ekim 1994'de geçici devlet başkanı Mátys Szűrös cumhuriyeti yeniden ilan eder ve 1990 libaharında ilk serbest parlamento seçimleri yapılır (Yusufoglu, 2006: 23).

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA, İSTİHBARAT SAVAŞLARI "İSTANBUL'DAKİ ADAMIMIZ"

DOÇ. DR. ESRA DANACIOĞLU TAMUR

Maçka'da, Beyoğlu'nda kiralanan daireler veya paravan şirketlerde, Alman konsolosluğunun yanındaki Park Otel'in kışın manzaralı lokantasında, yazın terasında, İngiliz sarayına yakın Pera Palas ve Tokatlıyan'da her bir örgütün diğerini kısırmaya çalıştığı istihbarat savaşları yaşanmaktaydı. Bu listeye -yoksul casuslar için- Viyana Oteli ve İçkili Lokantası'nı da eklemek lazım. "(...) Yabancı istihbarat örgütlerinin parasal güçleri yeterli olmayan elemanları, hem bu otelde kalır, hem de rakısını (...) kaliteli mezesiyle içebilirdi."

Yıldız Çiçeği, Sümbül, Zakkum, Kakütüs, Tarçın, Manolya, Begonya, Yasemin... Saydıklarımız, CIA'nın öncülü Amerikan Özel Hizmet Ofisi'nin (OSS) II. Dünya Savaşı'nda İstanbul merkezli operasyonlarında yer alan ajanlarının ya da bilgi satan kaynaklarının kod adları. Kimisi iki taraflı çalışan, kimi türlü entrikaya bulaşan bu hoş kokulu "elemanlardan" hiçbiri "Çiçero" kadar ünlü ola-

madı. Koku uçucu, felsefe kalıcı olduğundan değil, Ankara'da İngiliz büyükelçiliği ikametgâhında yaşanan Çiçero olayı II. Dünya Savaşı'nın, hatta tüm casusluk tarihinin en ilginç örneklerinden birisiydi. Çiçero, Ankara'daki İngiliz Elçisi Sir Hughe Knatchbull-Huggessen'in, elçilik ikametgâhında özel uşağı olarak çalışan Arnavutluk göçmeni T.C. vatandaş Elyesa Bazna'ya Almanla-

rın verdiği kod addı. Çiçero, 1943 sonbaharından 1944 ilkbaharına kadar yaklaşık 6 aylık bir süre boyunca büyükelçinin özel kriptokasasındaki belgeleri fotoğraflayarak Almanlara satmıştı. Verdiği belgeler arasında müttefiklerin savaşa girmesi için Türkiye üzerinde uyguladıkları baskıdan Avrupa'ya çıkarma planlarına, Tahran, Moskova ve Kahire toplantı tutanaklarına, Sofya'nın bombalanma tarihine, Türkiye'ye gizlice sokulan İngiliz askeri personeline kadar her şey vardı. Çiçero olayı 1947 yılında ilk kez öyküleştirildi, 1948'de de başrolünü James Mason'un oynadığı "Five Fingers" (Beş Parmak) adlı filmle beyazperdeye taşındı. Çiçero'nun edebiyatta ve beyazperdede iyice perçinlenen bu ünü, Türkiye'de II. Dünya Savaşı'nda yaşanan diğer casusluk öykülerinin üzerini örttü. İki taraflı bir haksızlık söz konusuydu; müttefiklerin başarılı istihbarat çalışmaları da İstanbul'da hiç hak etmediği halde manzaradan silinip gitmişti.

Çiçero olayında başarısız olan Ankara Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Huggessen bir dans sırasında.

World War II, Francis Russell

Söze İstanbul ile girelim. Alman ordularının Balkanlar'ı ve Yunanistan'ı ezip Barbarossa Harekati'yle Sovyet

topraklarına yöneldiği 1941 yılında, Nazi İmparatorluğu Meriç Nehri'nin hemen ötesinde başlıyordu. Bombardımanlar, yıkılan kentler, öldürülen sivililer ve toplu katliamlarla karanlıklar kıtasına dönen Avrupa'nın yanbaşındaki İstanbul; gece klüpleri, şık otelleri, gazinoları, restoranları, Boğaz'ın lacivert suları,

tutan sığınmacılar ülkelerindeki direnişi örgütleme, Beyoğlu'nun sisli ve kozmopolit havası içinde revü kızları, mülteci profesörler, üçüncü ülke diplomatları ya da din adamları aracılığıyla bilgi toplama ya çalışır ve dağarcıklarındaki bilgileri SOE ve OSS ile paylaşırlardı. Bir diğer küçük grup, Avrupa ve Balkan-

tanbul'da başlıyordu. Üstelik 1942 yazından itibaren Orient Ekspres kenti (yeniden) Avrupa'ya bağlamıştı. İstanbul, İngilizlerin ve Amerikalıların Balkanlar'a yönelik çalışmalarının merkezidi. İstanbul üzerinden Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan gibi Alman işgali altındaki ülkelerdeki direniş gruplarıyla ilişki

İstanbul, II. Dünya Savaşı'nda kocaman bir kulak kesilmişti; Balkanlar'dan, Karadeniz'den ya da Ortadoğu'dan akan haberler kadar Pera'da yan masada konuşulanları, komşunun zilini, mahalle dedikodularını, aşıkları pür dikkat dinlemektedir.

konsolos ve elçilerin yat gezileri ve resepsiyonlarıyla bambaşka bir dünyaydı. Karartmalar, yokluk, ekmek karneleri savaşın sıcak solğunu akla getirmekteydi şüphesiz, ama herkes, İstanbul'un ve Türkiye'nin Kafkaslar'a, Irak ve Suriye'ye kadar uzanan savaş ateşinin ortasında dingin bir sığınak olarak kaldığı konusunda hemfikir. Mamafih, bu dingilik sadece görüntüydü, geri planda savaşın sızırma ihtimaline karşı gergin bir bekleyiş, savaşın dışında kalmak için yoğun çabalar, pazarlıklar, manevralar ve casuslar savaş tüm hızıyla sürüyordu.

Savaş boyunca Gestapo ve Alman karşı-casusluk örgütü Abwehr, II. Dünya Savaşı başında işgal altındaki ülkelerde her türlü sabotaj ve gerilla savaşını gerçekleştirmek/desteklemekle amacıyla kurulan İngiliz İstihbarat örgütü SOE (Special Operation Executive) ve onun Amerika'lı muadili OSS (Office of Strategic Services) İstanbul'da, özellikle de Beyoğlu'nda mukimdi. Üstelik kentte çok sayıda siyasi sığınmacı ve ırılı ufaklı örgüt de mevcuttu. Akla ilk gelenler, İstanbul'da yerleşen ve Alman işgali altındaki ülkelere yönelik istihbarat çalışmalarını sürdürmeye çalışan Polonyalı ve Çek sığınmacılardı. Onları, 1943 yılından itibaren müttefiklerle ayrı bir barış imzalamanın yollarını araştıran Macar hükümetinin gizli temsilcileri izleyecekti. İstanbul'u mesken

II. Dünya Savaşı sırasında casusların kullandığı çeşitli sahte kimlikler.

Life On The Home Front, Tim Healey, 1993.

lar'da sağ kalan Yahudilerle ilişki kurup kaçışlarını sağlamaya çalışan Mossad (Şel Aliya Bet) çalışanlarıydı. Beyoğlu'ndaki Mısır Apartmanı'nda kiraladıkları daire, 1942 yılından sonundan itibaren Mossad'ın Avrupa'daki Yahudilerle ilişki kurmak için kullandığı başlıca merkezlerden biri oldu.

Balkanlar'a, Alman işgalindeki bölgelere uzanan tek kara bağlantısı İs-

sürdürülüyor; Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ın saf değiştirmesini sağlamaya yönelik propaganda yapıyor, her türlü direniş ve kundaklama işi destekleniyor, askeri istihkamlar, birliklerin hareketleri, bombardıman hedefleri, sanayi tesisleri, uçaksavarlar, siyasal gelişmeler üzerine bilgi toplanmaya çalışılıyor. Şüphesiz başlıca işleri arasında; Alman ve İtalyanların İstanbul'daki çalışmalarını izlemek,

Alman
istihbaratı
Abwehr'in
başkanı Canaris.

The Unseen War in
Europe.
John H. Waller.

Ankara'da
Alman
istihbaratına
İngiliz
belgelerini
satan Çiçero.

World War II,
Francis Russell.

İran'daki müttefik işgali ve Almanların Afganistan'dan atılması Almanları hazırlıksız yakalamış görünüyor. O tarihten bu yana Türkiye'de, Ortadoğu'daki 'beşinci kol' ve istihbarat örgütlerinin aldığı ağır hasarı onarmaya çalışıyorlar. Ankara muhtemelen askeri istihbaratın toplandığı merkez. Paraşüt birlikleri ya da gerilla eğitimi için seçilen Araplar (...) daha uygun koşulları olan Atina'ya sevk edilse de, Arap ülkelerinden gelen Alman taraftarı mültecilere odaklanmalarına bakılırsa İstanbul (Almanların) Arap Özgürlüğü hareketi ve propaganda-sının merkezi."²

Şüphesiz Gestapo ve Alman karşı-istihbarat örgütü Abwehr, OSS ve SOE'nin çalışmalarını çökertmek, bilgi kaynaklarını deşifre etmek ve

Savaş boyunca Gestapo ve Alman karşı-casusluk örgütü Abwehr ile her türlü sabotaj ve gerilla savaşını gerçekleştirmek/desteklemek amacıyla kurulan İngiliz İstihbarat örgütü SOE (Special Operation Executive) ve onun Amerikalı muadili OSS (Office of Strategic Services) İstanbul'da, özellikle de Beyoğlu'nda mukimdi.

El içine
saklanabilecek
minyatür Candid
kamera Rega
Minox ve filmi.

Life On The
Home Front.
Tim Healey, 1993.

ni, Türkiye'deki faşist grupların faaliyetlerini kavramak da vardı.

Mihver kuvvetleri açısından ise Türkiye hem Ortadoğu'ya ve hem de müttefik kuvvetlerle ilgili bilgilere ulaşılacak bir arka kapıydı. Almanlar Bağdat, Kahire, Süveyş Kanalı ve İskenderiye'ye kadar uzanan bir ağı Türkiye üzerinden yönetmekteydiler. Hatta İran ve Afganistan'a yönelik operasyonların yönetim merkezi de İstanbul'du. Nisan 1942'de İstanbul'da kaleme alınan bir rapor Almanların durumunu şöyle anlatıyordu: 'Suriye, Irak ve

olabildiğince dezenformasyona boğmak, yanlış istihbaratla tuzaklara çekmekle de ilgilenmekteydiler.

Sözün kısası, Maçka'da, Beyoğlu'nda kiralanmış daireler veya paravan şirketlerde, Alman konsoloslusunun yanındaki Park Otel'in kişin manzaralı lokantasında, yazın terasında, İngiliz sarayına yakın Pera Palas ve Tokatlıyan'da her bir örgütün bir diğerini kıştırmaya çalıştığı istihbarat savaşları yaşanmaktaydı. Bu listeye -yoksul casuslar için- Viyana Otel'i ve İçkili Lokantası'nı da eklemek lazım. "(...) Yabancı istihbarat örgütlerinin parasal güçleri yeterli olmayan elemanları, hem bu otelde kalır, hem de rakısını (...) kaliteli mezeyle (lokantasında) içebilirli."³ Kilometrekareye bir hayli casusun düştüğü Beyoğlu-Taksim civarında çok sayıda kişinin medarı maiyeti bilgi satmaktı. Araştırmacı

enformasyon kanallarını deşifre etmek ve mümkünse içlerine sızmak, Almanları yanlış istihbaratlarla yönlendirmek ve en nihayet, Türkiye'nin siyasi ve askeri hareketliliği-

Çiçero, 1943 sonbaharından 1944 ilkbaharına kadar büyükelçinin özel kripto kasasındaki belgeleri fotoğraflayarak Almanlara satmıştı. Belgeler arasında müttefiklerin savaşa girmesi için Türkiye'ye uyguladıkları baskıya dair yazışmalar, Avrupa'ya çıkarma planları, Tahran, Moskova ve Kahire toplantılarının tutanakları, Sofya'nın bombalanma kararı, Türkiye'ye gizlice sokulan İngiliz askeri personel listesi vardı.

Barry Rubin, 200'den fazla kişinin her tarafa toptan, gazetecilere de perakende bilgi sağlayarak geçindiğini belirtir.⁴ 1941 yılında İstanbul'da çalışan Mossad ajanı Ruth Kluger daha sonra kaleme aldığı anılarında, Tokatlıyan ve Park otellerinde boy gösterenlerin yüzde sekseninin casus olduğunu, otel çalışanlarının taraflara bilgi sağlayarak kendilerine yeni gelir kaynakları yarattıklarını söyler. Örneğin Almanların Park Otel'de kimlerin kimlerle bulunduğu bilgisini aldıkları kaynak, lokantanın bayan yöneticisi "gri saçlı Türk hanımefendi"dir,⁵ Taksim Restoranı'nda ise garsonlardan Stephan Baranov, restorana gelen İngiliz, Amerikan ve Almanların listesini Gestapo'ya ulaştırmakta, hatta ödedikleri faturaları bile iletmektedir.⁶ Ancak bu konuda hiçbir mekân Elli'nin Barı'nın eline su dökemez. Elli'nin Barı'ndan içeri giren herkes düzenli olarak Alman istihbaratına rapor edilir,⁷ hatta Rubin, Elli'nin Barı'nı doğrudan doğruya Alman istihbarat örgütü Abwehr'in işlettiğini iddia eder.

Istihbarat örgütlerinin ilgi ve bilgi alanları İstanbul'un her köşesine uzanır. Örneğin bir istihbarat raporu İstanbul'da devlet hastanesinde tedavi gören yaralı bir Alman hava-

cı ile ilgili şu bilgileri geçmektedir.

"İstanbul'daki röntgen kliniğinde Münihli askeri havacı Hans Scharf bir süredir tedavi görmektedir. 7 ay önce Türk topraklarına zorunlu iniş yaptığında yaralanmıştı (...) Polis gözetiminde ve ziyaretçi kabul etmesi yasaklanmış durumda. Hemşire ve doktorlara Almanya'ya gitmek istemediğini, İngilizlere teslim edilmesini isteyeceğini söylüyor. Doktoru Türkiye'ye sığınan profesörlerden biri."

Aşk hikâyeleri yorumlanmaya ve Türk Millî Emniyeti adına çalışanlar da saptanmaya çalışılır. Aynı rapor şöyle devam etmektedir:

"Ankara Devlet Konservatuvarı eski solistlerinden olan René Back MAH olarak bilinen Türk Askeri İstihbarat Örgütü için çalışıyor şimdilerde.

Frau (Bayan) Gerhard, Violinst Gerhard Gutman'ın eşi, bu aralar İsveçli mühendis Gieger ile yaşıyor ve sevgilisi ile birlikte Alman S.I.S için çalıştığı söyleniyor."⁸

İstanbul, II. Dünya Savaşı'nda kocaman bir kulak kesilmişti; Balkan-

lar'dan, Karadeniz'den ya da Ortadoğu'dan akan haberler kadar Pera'da yan masada konuşulanları, komşunun zilini, mahalle dedikodularını, aşkları pür dikkat dinlemektedir.

Taşınabilir bir haberleşme düzeneği.

World War II, Francis Russell.

ESRA DANACIOĞLU TAMUR
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 Barry Rubin, *İstanbul Entrikaları: II. Dünya Savaşı'nda Casusluk Öyküleri*, Milliyet Yay., İstanbul, 1997 (2. baskı), s. 268.

2 Enemy Organisations in Turkey, 06.04.1942, National Archives, SOE POLAND 91, HS4/198, Middle East Organisation (İstanbul) Poles and Checks, Telegrams-Correspondence (From December 1940- August 1941).

3 Behzat Üsdiken, *Pera'dan Beyoğlu'na*, Akbank Kültür Sanat Kitapları, İstanbul, 1999, s. 120.

4 Rubin, *age.*, s. 167.

5 Force 113 Report No: 3, 10.03.1944, S/SB/H26, National Archives, SOE POLAND 91, HS4/198, Middle East Organisation (İstanbul) Poles and Checks, Telegrams-Correspondence (From

December 1940-August 1941). Ancak bu bilgi çok sağlıklı görünmüyor. Çünkü Park Otel'in lokantasının müdürü, 1931 yılından başlayarak kapanana kadar Aram Hıdıryandır, Üsdiken, *age.*, s. 147-148. Onur İnal, *Pera'dan Beyoğlu'na*, Galata Yay., İstanbul, 2006, s. 174.

6 Force 113 Report No: 3, 10.03.1944, S/SB/H26, National Archives, SOE POLAND 91, HS4/198, Middle East Organisation (İstanbul) Poles and Checks, Telegrams-Correspondence (From December 1940- August 1941).

7 Force 113, Rapor No: 2, 10.03.1944, National Archives, SOE POLAND 91, HS4/198, Middle East Organisation (İstanbul) Poles and Checks, Telegrams-Correspondence (From December 1940-August 1941). Behzat Üsdiken, *Pera'dan*

Beyoğlu'na bağli çalışmasında Elli'nin Barı'na değinmez. Elli'nin Barı olarak İngilizce kaynaklarda geçen bu mekân muhtemelen Salah Bırsel'in hakkındaki dedikodu yaptığı Elit Kahvesi'dir. Salah Bırsel'in söylediklerine kulak vermekte fayda var: "Elit'i Wolf Braun adında bir Alman işletir. Dediklerine göre İkinci Dünya Savaşı günlerinde burası da Viyana Kahvesi gibi, uluslararası casusların pazarlık yeri olmuştur. Ama buna kimse inanmaz. İnanmalarına Herr Braun'ın İstanbul'un yerli Rumları arasında seğıp aldığı karısının o kapkara, o casus kaçırın bakışları yol açar." Salah Bırsel, *Ah Beyoğlu'na Beyoğlu*, İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul, 1983 (3. basım) s. 238.

8 D/H/98'den X'e, 29.07.1943, National Archives.

MART 1990'DA STANFORD SHAW İLE YAPILAN SÖYLEŞİ

OSMANLI VE CUMHURİYET ARŞİVLERİ

PROF. DR. ZAFER TOPRAK

Stanford Shaw'u kaybettik. Shaw, kendinden önceki tarihçilerden farklı bir tarih anlayışı geliştirmiş, Batı kaynaklı ve Batı gözlüklü oryantalist tarih anlayışına mesafeli davranarak bilfiil Osmanlı kaynaklarına yönelmiştir. Çağdaş Osmanlı tarihi üzerine yazdıklarıyla oryantalist tarihçiliğin kısır döngüsü önemli ölçüde kırılmış, Batı kaynakları ötesinde de bir "tarih" in olduğu kanıtlanmıştır. Nitekim, yetiştirdiği birçok tarihçi tarihyazımını onun çizdiği yoldan sürdürmüş ve bugün başta ABD olmak üzere birçok ülkede Osmanlı'ya karşı daha dengeli bir bakış açısı gelişmiştir.

Sayın Profesör Shaw, Osmanlı arşivlerini en iyi bilen araştırmacılardan birisiniz. Sizce Osmanlı tarihi için arşivlerimizin önemi nedir?

Osmanlı arşivlerinden Osmanlı Devleti üzerine, Osmanlı yönetimi üzerine başka kaynaklarda bulunamayacak ölçüde ayrıntılı bilgi edinmeniz mümkün. Yabancıların, gezginlerin gözlemleri çoğu kez yanıltıcı olabiliyor. O nedenle gerçek bilgiyi arşivlerden elde edebiliyoruz.

Osmanlı arşivleri bugüne kadar Osmanlı üzerine oluşan önyargıları da bir ölçüde düzeltmeye yapıyor, değil mi?

Uzun zaman Osmanlı arşivlerini kullanmak sorun olmuştur. Her şeyden önce, Osmanlıca bilgisi yetersizliği ve Osmanlı paleografyasının güçlüğü araştırmacılar için engel oluşturmuyordu. Öte yandan, kısa bir süre öncesine kadar arşivlerde çalışmak için izin almak sorun oluyordu. Bu nedenle Osmanlı ile ilgilenen araştırmacıların birçoğu İngiliz, Fransız ve Amerikan arşivleriyle yetinmek

zorunda kalıyorlardı. Batı arşivlerinde çalışmak çok daha kolaydı. İzin almak basit bir işlemdi. Bu arşiv kaynaklarındaki belgelerin okunması da çok daha kolaydı. Bu nedenle Osmanlı tarihi uzun yıllar İngiliz, Fransız, Amerikan temsilcilerinin derlemiş oldukları belgelerden yazıldı. Bunlar çoğu kez kendi görüşleri ışığında olayları yorumladılar ve bu yorumlar her zaman en doğruyu yansıtmadı. Bugün Osmanlı arşivleri, araştırmacıya çok daha dengeli bilgi aktarmaktadır.

Örnek vermek gerekirse, 16. yüzyılda Osmanlı ülkesine gelen Batılılar Osmanlı'da bir kalemiye sınıfı olduğunu göremediler. Bu nedenle Osmanlı üzerine yazılanlarda bu kattan, kâtiplerden söz edilmedi. O günün okuyucusu Osmanlı'da yazılı bir birikimin olmadığı kanısına vardı. Bugün ise Osmanlı kaynaklarına gidildiğinde Osmanlı'da yazılı kültürün ne denli önemli olduğu görülüyor. Kalemiye sınıfının toplumda apayrı bir yeri olduğu izleniyor.

Bu, çağdaş Türk tarihi için de geçerli. İngiliz arşivlerine giderseniz, söz

gelimi Kurtuluş Savaşı üzerine çalışıyorsanız, Anadolu hareketi ve Mustafa Kemal üzerine İstanbul'daki İngiliz işgal kuvvetlerinin ya da Atina'daki Yunan komutanlığının görüşleriyle yetinmek zorunda kalırsınız. Anadolu'daki Türk kesiminin görüşlerini, İngiliz istihbaratının edindikleri ötesinde, bulmanız imkânsızdır. Osmanlı ve Türk tarihi üzerine sağlıklı bilgileri ancak Türkiye'deki arşiv malzemesini değerlendirerek elde edebiliriz.

Profesör Shaw, arşivler büyük ölçüde devlet kaynakları. Bu kaynaklardan devletin ötesinde toplumla ilgili olarak ne tür bilgiler elde edebiliriz?

Değişik tür arşivler vardır. Devlet arşivine baktığınızda, hükümetin icraatını barındıran arşivleri kullandığınızda, bu kaynaklarda toplumla ilgili pek fazla bilgi bulamazsınız. Ancak, geç 19. yy ve erken 20. yüzyılda nezaretlerde toplum sorunlarına eğilen müdüriyetlerin kurulduğunu görüyoruz. Maarif nezareti, dahiliye nezareti, zaptiye nezareti, nizamiye mahkemeleri, bütün bu kurumların

uğraş alanı toplumun ta kendisi. Fakat maalesef bunlar bugün araştırmacılara açılmış değil. Bugün kullandığımız arşivler büyük ölçüde Sadaret'in, başvekaletin arşivleri.

Toplum tarihi açısından Şerîye sicilleri önemli. Bu siciller açık. Ancak yeterince düzenli bir biçimde katalanmış değil. Ayrıca Türkiye'nin değişik yörelerine dağılmış durumda.

Arşivler toplum üzerine çok zengin bilgiler verebilir. Ancak bugüne kadar Osmanlı toplum tarihi açısından arşivleri kullanamadık. Fakat geç Osmanlı toplumunu incelemek isteyenler için daha değişik kaynaklar var. Bunların en önemlilerinden biri gazeteler.

Gazeteler toplumsal ve ekonomik yaşam üzerine çok ayrıntılı bilgiler içerir. Ancak, bu gazeteler de Türkiye'de çok dağınık. Bazı gazeteleri bulmak samanlıkta iğne aramaya benzer. Tek bir kütüphanede bir gazetenin tam

16. yüzyılda Batılılar Osmanlı'da kalemîye sınıfı olduğunu göremediler, Osmanlı üzerine yazılanlarda bu katmandan, kâtiplerden söz edilmedi. O günün okuyucusu Osmanlı'da yazılı bir birikimin olmadığı kanısına vardı. Bugün ise Osmanlı kaynaklarına gidiildiğinde Osmanlı'da yazılı kültürün ne denli önemli olduğu görülüyor. Kalemîyenin toplumda apayrı bir yeri olduğu izleniyor.

kolleksiyonunu bulmak hemen hemen imkânsız. Örneğin, bazı 19 yy gazetelerinin bazı sayılarını İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde, başka sayılarını Atatürk (Belediye) Kütüphanesi'nde, diğer bazı sayılarını Ankara'da Milli Kütüphane'de ya da Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde bulabilirsiniz. Bu nedenle araştırmacı kütüphaneden kütüphaneye mekik dokumak zorunda.

Toplum üzerine araştırmalarda kişisel koleksiyonların da önemli bir yeri var. Genellikle bu tür kaynaklar geçmişte yaşamış insanların aileleri tarafından saklanmakta ve araştırmacıların bilgisi dışında. Bu açıdan kişisel koleksiyonlarda bulunan

malzemelerin dökümünün yapılması çok yararlı olur.

Bugün tarihçiliğimiz siyasi ve diplomatik tarih ağırlıklıdır, dersek yanılır mıyız, Profesör Shaw?

Çoğu tarihçi; Köprülü, Uzunçarşılı devletle, yönetimle ilgilendiler, Osmanlı idari yapısı üzerine yazdılar, ancak toplum üzerine eğilen tarihçiler de var. İktisat Fakültesi'nde Ömer Lütfi Barkan topluma yönelik bir tarihçilik yapıyordu. Türkiye'de topluma açılımlı tarih yazma çabasında olan tarihçiler var. Ancak sorun kaynakları bulmak, bunlara ulaşabilmek.

Profesör Shaw, biraz da Amerika'daki Osmanlı tarihçiliği üzerine konuşalım. 1950'ler sonrası Osmanlı tarihçiliği Amerika'da önemli bir atılım yaptı. Bu, 60'lı yıllarda, hatta 70'li yıllarda da sürdü. Bu ilgi devam ediyor mu?

Önce size Amerika'daki Türk tarihi çalışmalarının geçmişinden biraz söz edeyim. Amerika'da Osmanlı tarihine ilgi 1890'larda, o günlerde "Şark Meselesi" diye bilinen alanla başladı. Avrupa diplomasisinin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumu bu ilginin ana ekseniydi. Türkiye'ye ilgi II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu sorunla sınırlı kaldı. II. Dünya Savaşı ertesi, Marshall Planı ile birlikte

Amerika'nın Türkiye'ye ilgisi arttı. Bundan böyle Avrupa diplomasisi ışığında değil, bilfiil Türkiye'nin kendisiyle ilgilenilmeye başlandı. Bu alanda öncülüğü Princeton Üniversitesi üstlendi. Bugün Amerikan tarihçiliğinde yeni açılımlar var. Afrika tarihi, kadın tarihi, Amerika'daki azınlıkların tarihi yeni alanlar. Bu

rihi adlı eserimde yer aldı. Şimdi ise çalışmanın ikinci kısmını yürütüyorum. Genç Türkler ve Kurtuluş Savaşı'nı kapsıyorum. Bunu bitirince tekrar geriye dönüp "İslam Toplumu ve Batı" projesini gerçekleştireceğim.

Kurtuluş Savaşı'nı bir dönüm noktası olarak mı görüyorsunuz?

İslam Toplumu ve Batı" adlı çalışmam için de büyük bir birikim sağlayacak. Zaten bu nedenle de ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutuna önem veriyorum.

Profesör Shaw, son bir soru: Kurtuluş Savaşı ile İttihat ve Terakki arasında bir devamlılık

Kurtuluş Savaşı'nda birçok İttihatçı aktif görev aldı ama İttihatçıların planladıkları, yürüttükleri bir savaş değildi bu. Savaş sırasında Milli Mücadeleye karşı olan herkes Ankara'yı İttihatçılıkla suçladı; Mustafa Kemal'i İttihat ve Terakki'nin devamı olarak gördü. Oysa Mustafa Kemal ve çevresindekiler her fırsatta İttihatçılık suçlamalarını reddettiler, kendi hareketlerini geliştirdiler.

nedenle geçmişe oranla kaynaklar daha sınırlı. Bu da Ortadoğu ve Osmanlı-Türkiye tarihçiliğini olumsuz yönde etkiliyor tabii. Öte yandan, Amerika'da Türkiye çalışmalarını baltalayan gruplar var. Bu nedenle iş imkânlarından yoksun olan genç nesiller akademik kariyerdan çok, kütüphanecilik gibi alanlara kayıyorlar ve bizim yaptığımız tür araştırmalara girişemiyorlar.

Prof. Shaw, biraz da sizden söz edelim. Osmanlı-Türk tarihiyle nasıl buluşunuz?

Osmanlı tarihçisi olarak yola çıktım. İlk önce Osmanlı yönetimi sırasında Mısır'ın idari ve toplumsal yapısıyla ilgilendim. Ancak bir süre sonra Mısır'ı bıraktım. Sir Hamilton Gibb'le birlikte Oxford Üniversitesi'nde çalışmaya başladım. Gibb Harvard Üniversitesi'ne geçince beni oraya aldı. *Islamic Society and the West* (İslam Toplumu ve Batı) üzerine yapmakta olduğu projeye katıldım. Harold Bowen'la birlikte ilk cildi yayınlamışlardı. Benden ikinci cildini yazmam istendi. Bu doğrultuda çalışmaya koyuludum. Düzenli ve kronolojik çalışmak gerekiyordu. Önce II. Mahmud, Tanzimat ve II. Abdülhamid üzerine eğildim. Bu alanlarda birçok makale yayınladım ama araştırmanın büyük çoğunluğu *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Ta-*

Evet, "İslam Toplumu ve Batı"nın son perdesi olacak. O nedenle, 1918-1923 arası önem taşıyor benim için. Şimdilik bu konuda bir kitap yazıyorum. Şüphesiz Türkiye'de ve dışarda Milli Mücadele üzerine çok şey yazıldı. Fakat bu çalışmaların büyük çoğunluğu askeri tarihe ve daha sınırlı olarak da siyasi tarihe yönelik. Benim yapmak istediğim, bu askeri ve siyasi tarihin genel dökümünün yanı sıra, Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişimiyle ilgili bulguları değerlendirmek. Bu amaçla İstanbul'daki arşivlere büyük umut bağlıyorum. Ancak, bu malzemenin kataloglanıp araştırmacılara açılışına kadar bulabildiğim her türlü kaynağı kullanıyorum. Günün gazeteleri, anıları, sözlü görüşme yapılmış yaşayan kişilerden bilgilerini, İngiliz, Fransız gibi yabancı arşivleri değerlendiriyorum.

Fransız Askeri arşivlerinde Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal durumuyla ilgili bilgiler bulabileceğim kanısındayım. Bu yıllarla ilgili olan İngiliz askeri arşivleri yanı sıra, en azından öyle diyorlar.

Bitirdiğimde, okuyucuya kapsamlı bir Kurtuluş Savaşı tarihi sunabileceğimi sanıyorum. Bu çalışma "İs-

lam mı? Biliyorsunuz bazı yazarlar Kurtuluş Savaşı kadrolarını yine İttihatçı olarak değerlendirmiyorlar...

Şüphesiz Kurtuluş Savaşı'nda birçok İttihatçı aktif görev aldı ama bu savaş İttihatçıların planladıkları, yürüttükleri bir savaş değildi. Kurtuluş Savaşı sırasında İngilizler, Fransızlar, Amerikalılar, Yunanlılar ve Milli Mücadeleye karşı olan herkes Ankara'yı İttihatçılıkla suçladı; Mustafa Kemal'i İttihat ve Terakki'nin devamı olarak gördü. Oysa Mustafa Kemal ve çevresindekiler her fırsatta İttihatçılık suçlamalarını reddettiler, kendi hareketlerini geliştirdiler. Doğal olarak her çağdaş reform hareketi bir öncekinin birikimi üzerine kurulur. İttihat ve Terakki Tanzimat'ın mirasını devraldı. Tanzimat, III. Selim ve II. Mahmud'un birikimini değerlendirdi. Mustafa Kemal de Cumhuriyet'i Milli Mücadele birikimiyle kurdu. Milli Mücadele de Meşrutiyet'in üzerine geldi. Türk Kurtuluş Savaşı II. Meşrutiyet yıllarında toplumdaki gelişmeler olmasa olanaksızdı ama bu doğal gelişimdir. Yoksa spesifik, iradi bir planın sonucu değildir. Kurtuluş Savaşı modern Türkiye'nin temellerini atar.

Söyleşi için bize zaman ayırdınız. Teşekkür ederim, Profesör Shaw.

DENİZAŞIRI TARİHÇİLİK VE

Stanford Shaw (1930-2006)

Denizaşırı tarih, Türkiye'de tarihçilerin yadrgadıkları bir kavram. Daha doğrusu tarihyazıcılığımızda yer edinmemiş, tarih biliminin gündeminde pek girmemiş bir kavram. Tarihiçiliğimiz, kendini anlamının ötesinde dış dünyaya pek sarkmamış. Oysa denizaşırı tarihçilik Batı'da çok revaçgören bir sözcük. İngilizce "overseas history", Fransızca "l'histoire d'outre-mer", Almanca

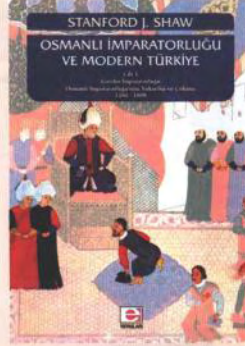
"Überseeschichte" birçok yayının (kitabın, derginin) ve kurumun başlığında yer alıyor. Denizaşırı tarih öncelikle Batı dünyasının ötesine yönelik bir tarihçilik. Çoğu kez denizötesi yayılımını ve denizötesi edimlerinin tarihi. Bu da yeterli değil, denizötesi metalastırıldığı oranda denizaşırı tarih kapsamına giriyor.

Osmanlı, olsa olsa Akdeniz'de benzer bir yayılım göstermiş. Ancak, denizaşırı kavramı çoğu kez daha geniş coğrafyalara özgüydü.

Kısacası, denizaşırı tarihçilik sömürgecilikten arta kalan bir tarih anlayışı; ilgi alanı Batı dışı olarak algılanabilen bir tarih. Osmanlı üç kıtaya yayılmışsa da, böyle bir tarihe sahip değil. Kuzey Afrika denizaşırı bir yer olarak algılanmamış. Osmanlı Magrib'i sömürgeleştirmemiş, ne de Mısır sömürge olarak algılanmış. Kısacası, denizaşırı tarihçilik belirli bir gelişmişliğin göstergesi, kapitalizmin ve meta üretiminin olduğu yerde var. Denizaşırı tarih, geçişin sömürgecilik tarihinin, kolonyal tarihin kibar adı diğer bir deyişle. Nitekim dönün Revue d'histoire des colonies'i bugün Revue française d'histoire d'outre-mer olmuş. Aynı çizgide, Batı'nın Académies des sciences d'outre-mer'i eskiden Académies des sciences coloniales adını taşımış. Hollanda'da Royal Colonial Institute, adını Royal Tropical Institute'ne dönüştürmüştü.

Kırılma noktası, 1945. II. Dünya Savaşı ertesi "sömürge" ya da "koloni" sözcüğü aşağılayıcı bir içeriğe dönüşmüş, çekiciliğini yitirmiş. Birçok kurum varlıklarını sürdürülebilmek için isim değiştirmiş. Sömürge tarihçiliği ya da kolonyal tarihçilik, "yanlı" bir tarihçilik. Çoğu kez Avrupa arşiv kaynaklarından yararlanılmış. En azından zihniyet olarak belirli açılımları bağrında yaşatmış. Zaman zaman, Afrika örneğinde olduğu gibi yazılı olmayan kaynaklar devreye girmiş. Öte yandan, geleneksel kaynaklardan yoksun olduğu nedeniyle diğer disiplinlerin yardımı gerekmiş. Arkeoloji, dilbilim ve antropoloji sömürge tarihçiliğinin yardımına koşmuş. Her ne kadar bu tür tarih yazarları yöre dillerine kimi kez hükim olsalar dahi, yöreye özgü birikimi yok saymışlar, Türkiye örneğinde olduğu gibi, "oryantalizm" giribadından kendilerini kurtaramamışlar.

1945 sonrası tarihyazıcılığında bu bağlamda köklü dönüşümler yaşanmış. Eskinin pek çok sömürge ülkesi bağımsızlığını kazanmış, bu ülkelerin sömürge statüleri son bulmuş. Bu, kuşkusuz ABD tarihçiliğine de yansımış. Iki dünya savaşı arasındaki "izolasyonist"

politikasına son vermiş, soğuk savaş döneminde dünyaoyak çok daha yakından ilgilendirilmiş. Avrupa'nın sömürge tarihçiliğini aşarak daha dengeli bir "denizaşırı" tarih anlayışının ABD'de gelişmesine neden olmuş. ABD'de gelişen denizaşırı tarihçilik, omuzlarında geçmişin sömürgecilik yükü olmaksızın, olsa olsa kendi geleceğine yönelik kaygılarla dünya tarihini yazmaya koyulmuş. Batı arşivlerinin ötesinde ilgilendirilmiş ülke birikimi, bu arada arşivler de denizaşırı tarihçiliğin başvuru kaynakları arasında yer almış. Batı'da işte bu zihniyet değişikliğinin habercisi H.A.R. Gibb ve Harold Bowen'in *Islamic Society and the West-A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East* adlı eserleri. İlk cildi iki kısımdan oluşan bu eser, arşiv kullanmasa da Türkçe kaynaklara önem veren bir çalışma. Stanford Shaw işte bu evrede Türkiye'ye (Osmanlı'ya) yönelik ABD tarihyazıcılığının kaderini değiştirecek bir misonen üstlenmiş. B.A. ve M.A. derecelerini Stanford Üniversitesi'nden alan Shaw, ardından Princeton Üniversitesi'nden ikinci bir M.A. almış ve aynı üniversitede doktorasını sunmuş (1958). Osmanlı tarihçisi olarak önce Mısır'a ilgilensin, ardından Sir Hamilton Gibb ile Oxford'da çalışmış. Gibb'in ardından Harvard'a geçmiş. Yukarıda kaydettiğimiz *Islamic Society and the West* projesine bilfiil katılmış. Shaw'dan ikinci cildin yazımı istenmiş. Shaw tüm yaşamı boyunca bu ikinci cildin yazımını düşlemiş. Rahatsızlığı öncesi bitirmekte olduğu Cihan Harbi ciltlerinin peşine bu ilk göz ağrısı projeyi de koymuş.

Stanford Shaw kendinden önceki tarihçilerden çok daha farklı bir tarih anlayışı geliştirmiş. Batı kaynaklı ve Batı gözlüklü oryantalist tarih anlayışına mesafeli davranarak bilfiil Osmanlı kaynaklarına yönelmiş. Önce II. Mahmud, Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde uzmanlaşmış. Ardından, aradan uzun yıllar geçmesine karşın Osmanlı ve Türkiye tarihinin en kapsamlı çalışmasını, Türkçesi "Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Tarihi" olan kitabıyla (ikinci cildi eşi Ezel Kural Shaw'la birlikte) ortaya koymuştur. Bu arada Cambridge University Press tarafından yayınlanan prestijli *International Journal of Middle East Studies*'i (IJMES) kurmuş ve baş editör olarak yıllarca hizmet vermiş. Stanford Shaw'un belli başlı eserleri şunlar: *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798* (Princeton, 1962), *Ottoman Egypt in the Eighteenth Century: The Nizamname-i Misir of Ahmed Cezzar Pasha* (Harvard, 1962), *Ottoman Egypt in the Age of the French Revolution* (Harvard, 1964), *The Budget of Ottoman Egypt* (Mouton, The Hague, 1968), *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807* (Harvard, 1971), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol. 1: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808* (Cambridge U. Press, 1976), *vol. 2: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975* (Cambridge, 1977), *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* (Macmillan, London and New York University Press, 1992), *Turkey and the Holocaust: Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution, 1933-1945* (Macmillan, London, and New York University Press, 1993), *Studies in Ottoman and Turkish History: A Life with the Ottomans* (İsis Press, İstanbul, 2000), and *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation, 1918-1923* (5 volumes, Ankara, Turkey, 2001). Stanford Shaw'un çağdaş Osmanlı tarihi üzerine yazdıklarıyla oryantalist tarihçiliğin kısır döngüsü önemli ölçüde kırılmış, Batı kaynakları ötesinde de bir "tarih" in olduğu kanıtlanmış. Nitekim, yetiştirildiği birçok tarihçi tarihyazıcılığının onun çizdiği yoldan sürdürmüş ve bugün başta ABD olmak üzere birçok ülkede Osmanlı'ya daha bir dengeli bakış açısı geliştirmiş. Stanford Shaw'ı yitirdik. Ama, derin tarih anlayışı, ortaya koyduğu sayısız eser daha uzun yıllar tarihçiliğimizden başköşesinde yer almayı sürdürecektir.

ZAFER TOPRAK
BOĞAZICI ÜNİVERSİTESİ

Hukukun 99 İlkesi

MECELLE

Cengiz İlhan

ISBN 975-88813-05-06
Ekim 2006,
86 Sayfa

Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", 20 Nisan 1869'da kanunlaştı ve 4 Ekim 1926'da yürürlükten kaldırıldı.

Cengiz İlhan, Hukukun Doksan Dokuz İlkesi'nde Mecelle'nin girişindeki 99 "temel ilkenin" günümüz Türkçesi ve hukuk diliyle yorumunu deneyerek Mecelle'nin genel ilkeleri ile evrensel hukuk ilkeleri arasındaki bağları gündeme getiriyor.

DÜSTÛR

Mehmet Hakan Sağlam

ISBN 975-333-201-7
ISBN 975-333-202-5
ISBN 975-333-200-9(TAKIM)

Ekim 2006,
1.Cilt 342 Sayfa
30,00YTL

2.Cilt 616 Sayfa
40,00YTL

"Mehmet Hakan Sağlam'ın elinizdeki ilk cildi I. Tertip Düstûr'un on iki bölümünü, ikinci cilt ise on iki ciltlik II. Tertip Düstûr'un dökümü içermektedir. Üçüncü cilt ise her iki tertipte de yer almayan "kavanin" ve "nizamât"a ayrılacaktır. Tarih Vakfı bu yayın dizisini sunduktan sonra okuyuculara bu döküm içerisinde ulaşmak istedikleri mevzuatı da sağlamayı hedeflemektedir.

Böylece "nadir" eserler arasında yer alan düstûrlarımız araştırmacılarımızın hizmetine sunulmuş olacaktır.

www.tarihvakfi.org.tr

İSTANBUL İNSAN ve MEKÂN

Erol Tümertekin
ISBN 975-333-070-7
Ekim 2006, 322 Sayfa
18,00 YTL

PAYİTAHT İSTANBUL'UN TARİHÇESİ

Sarkis Sarraf Hovhannesian
ISBN 975-333-051-0
Ekim 2006, 86 Sayfa
6,00 YTL

23 -24 Nisan 1993
**TOPLUMSAL
TARİHTE ÇOCUK**
Sempozyum/Atölye
ISBN 975-333-010-3
Ekim 2006, 140 Sayfa
11,00 YTL

Umuttan Yalnızlığı

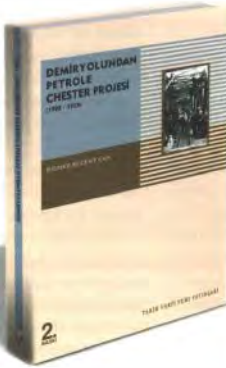
TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ (1961-1971)

Artun ÜNSAL
ISBN 975-333-162-2
Ekim 2006, 524 Sayfa
26,00 YTL

DEMİRYOLUNDAN PETROLE CHESTER PROJESİ (1908-1923)

Bilmez Bülent Can
ISBN 975-333-121-5
Ekim 2006,
410 Sayfa
20,00 YTL.

İZMİR (1919-1922)

TANIKLIKLAR

Pelin Böke

ISBN 975-333-199-1, Ekim 2006., 222 Sayfa
15,00 YTL.

"... Yunan ilk geldiğinde 1335'te, biz beş altı yaşlarındaydık. Onların en güvendiikleri bir asker vardı, Venzon askeri. Kızların ailesi entarileri var ya, şuraya kadar gelir, ayaklarında kırmızı ayakkabı, aynı Ödemiş efeleri gibi püsküller..."

"...Üç buçuk yıl [Yunan] içerdeyken, bir meyhane vardı, Yorgi'nin meyhanesi, kahveciydi o muhitte. Şalvarlı. Fakat çok yardım yaptı o Türklere. Gâvur [askeri] gelince [meyhaneye] hade more, burada bir şey yok [derdi]..."

"...Hatice'nin babası, o vakit muhtardı, Yunan bayrağı astı onun düğününde. Karakoldaki [askerleri davet etti], gâvur oynamış, 'benim babam yedi bir Türko, ben de yiycem bir Türko' diye oynamış gâvur..."

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI / TARİH VAKFI YAYINLARI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33- (0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ'NCE YAYIMLANAN

BİR SİKKE TEŞHİR KATALOĞU ÜZERİNE NOTLAR

PROF. DR. OĞUZ TEKİN

Uludağ Üniversitesi tarafından bir süre önce Bursa Arkeoloji Müzesi'nin sikke teşhir kataloğu yayımlandı. Sikke teşhislerinin doğru yapıldığı, dilinin akıcı ve anlaşılır, baskı kalitesinin iyi olduğu, ancak basım tarihinin yer almadığı kataloğa ilişkin eleştirimizin özü, kataloğun yayımlanmadan önce herhangi bir bilimsel ve editoryal kontrolünün yapılmamış olmasıdır; basımdan önce yapılacak son okuma ve kontrol ile bu tür hataları asgariye indirmek pekâlâ mümkündür.

Bursa Arkeoloji Müzesi Sikke Teşhir Kataloğu (Editör: Recep Okçu, hazırlayanlar: R. Okçu, E. Dumlupınar, A. Artar), Uludağ Üniversitesi Yayını.

Bursa Arkeoloji Müzesi Sikke Teşhir Kataloğu'nda İngilizce çeviriden kaynaklanan pek çok hata bulunmaktadır. Bunların bir kısmı gramerle yönelik, bir kısmı da numismatik ve eskiçağ tarihi terminolojisine yönelik hatalardır. Sadece başlıklarda yapılan hatalara değinecek olursak: Kataloğun hemen başında

yer alan "Çindekiler" in İngilizcesi "Index" olarak verilmiştir; doğrusu "Contents" olmalıydı. Kitabı açar açmaz böyle bir hatayla karşılaşılması hoş olmayan bir durumdur. Çindekiler bölümünde, "IV. Bithynia ve Mysia Bölgeleri Şehirleri" başlığının İngilizcesi, çoğul bir durum söz konusu olduğundan, "City of ..." yerine, "Cities of ..." diye başlanmalıydı. Yine aynı bölümde, "VI. Roma İmparatorluk Çağı" başlığı altında "B. Ön Yüz Lejandları" ve "C. Arka Yüz Lejandları" alt başlıklarının İngilizceleri sırasıyla "Legend on Front Face" ve "Legend on Back Face" olarak verilmiştir. İngilizce sikke terminolojisinde ön yüzler için "obverse", arka yüz için "reverse" kullanılır. Ayrıca "legend" sözcüğü de çoğul kullanılmıyordu (legends). Metin içinde daha pek çok yerde bunlara benzer İngilizce çeviri hataları tekrarlanmaktadır.

Katalogda çok sayıda metod hatası bulunmaktadır ve bu durum, özellikle katalog düzeninde belirgin bir şekilde gözlenmektedir. Örneğin Çindekiler bölümünde, dördüncü bölüm alt başlığı olarak "C. Mysia Bölgesi Şehirleri" verilmiştir; ancak öncesinde A ve B alt başlıkları bulunmadığından, neden bu alt başlığa C

olarak bir değer verildiği anlaşılmamaktadır. Ayrıca, katalogun neredeyse tamamında başlıkların Çindekiler kısmında farklı, metin içinde farklı yer aldığı görülmektedir.

Hiçbir yerde katalog numarası kullanılmamıştır. Katalog numarası olmayan bir katalog numismatik yayınları içinde bugüne kadar yayımlanmamıştır. Katalog, bir anlamda malzemenin düzen içinde yukarıdan aşağıya doğru sıralanmasıdır. Katalogda yer alan her bir sikkeye bir numara verilmesi gerekirdi; aksi takdirde sikkelerin karışması ve referans gösterilmeleri de mümkün değildir. Üstelik envanter numaraları da küçükten büyüğe doğru sıralanmadığından, katalogdaki sikkeler hiçbir şekilde haklı gösterilemeyecek bir karışıklığa meydan vermektedirler. Müzedeki teşhiri gezen bir kişi de, teşhirdaki sikkelerle katalogdaki sikkelerin karşılaştırmasını/takibini yapmakta zorlanacaktır. Katalog numaralarının verilmemiş olması, katalogda kaç adet sikkenin bulunduğu bilgisine ulaşmaya da engeldir.

Katalogdaki sikkelerin ne coğrafik ne de kronolojik bir düzen içinde verildikleri anlaşılmaktadır. Örne-

ğin, 35. sayfada son sikke ile ondan sonra gelen sikke Bithynia Krallığı sikkesidir; fakat araya Roma İmparatorluğu döneminde basılmış başka sikkeler girdikten sonra tekrar Bithynia Krallığı'nın bir sikkesi gelmektedir. Aynı şekilde, 65. sayfada başlayan bölüm kataloğunda da sikkeler coğrafik olarak sıralanırken (Kyzikos-Mysia) araya Khios-Ionia, girmekte, sonra tekrar Kyzikos-Mysia ile devam edilmektedir. Hatta bir sonraki sayfada, araya başka bölge ve kentler girmiş olmasına rağmen son sikke yine Kyzikos'a aittir. 73. sayfadan başlayan bölüm kataloğunda da ilk sikke Thrakia bölgesinden başlamakta (Ainos), ancak araya farklı bölgeye ait üç sikke girdikten sonra tekrar Thrakia bölgesine geçilmektedir (Byzantion). Kataloğun son iki sikkeleri İonia bölgesi kentleri olan Kolophon ve Ephesos'a aittir; ancak çok daha önce, bu

yayının katalog olarak adlandırılması güçleştirmektedir

Bazen bir sikkenin arka yüz tanımı için, "ortada falanca vardır" şeklinde bir ifade vardır (s. 75, 122). Oysa numismatik terminolojisinde ve ele alış metodunda, bir sikkenin üzerindeki ana tip için "ortada" ifadesi kullanılmaz; ancak birkaç figürlü ya da tasvirli sahnede ifade edilmek istenenin yeri belirtileceğinde sağda, solda, ortada ifadeleri kullanılır.

89. sayfada başlayan bölüm kataloğunda ne yazık ki sikkeler kronolojik olarak yanlış sıralanmıştır. Miltattan önceki yıllar büyüktün küçüğe doğru sıralanırlar.

Katalogda birtakım bilgi yanlışları da bulunmaktadır ki, yeni baskıda mutlaka düzeltilmeleri gerekir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Hiti

edilen Kalkhedon'a yapılan bir yakıştırmadır (Adın kökeni belki khal-kous-bakır ile ilişkilidir).

Katalogun tamamında sikke lejandından söz edilirken "kent'in adı" deniyor; oysa söz konusu olan, sikk-

*Katalogun tamamında sikke lejandından söz edilirken "kent'in adı" deniyor; oysa söz konusu olan, sikk-
Bu konu yazarlar tarafından iyi anlaşılmadığından, kitabın tamamında hatalı açıklamalar yapılmıştır. Eskiçağ sikkelerinde kent adlarının yalın halde kullanılması nadirdir; esas olan halkın adıdır (ethnikon).*

bölümdeki katalogun ikinci sırasından İonia bölgesi kentlerinden Miletos'un bir sikkesi yer alıyordu!

81. sayfadan itibaren başlayan bölüm kataloğunda da, Pontos Kralı VI. Mithradates'in sikkelerinden sonra araya Aiolis (Aiolia değil!) kenti Kyme girmekte, sonra tekrar Mithradates sikkeleri gelmektedir. Araya tekrar başka sikkeler girmekte, sonra yeniden Mithradates sikkeleri gelmektedir. Keza yine önce Bithynia Krallığı sikkeleri (I. Prusias) verilmekte, ardından başka sikkeler sıralanmakta ve iki sayfa sonra (s. 84'te) tekrar Bithynia Krallığı sikkeleri gelmektedir. Aynı şekilde Thrakia kralları ve Seleukos kralları da karışık olarak verilmiştir. Sikkelerin gerek coğrafi gerekse kronolojik sıraya gözetilmeden verilmesi, aslında

Devleti ile Troia'nın tarih sahnesinden silinmesinin nedenini Deniz Kavimleri Göçü olarak göstermek, çok iddialı bir yaklaşımdır (s. 3). Aynı dönemde yaşanan olaylardan ve onların etkilerinden söz etmek başka şeydir; o olayları, sözü edilen krallıkların yıkılma nedeni olarak göstermek başka bir şey. Düzeltilmesi gereken bir başka ufak tarih hatası ise; Büyük İskender'in Anadolu'ya giriş tarihi ile ilgilidir. Bu tarih MÖ 333 değil, MÖ 334'tür. MÖ 333'te İskender Kilikia'ya inmiş ve aynı yılın sonlarında Pers Kralı III. Dareios ile savaşmıştır. Keza, "Kalkhedon adı 'körler ülkesi' anlamına gelmektedir..." cümlesi de (s. 24) yanlıştır; Kalkhedon'un sözcük anlamı "körler ülkesi" değildir. Körler ülkesi Herodotos, Strabon ve Tacitus gibi yazarlar tarafından da konu

keyi basan halkın adıdır (çoğul genetivus). Konu yazarlar tarafından iyi anlaşılmadığından, kitabın tamamında hatalı açıklamalar yapılmıştır. Dolayısıyla yazarların "kent'in adı" dediği çoğu yerde, "halkın adı" denmeliydi. Eskiçağ sikkelerinde kent adlarının yalın halde kullanılması nadirdir; esas olan halkın adıdır (ethnikon).

"Bronz sikkeler üzerinde ise dioskur kumeleri arasında bereket boynuzu yer almış..." ifadesindeki (s. 39) "dioskur kumeleri" yanlıştır. Bu bilgi belli ki İngilizce bir yayından yanlış olarak alınmıştır. Herhalde o yayındaki "pilei of Dioscuri" ifadesindeki pilei, İngilizcedeki pile-küme, yığın sözcüğü sanılarak "Dioskurların kumeleri" olarak anlaşıldı. Oysa burada pilei, pileus'un çoğulu olup baş-

Katalogun hiçbir yerinde katalog numarası bulunmamaktadır.

Katalogdaki sikkeler ne coğrafik ne de kronolojik düzen içinde verilmiştir:

89. sayfada başlayan bölüm milattan önceki yıllar büyüktür küçüğe doğru sıralanmıştır.

36. sayfada Bithynia Kralığı sikkesinden sonra araya Roma İmparatorluğu dönemine ait sikkeler girmiş, sonra tekrar Bithynia Kralığı'nın bir sikkesi konulmuştur.

lk anlamındadır. Pileus, azat edilen kölelere sembolik olarak giydirilen bir başlıktır; küme ile ilişkisi yoktur. Dolayısıyla, "Dioskurların başlıkları arasında..." denmeliydi.

Pers sikkelerindeki tasvirin okçuyu değil, Büyük Kral'ın kendisini gösterdiği kabul edilmektedir. Eski ya-

lemeliyiz ki, ifade edilenler ne sikkedir, ne Roma'nın ilk sikkeleridir, ne MÖ 289'da basılmışlardır ve ne de üzerlerinde sadece fil tasviri vardır. Roma'nın ilk sikkelerinin MÖ 3. yy başlarından bir tarihte (diyelim MÖ 289'da) basıldığı doğrudur; ancak yazarların burada sözünü ettiği gibi bunların üzerinde fil tasviri yoktur.

rimlerde ise tanrı ve tanrıça başları vardır. Sonuçta, "MÖ 289'da" basılan ve "aes grave" olarak adlandırılan sikkelerle, dökümleri MÖ 5-4. yüzyıla kadar giden, yani ilk kez ortaya çıkmaları Roma'nın ilk sikkelerinden önce olan aes signatum'lar karıştırılmıştır.

Üst başlıkta Roma İmparatorluk Dönemi'nin tarihi MÖ 30-MS 491 olarak verilmiştir (s. 91). 491 tarihinin neye istinaden verildiği anlaşılamamıştır. İmparatorluğun sonu için böyle bir tarih söz konusu değildir. Roma İmparatorluğu MS 395'te Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmış, MS 476'da ise Batı Roma İmparatorluğu yıkılmıştır. MS 491, İmparator Anastasius'un tahta geçtiği yıldır. Bu tarih bir dönem için değil, olsa olsa Bizans sikkelerinin başlangıcı olarak kullanılabilir. Aynı şekilde, Geç Roma Çağı MS 491'e kadar uzatılmaz (s. 163).

Roma İmparatorluğu'nun batısındaki şehirlerin sikke basımlarına imparatorluğun politikası gereği son verildiği, doğu eyaletlerindeki şehirlerin ise sikke basımlarını Diocletianus zamanına kadar sürdürdükleri belirtilmektedir (s. 94). Burada iki yanlış vardır. Birincisi, batıdaki şehirlerin sikke basımı imparatorluk politikası gereği durdurulmamıştır. Buradaki kentlerin sikke basımlarının durdurulmasının, daha doğrusu durmasının nedeni belli değildir. İmparatorluk politikası olarak değil, zaman içinde kendiliğinden kesildiği düşüncesi haklıdır. Batıdaki kentler kendilerini zaten Romalı hissettiklerinden, bundan böyle kendi darplarını bırakarak sadece Roma sikkelerini kullanmaya başlamış olmaları (Howgego). İkinci yanlış ise, doğu eyaletlerindeki kentlerin sikke basımlarını Diocletianus (MS 284-305) zamanında durdularına ilişkindir. Oysa bu kategorideki sikkelerde Aurelianus (MS 270-275) ile birlikte önemli bir düşüş yaşanmış ve Anadolu'daki son "şehir sikkesi" Tacitus zamanında (MS 275-276) Perge'de basılmıştır. Anadolu'nun başka yerlerindeki kentler ise darplarını daha önce (en yoğun olarak I. Valerianus ve Gallienus dönemle-

12.7 mm
3.8 gr

4227 /R

19 mm
3.7 gr

4141 /R

20 mm
3.6 gr

4875 /R

20 mm
3.6 gr

13194 /R

11.5 mm

12887 /Æ

25 mm

8687 /Æ

28 mm

6857 /Æ

23 mm

12046 /Æ

ynlarda okçu olarak geçen figürün kralın kendisi olduğu kabul edilmektedir; çünkü figürün başında taç vardır. Dolayısıyla Pers Kralı dedikten sonra ayrıca okçu yazmamak gerekir (s. 62, 71, 73).

İlk Roma sikkelerinin MÖ 289 yılında basıldığı ve bu sikkelerin üzerlerinde fil tasvirlerinin bulunduğu belirtilmektedir (s. 87). Önce şunu söy-

Üzerinde fil tasvirinin ve kerykeion, çıpa, boğa, kalkan gibi daha başka tasvirlerin de bulunduğu nesneler "aes signatum" adı verilen, tuğla büyüklüğünde dökme bronz külçelerdir. MÖ 3. yy başlarından itibaren (diyelim MÖ 289'dan itibaren) basılanlar ise sikkedir ve "aes grave" olarak adlandırılırlar ama ne yazık ki onların da üstünde fil tasviri yoktur; ana birimde Ianus başı, alt bi-

rinde) bırakmışlardı. Sadece Mısır'da Aleksandria kentinde, Diocletianus zamanından sonra da, örneğin Galerius Maximianus (MS 305-311) zamanında basılmış sikkeler söz konusudur.

Roma imparatorlarının başa geçmeleriyle ilgili önemli bir bilgi hatadır.

tekrarı ilerde Türkiye'de yayımlanacak kataloglarda (yurtdışında böyle bir uygulama yoktur ve nümismatik geleneğe de aykırıdır) bir karmaşıklığa yol açacaktır.

Katalogda (s. 164) Dominus (sahip), Noster (efendimiz) olarak verilmektedir. Ancak, Dominus Noster, ikisi

miştir (s. 181). Çünkü, birincisi, 1204 yılında Latin işgaline uğrayan Bizans değildi, sadece başkent Constantinopolis'tir; ikincisi, imparatorluğun başka yerlerinde "Bizanslılar" (Romalılar) varlıklarını sürdürmüş ve sikke de basmışlardır; Bizans sikkeleri kataloglarında (DOC, BM, BN gibi) bunlar çokça vardır.

Katalogda Dominus (sahip), Noster (efendimiz) olarak verilmektedir. Ancak, Dominus Noster, ikisi birden "Efendimiz" anlamını taşımaktadır. Dominus=efendi, noster=bizim. Keza, AVGVR için de Augustus'un kısaltması denmekte ki, yanlıştır; Augur, Roma'da yüksek rütbeli din görevlisi olup, kuşların uçuşuna bakarak tanrıların kehanetini bildirirdi.

si s. 94'te bulunmaktadır. Buradaki ifade şudur: "Roma İmparatorluk çağında belli hanedanlar yönetime hâkim olmuş, imparatorlar onların arasından seçilmiş ya da atanmıştır. Bu atama olayına 'adaptio' denmektedir." Ne yazık ki bu bilgi sadece belirli bir dönem için söz konusudur (örneğin Nerva, Traianus, Hadrianus'un imparatorluklarında); bu nedenle bu durumun genelleştirilerek sunulmaması gerekir; Roma İmparatorluğu'nda "adaptio", yani "evlatlık edinme" bir tahta geçme modeli değildir.

117. sayfada başlayan ve sona kadar yer alan diğer bölüm kataloglarında da kronolojik karışıklığın yanı sıra bu kez Roma devlet sikkeleriyle, imparatorluk zamanında basılan şehir sikkeleri bir arada verilmiştir. Oysa nümismatik geleneğinde Roma İmparatorluğu döneminde basılan şehir sikkeleri, Eski Yunan sikkeleri arasında ya da Roma İmparatorluk öncesinde verilir. Roma devlet sikkeleri art arda sıralanırsa, aralara o sikkelerle ilişkisi olmayan şehir sikkelerini serpiştirmek doğru bir yöntem değildir. Bu nedenle s. 141'deki Miletopolis sikkesiyle, s. 144'teki Miletopolis sikkesi iki sayfaya aralay verilmez zorunda kalmıştır. Aynı şekilde Khios sikkesi de s. 152 ve s. 155'te ayrı ayrı verilmiştir. Bu tür bir uygulamanın bir model/şablon olarak kabul edilmesi ve

birden "Efendimiz" anlamını taşımaktadır; Dominus-efendi, noster-bizim. Keza, AVGVR için de Augustus'un kısaltması denmekte ki, yanlıştır (s. 107); Augur (çoğ. Augures), Roma'da yüksek rütbeli din görevlisi olup, daha ziyade kuşların uçuşuna bakarak tanrıların kehanetini bildirirdi; Augustus ile ilişkisi yoktur.

Bizans Çağı başlığı altında, Theodosius zamanında ikiye ayrılan Roma İmparatorluğu'nun doğu yarısının gerçek adının Doğu Roma İmparatorluğu olduğu, komşuları tarafından ise Romalılar olarak adlandırıldığı belirtilmektedir (s. 177). Ancak, ne yazık ki bu bilgi de doğru değildir; hiçbir zaman bu adla anılmamıştır. Doğu Roma İmparatorluğu da tıpkı Bizans İmparatorluğu gibi modern bir yakıştırma, gerçek adı değildir.

"Bizans çağında sikkeler devlet tarafından basılmış, özerk konumdaki şehirlerin sikke basma hakkı tamamen ortadan kaldırılmıştır," (s. 178) bilgisi doğru değildir çünkü şehirlerin sikke darbı Bizans çağında değil, Roma İmparatorluğu zamanında, neredeyse 200 yıl aşkın bir süre önce zaten kesilmişti.

"1204 yılında Latinlerin işgaline uğrayan Bizans'ta 50 yıl sikke basılmamıştır..." ifadesi de hatalı kullanılır.

Katalogun neredeyse tamamındaki şi ve yer adları bazen yanlış biçimde, bazen kökenlerine bakılmadan Eski Yunanca veya Latince, bazen de karışık (sözcüğün yarısı Latince yarısı Eski Yunanca) yazılmıştır. Burada bu tür yanlışlıklara yer vermenin gereksiz olduğunu düşünüyoruz ve ne yazık ki ülkemizde yayınlanan pek çok arkeoloji ve eskiçağ yayınında bu tür hatalar sıkça karşımıza çıkmaktadır.

200 sayfa aşkın, içerisinde 325 adet sikkenin ve geniş bir nümismatik ve eskiçağ tarihine ilişkin bilginin yer aldığı ve de kaliteli bir baskısının gerçekleştirilmiş olduğu böyle bir yayını (ister teşhir katalogu olsun, ister tam bir katalog) için Bursa'da gerek üniversite kitaplığının gerekse müze kitaplığının yetersiz kalacağı da açıktır. Tüm bu imkânsızlıklara rağmen bu katalogun yayımlanabilmesi olmasa da herhalde yazarların ve editörün büyük çabası ve karşılarına çıkan zorluklara göğüs germeleriyle olsa gerek; bu nedenle, burada, katalogun ikinci baskısında işe yarayabileceklerini düşünerek yaptığımız eleştirilere hoşgörüyle yaklaşılabileceğini ümit etmekteyiz.

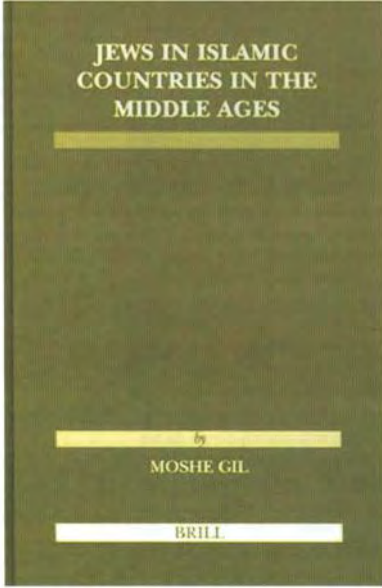
ÖĞÜZ TEKİN
İÜ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ ANABİLİM DALI

İKİ KAPSAMLI ÇALIŞMA

YAHUDİ TARİHİ VE BATI AVRUPA SARAY KÜLTÜRÜ ÜZERİNE

DOÇ. DR. BEDRİ GENCER

Kitabiyat sayfalarımızda bu ay iki kitabın tanıtımına yer veriyoruz: Moshe Gil'in kaleme aldığı Jews in Islamic Countries in the Middle Ages (Ortaçağda İslam Ülkelerinde Yahudiler) başlıklı çalışma, ortaçağda İslam ülkelerinde Yahudilerin tarihini ele alıyor. Malcolm Vale'nin yazdığı The Princely Court: Medieval Courts and Culture in North-West Europe (Prensvari Saray: Kuzey-Batıda Ortaçağ Sarayları ve Kültürü) isimli kitap ise 13 ve 14. yüzyıllarda batı Avrupa saray kültürünün zenginliğini ortaya koyuyor.

28. cildi olarak çıkan *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages* (Ortaçağda İslam Ülkelerinde Yahudiler), Gil'in bu alanda yaptığı çalışmalarının semeresi niteliğinde. Ortaçağda, İslam ülkelerinde Yahudilerin tarihini ele alan eser başlıca dört bölümden oluşuyor. İlk bölüm, İslam dininin şekillendiği Yesrib veya Medine'deki Yahudilerin kökenini ve Medine Vesikası'na atıfla Yahudilerin İslam ümmeti içindeki konumunu tartışıyor. Zannediyorum geçenlerde vefat eden ve bir ara Türkiye'de öğretim üyeliği de yapmış olan Muhammed Hamidullah isimli Hint bilgin tarafından keşfedilen Medine Vesikası, çağımızda dünyanın yazılı en eski anayasalarından biri olarak sözde çoğulcu, demokratik İslam devleti projelerine dayanak olarak alınmakta. Gil, Arapça ve İbranice geniş bir dizi kaynağa dayanarak tartıştığı bu vesikanın, ileri sürüldüğü gibi anayasal olmaktan çok bir pact (ahit) niteliği taşıdığını belirterek, bu konuda İslam dünyasındaki tartışmalara önemli bir pencere açıyor.

Çalışmanın ağırlık noktasını oluşturan ikinci bölüm, 7-13. yy arasında Irak ve İran'da yaşayan Yahudile-

rin tarihini kapsamlı bir şekilde ele alıyor. Burada yazar, Babil Yahudilerinin serüvenini Sasaniler döneminden başlayarak, Moğolların 1258'de Abbasi Hilafeti'nin başkenti Bağdat'ı düşürdüğü 13. yüzyılın sonlarına kadar anlatıyor. Tabii bu ele alışıta, Yahudilerin, yaşadıkları siyasi ve kültürel ortamdan "etkilenen"den çok "etkileyen", pasif olmaktan çok aktif özneler olarak sunulması gibi sübjektif bir yaklaşım da göze çarpmıyor değil. Ancak Babil Yahudilerinin, Sasani dönemi İran'ında Zerdüş meşhçiliğinden oldukça etkilendikleri yolunda bugün yeterli kanıt var. Örneğin özellikle Abbasi Hilafeti altında gördükleri baskılar yüzünden Yahudiler arasında 50 yıl boyunca patlak veren meşhçi hareketlerin tahkiyesi bunu gösteriyor. Bu arada İslamı seçen ünlü filozof Ebu'l-Berekat el-Bağdâdî örneğinde olduğu gibi, Emevi ve Abbasiler döneminde Yahudilerle Müslüman dünya arasındaki yoğun ve zengin kültürel etkileşimin, söz gelimi ilginç dini ve felsefi tartışmaların İslam kültürünün gelişimindeki rolü de yabana atılamaz. Bu bölümün kanaatimce en önemli yönlerinden biri İslam mezhepler tarihi, özellikle Şii'lik ve

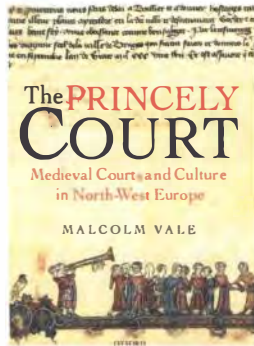
Kitap, Brill'in "Ortaçağ Yahudiliği Üzerine Araştırmalar" dizisinin 28. cildi olarak çıktı.

Tel Aviv Üniversitesi'nden emekli Yahudi tarihi profesörü Moshe Gil, ortaçağ Arap ve Yahudi tarihi üzerine kaynak eserleriyle tanınıyor. Brill Yayınevi'nin "Ortaçağ Yahudiliği Üzerine Araştırmalar" dizisinin

özellikle de İsmaili Şiiliği tarihiyle münasebeti.

Daha çok Kahire'de bulunan Geniza belgelerine dayanarak yazılan üçüncü bölüm, İslam hâkimiyeti sırasında Sicilya ve Yahudilerinin tarihini işliyor. Yahudilerin burada Doğu halifeliğine göre daha hoşgörüyle ve müreffeh bir ortamda yaşadıkları görülüyor. Dördüncü bölümde ise erken ortaçağda Yahudilerin İslam ülkelerinin ve Akdeniz bölgesinin ekonomik hayatına oynadıkları rol ele alınıyor. Burada Yahudiler arasında ziraat, toprak mülkiyetleri, belli başlı meslekler ve köleler ele alındıktan sonra, önde gelen Yahudi tüccar ve finansörlerin hikâyesi anlatılıyor. Bu bölüm de kapitalizmin doğuşunu Protestan ahlakına atfeden Max Weber'e karşılık Yahudilere atfeden Werner Sombart gibi bilgilerin tezlerini sınama ve iktisadi tarihi revizyon açısından önemli. Bu çalışma-

tır. Bildiğim kadarıyla saray kültürünü Batı'da medenileşme sürecinin merkezine yerleştiren Norbert Elias'ın Türkçeye de çevrilen ünlü çalışmasından sonra, Doğu'da ve Batı'da mukayeseli açıdan bu tür saray kültürü incelemeleri de artmaya başladı. Elias'ın çalışmasının da gösterdiği gibi medeniyet, örneğin boz-

yazar, daha önce Burgundy saray ve duklerinin gölgesinde kalan prensler ve saray hayatı konusunda önemli bir dönemi aydınlatıyor. Sanat hamiliği ve kumarbazlıktan avcılık ve ibadet tarzına kadar farklı konuları ele alan yazar, saraylardaki artistik, edebi ve müzikal hayatın zenginlik ve bolluğunu gözler önüne seriyor. Çalışma gösteriyor ki, siyasi çalkantı ve parçalanma ve milliyetçilik kısılcımlarına rağmen dönemin İngiliz, Fransız, Flaman ve Hollanda saray toplumlarında ortak bir kültür doğmaya başlamıştı. Dil, kültürün taşıyıcısı olduğundan, bu ortak kültürü Latin kökenli bir "Frankofon kültür" olarak tanımlamak da mümkündür; tıpkı İslam imparatorluk sarayları ve Farsça ilişkisinde olduğu gibi. Böylece, Edmund Burke'ün devrimin ardından Fransa'ya yönelik olarak dile getirdiği, "Bir zamanlar medeniyetin modeli olan bir ülkenin düştüğü

Kitap, sarayın fiziksel yapısı ve kültürü olmak üzere iki ana bölümden oluşuyor.

St. Louis'nin ölümü ile Burgundy iktidarının yükselişi arasındaki döneme yoğunlaşan yazarın çalışması gösteriyor ki, siyasi çalkantı ve milliyetçilik kısılcımlarına rağmen dönemin İngiliz, Fransız, Flaman ve Hollanda saray toplumlarında ortak bir kültür doğmaya başlamıştı. Dil, kültürün taşıyıcısı olduğundan, bu ortak kültürü Latin kökenli bir "Frankofon kültür" olarak tanımlamak da mümkündür.

nın, benzer doğrultuda Osmanlı dönemine kadar uzatılması iyi olurdu. Kitabın sonunda yer alan kapsamlı kronoloji, bibliyografik indeks ve genel indeks kitaptan faydalanmayı kolaylaştırıyor.

The Princely Court: Medieval Courts and Culture in North-West Europe
(Prensvari Saray: Kuzey-Batıda Ortaçağ Sarayları ve Kültürü)

Osmanlı'da olduğu gibi, imparatorluk sarayları dönemin dünya görüşü ve kültürünün merkezini, hüküm süren ülkelerin kalbini temsil eder. Dolayısıyla bu merkezleri keşfetmek, geleneksel dünyanın zenginliklerini keşfetmeye de vesile olacaktı.

kır Türk toplumunda da bulunan antik bir ahlaki ideal. Ancak, antik ahlaki şehirlik ideali, zamanla kozmopolitizm olarak bilinen evrensel şehirlik idealine dönüştükçe imparatorluk sarayları da medeniyet idealinin merkezleri olarak gelişmekte ve eski şövalye ya da feodal aristokrasinin yerini, Osmanlı'da çelebi veya zürefa denen bir saray aristokrasisi almaktadır.

Sarayın fiziksel yapısı ve kültürü olmak üzere iki ana bölümden oluşan Malcolm Vale'in zengin çalışması, 13 ve 14. yüzyıllarda batı Avrupa saray kültürünün zenginliğini ortaya koyuyor. St. Louis'nin ölümüyle Burgundy iktidarının yükselişi arasındaki yüz yıllık süreye yoğunlaşan

barbarlık hallerine bakın," türünden hayıflanmaların anlamı da ortaya çıkıyor. Hatta din ve milliyet gibi birincil sayılabilecek bağlılıkları aşan bir evrensel, kozmopoliten vizyonu benimsediklerinden dolayıdır ki, bu kültürle örneğin Abbasi veya Osmanlı saray kültürleri arasında da şaşırtıcı bir ortaklık bulunabilir. Ancak maalesef Osmanlı saray kültürü hakkında bu tür kapsamlı bir eser ortaya konmuş değil ki, böyle bir çalışma Leslie Peirce'in *Imperial Harem* adlı çalışmasının da kısmen gösterdiği gibi özel/kamuşal alan tartışmalarına yeni ve önemli perspektifler getirecektir.

BEDRİ GENCER
MARMARA ÜNİVERSİTESİ,
AVRUPA TOPLULUĞU ENSTİTÜSÜ

WEB'DE BİR YÖRE, BİR KENT: MARDİN

DR. GÜREL TÜZÜN

Tarih Vakfı'nda, "Mardin'in İnsan Manzarası" adlı bir proje başlatıldı. Projede, Mardin'in toplumsal yaşamı ve kültürel pratikleriyle ilgili yazılı, görsel ve sesli kaynaklar derlenip, yörede yürütülecek olan sözlü tarih çalışması ile zenginleştirilecek. Toplanan malzemeler ise daha sonra web üzerinde hazırlanacak olan "Mardin Sanal Kültür Merkezi"nde kullanıcılara sunulacak. Bu projenin hazırlık aşamasında Mardin'i konu alan web siteleri incelenip değerlendirildi. Bu ayın "Web'de Tarih" yazısı, söz konusu çalışmanın sonuçlarını kapsıyor.

indeki (www.mardin.gov.tr/index.asp) kültür-sanat bölümünde sit alanları, festivaller, el sanatları, Mardin müziği, fotoğraflarla Mardin gibi başlıklar yer alıyor. Ayrıca, Mardin Kent Müzesi'nin kuruluşuna ilişkin bilgi de veriliyor. Mardin Belediyesi'nin web sitesinde (www.mardin.bel.tr/2006/mardin.asp) ise belediyenin etkinliklerine ek olarak kent hakkında bilgiler de yer alıyor. Buradaki bilgiler genel bakış, tarihi yapı, festivaller, kültür ve eğitim gibi başlıklar altında toplanmış. Kültür ve eğitim bölümü hayli kapsamlı, ama esas olarak tarihi yapılara ilişkin bilgi içeriyor. Bu bölümde yüksek çözünürlüklü 294 fotoğraf var. Ayrıca, "Kırmızı Kiremit" adlı bir kısa film de izlenebiliyor. Belediyenin ana sayfasında ise düşük çözünürlüklü 226 fotoğraf bulunuyor. Yukarıda sayılanlara ek olarak Mardin'in bazı ilçelerinin de resmi web siteleri var. Bunlardan birkaçı, özellikle Midyat'ınki (www.midyat.gov.tr/ye-ni/midyat/default.asp) görece kapsamlı bir içeriğe sahip.

Özel web sitelerinin başında, "Mardinlilerin Dev Internet Sitesi" olarak tanıtılan WwW.MardinSehri.CoM geliyor (www.mardinesehri.com). Bu sayfalarda yörenin tarih, coğrafya ve

ekonomisinin yanı sıra dil ve edebiyat, taş işleciliği, sit alanları, tarihi yapılar, yazar ve şairler, yemekler gibi çok çeşitli konularda bilgiye erişilebiliyor, Mardin'in yerel müzikleri dinlenebiliyor. Site'de bir iletişim forumu da bulunuyor. "Mardin'in Haber ve Tanıtım Sitesi" olarak tanıtılan Mardinimiz.Com da benzer bir yapıya ve içeriğe sahip (www.mardinimiz.com/). Burada da yöreye ilişkin, yüksek çözünürlüklü 90 fotoğraf var. Ayrıca, Mardin şarkıları bölümünde yerel müzikler dinlenebiliyor. Site'deki foruma katılmanın da hayli yoğun olduğu gözleniyor. Benzer bir site olan E-mardin.com'un içeriği sınırlı ve daha çok tarihi yapı ağırlıklı (www.e-mardin.com). "Mardin ili tanıtım sitesi" olarak tanıtılan Mardin.gen.ms'de de içerik hayli sınırlı (www.mardin.gen.ms/). İstanbul'daki Mardinliler Eğitim ve Dayanışma Vakfı'nın (MAREV) web sitesinde (www.marev.org.tr) tarih, efsaneler ve önemli şahsiyetler başlıkları altında yöreye ilişkin bilgi veriliyor. Tarih bölümündeki resim galerisinde düşük çözünürlüklü 109 fotoğraf bulunuyor. Sanat ve müzik bölümleri ise henüz çalışıyor.

Mardin Anadolu Lisesi'nin web sitesinde de yöredeki tarihi yapılara ilişkin

"Mardinlilerin Dev Internet Sitesi" olarak tanıtılan www.mardin-sehri.com.

Deirulzafaran Manastırı'nın web sitesi.

Mardin'le ilgili resmi web sitelerinin başında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın geliyor (www.discoverturkey.com/iller/mardin.html). İli konu alan bu sayfalarda sit alanları ve tarihi yapıların yanı sıra dil ve edebiyat, türküler ve halk oyunları, düğünler, el sanatları ve bayramlar gibi farklı alanlara ilişkin bilgilere erişilebiliyor. Mardin Valiliği'nin web site-

Süryanilerin
ünlü
Deyrulzafaran
Manastırı.

Yalnız Mardin'e değil ilçelerine, hatta köylerine ait özel web siteleri var. Örneğin, Savur'un web sitesi içerdiği bilgilerin kapsam ve çeşitliliğiyle öne çıkıyor. Midyat Kültür, Sanat, Çevre ve Yardımlaşma Derneği'nin web sitesi de zengin içeriğiyle dikkat çekiyor. Bu sitede Süryanilere, ayrıca Yezidilere ilişkin bilgilere de yer verilmiş. Süryanilerin ünlü Deyrulzafaran Manastırı'nın kendi web sitesi de var

kini kapsamlı bilgi var (<http://www.geocities.com/mardinadolulise-si/mardin.htm>). Edebiyat öğretmeni Şekip Yurttaşer'in hazırladığı "Artuklular'dan Günümüze Mardin" adlı web sitesi, özellikle yörenin toplumsal yapısına ve kültürel pratiklerine ilişkin bilgiler bakımından çok zengin (www.mardin47.itgo.com/4.htm). Burada birçok tarihi yapının fotoğrafı da yer alıyor. "Mardin'den Dünya'ya Açılan Pencere" olarak tanıtılan web sitesinde (www.mardynli.net.tc/) yöreye ilişkin genel bilgilere erişiliyor, ayrıca yerel müzikler dinlenebiliyor. "Resimlerle Mardin" bölümünde ise düşük çözünürlüklü 19 fotoğraf bulunuyor. (Bu sitenin ana sayfasında "Risale-i Nur'dan Kısa Kısa" diye bir bölüm olduğunu da belirtmekte yarar var.)

Yalnız Mardin'e değil ilçelerine, hatta köylerine ait özel web siteleri de var. Örneğin, Savur'un web sitesi (<http://savursesi.sitemynet.com/>) içerdiği bilgilerin kapsam ve çeşitliliğiyle öne çıkıyor. Burada yöre yemekleri, düğünleri, giyim kuşamı, halk oyunları ve sanatçıların yanı sıra Süryani tarihine ilişkin bilgiler de bulunuyor. Midyat Kültür, Sanat, Çevre ve Yardımlaşma Derneği'nin web sitesi de (www.midyat.net/) zengin içeriğiyle dikkat çekiyor. Bu sitede Süryanilere, ayrıca Yezidilere ilişkin bilgilere de yer verilmiş. Süryanilerin ünlü Deyrulzafaran Manastırı'nın kendi web sitesi var (www.deyruhzafaran.org/tr/html/tarih.asp). Türkçe ve İngilizce sürümleri olan bu web sayfalarında hem manastır hem de Süryani Kili-

sé'si konusunda bilgilere yer veriliyor. Midyat'a bağlı Arnas köyünün de ilginç bir web sitesi var (<http://arnas.8k.com/>). Sitede köyün tarih ve coğrafyasına ilişkin bilgiler bulunuyor. Ayrıca, köyde yaşayanların soyağaçlarını oluşturmaya yönelik bir çalışma da başlatılmış. Kuşkusuz Mardin'le ilgili web siteleri bunlarla sınırlı değil. Örneğin, bazı turizm kuruluşlarının (www.tatildunyasi.com/tr/GeziRehberi/GuneydoguAnadolu/Mardin/c.258.html ve www.artuklu.com/tr/) Mardin'le ilgili bilgi veren web sayfaları var. Ama bunlar genellikle turistik amaçla yöreye gideceklerle yönelik ve içerikleri de çok sınırlı. Son olarak, Mardin'le ilgili web sitelerinin ve sayfalarının önemli bir özelliği, hemen tümünün Türkçe olması.

Anakronik iyi noeller, iyi bayramlar, iyi seneler diler.

ایڈو

ایڈت